

F 70
1902

ଅ ମ ଶ ଗ ଙ ଙ

ତୁମ୍ଭର କୁରନ୍ଦାଳି

წელიწილი მეცნავე

Nº XII

ମେଘଶିଖାରୀ, 1902

၁၄၈

PROGRAM FOR DIAL-UP AND BROADBAND INTERNET PROVIDERS: MSA: T-66

1902

Родионовъ

Издательство

Архивное общество

Дозв. ценз. Тифлисъ, 10 декабря, 1902 г.

შინაარსი

I—გაი ჟეზისაგან.—ოთხ-მოქმედებიანი კომედია ა. გრი- ბოედოვისა, თარგმანი განდეგილისა	88
II—სამნი.—მ. გორგისა, თარგმანი ივ. ბალუმარდვინო- ვისა. (გაგრძელება)	61
III—ხეთი.—რუს - თუმალის (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის ღრმის ისტორიული რომანი. რაფფისა (თარგმანი სომხურიდან) ბ. ეგანგულოვისა (გაგრძელება)	93
IV—მიუვ ლირი	1
V—უცხოეთის მიმოხილვა.—1. რუმინის მეფე კარლოს პო- პენცოლერნი.—2. ირლანდია.—3. გერმანის შინაგანი პოლი- ტიკური მდგომარეობა.—4. „ევროპის ფედერაცია“	15
დამატება.—საბერძნეთის ქველი ისტორია დასაწყი- სიღან დამუზიდებლობის დაკარგვამდე.—ტრან- გულიდან ნათარგმნი ვ. ჭ—სა	321—352

ვაი ჭპუისაგან

მოქმედება მეორე

გამოსვლა პირველი

ფაშუსოვი და მსახური

ფაშუსოვი. პეტრუშა, რაა რომ სულ ყოველთვის

მაგრე ხარ იდაყვ-გამოგლეჯილი!

მოიტა აქეთ ეგ კალენდარი,

ცულლუტო შენა, ხელში აიღე!

დიაკვანივით ნუ კი გააბამ—

გულ-დასმით, გრძნობით გადაიკითხე.

დაიცა. ე მაგ გვერდზედ ჩანიშნე:

მომავალ კვირის დღითი სამშაბათს

მე პრასკოვია ფეოდოროვნას

უნდა ვეწვიო ახალ კალმახზე.

საკვირველია ქვეყნის გაჩენა!

ტვინი გერევა, რომ დაფიქრდები!

ხან მშიერი ჰხარ, ხან სჭამ სამ საათს

და მონელებას სამ დღეს უნდები!

აბა, ჩანიშნე: იმავ სამშაბათს...

მაგრამ მოიცა—არა, ხუთშაბათს

უნდა დავესწრო მკვდრის გასვენებას.

ეჰ, ადამის ძევ! როგორ ივიწყებ,

*) იხ. „მოამბე“ № 11,

რომ იმ პატარა ყუთს ვერ ასცდები.
 იქ უნდა ჩაძვრე, სადაც უძლური
 • ველარც აღვები და ვერც დაჯდები.
 მაგრამ ვისაც ჰსურს, რომ ხალხს ახსოვდეს,
 იმ განსვენებულს უნდა ჰბაძვდეს:
 მისცეს სასახლის კამერაჲრობა
 და გასაღები გვერდზედ დაჰკიდეს;
 შვილსაც უშოვნა ეს გასაღები
 და ჰპატრონობდა დიდ-ძალ სიმდიღრეს!
 მოჰკვდა, მის სიკვდილს სუსველა ჰნანობს:
 კუზმა ჰეტროვიჩ, ღმერთმა აცხონოს!
 ჰე, რამოდენი დიდიკაცობა
 ამ ჩვენს მოსკოვში ცხოვრობს და ჰკვდება!
 მანდვე ჩანიშნე: იმავ ხუთშაბათს...
 მაგრამ მოიცა, იქნებ პარასკევს,
 ან შაბათს, ან და როცა—დაჰბალებს,
 ექიმის ქვრივი ბავშვს მანათვლინებს.
 ჩემის ფიქრითა და ანგარიშით,
 ჯერ არ ჰყავს, მაგრამ მალე კი ჰშობავს.

გამოსვლა მეორე

ფამუსოვი, შეახერი და ჩაცე

ფამუსოვი. აა, ალექსანდრ ანდრეიჩ, გთხოვთ რომ
 მობრძანდეთ, დაჯდეთ.

ჩაცე.

ფამუსოვი (შეახერი). წადი (შეახერი გადის).

დიახ, აქ სხვა და სხვა საქმეს
 წიგნებში ვნიშნავ, არ დამავიწყდეს.

ჩაცე.

თქვენ დღეს ორგორლაც მოწყენილი ხართ!
 იქნებ მე მოველ აქ უდროვო დროს?

გამავებინეთ: სოჭი პავლონას
ხომ არა სტკივა, ან არას დარღობს!...
მაგ თქვენს სახესა და მოძრაობას
ეტყობა რალაც დაღვრემილობა?

ფამუსოვი. ჰო! კარგად მიშევდი! ჩემხელა კაცი
მაშ ასკინ კილას ხომ არ მოჰყვება!

ჩაცემა. ვინ გეხვეწებათ! მე მხოლოდ გკითხეთ,
ხომ არრა სტკივა სოჭი პავლოვნას!

ფამუსოვი. ფუი, დასწყევლოს ჩემმა გამჩენმა!
ერთს და იმავეს ათასჯერ მკითხავს...
ხან: „უკელასა სჯობს სოჭი პავლოვნა!“
„სოჭი პავლოვნა ხომ არას დარღობს!“
გამოტყდი—მოგწონს? მთელი ქვეყანა
რომ მოიარე—ცოლად შერთვა გსურს?

ჩაცემა. მერე თქვენ რაო?

ფამუსოვი. ცუდი არ არის,
რომ დამეკითხოთ, როგორც ნათესავს!
მოგეხსენებათ, რომ მე უბრალოდ
არ მეძახიან სოჭიას მამას!...

ჩაცემა. თუნდაც მინდოდეს, თქვენ რას მეტყოდით?

ფამუსოვი. მე გეტყოდი, რომ ნუ ბედოვლათობ!
კარგად არ უვლი, ძმობილო, მამულს,
და—უმთავრესი—არსად მსახურობ,
უნდა მობრძანდე და იმსახურო.

ჩაცემა. სიამოვნებით, მხოლოდ ვერ შევძლებ,
რომ სამსახურში მსახური ვიყო.

ფამუსოვი. საქმეც ეგ არის, რომ კუდაბზიკობთ
და უფროსთაგან არათერს სწავლობთ!
რას აკეთებდნენ თქვენი მამები,
როდი დაეძებთ, არც კი ჰკითხულობთ!
ჩვენ, მაგალითად, ან და ბიძია
მაქსიმ პეტროვიჩს, სულ განათლებულს,
ოქროს ჭურჭლებით აჭმევდნენ საჭმელს,

ვინ შეჰკადრებდა იმას ვერცხლეულს!
 მუდამ თავს ადგა ასი მსახური,
 სულ ჯილდოებში იყო ჩამჯდარი.
 მიჰქრი-მოჰქროდა და იმისათვის
 სულ ღია იყო სასახლის კარი;
 სასახლის, მერე ვისი სასახლის!
 წინანდელი ღრო ახლანდელს არ ჰვავი!
 ეკატირინე ხელმწიფეს ახლდა
 და სუყველანი მას სცემდნენ თაყვანს.
 დარბაისელთა დიდებულ სალამს
 ბევრჯელ პასუხსაც არ აღირსებდა—
 სხვები რომ მიწას დაემხობოდნენ,
 იგი თუ ოდნავ თავს გადუქნევდა!
 წარჩინებული მით უფრო იყო
 და სასახლეში ტოლი. არ ჰყავდა,
 რომ, სუყველაფრით განსხვავებული,
 სულ სხვანაირად სჭირდა და სვამდა.
 თითონ ბიძია თავადსა და გრაფს
 ჰკუითა და ზნით განა არ სჯობდა?
 მაგრამ, როდესაც საჭირო იყო,
 წელში ას-კეცად მოიხრებოდა...
 ერთხელ, უეცრად ფეხი გაუსხლტა,
 ძირს გაიშელართა მთლად მოწყვეტილი,
 მოხუცს კინალამ შუბლი გაუტყდა,
 ძლივს-და ჰკუნესოდა ხმა-ჩახლეჩილი,
 და მას უმაღლეს ჯილდოდ ებოდა
 ხელმწიფისაგან ნაზი ღიმილი!
 დიახ, ინება მან გაცინება!...
 ის კი წამოდგა, კარგად გასწორდა,
 ჰსურდა მეფისთვის თაყვანი ეცა,
 გამოიჯგიმა, მაგრამ მეორეთ
 თვით ხელმწიფის წინ განგებ დაეცა!
 სიცილს და ხარხარს უფრო უმატეს,

გად ჭბუისა გან

ორჯელ დაცემას მესამეც მოჰყვა...
 და ოქვენ რას ჰფიქრობთ? ჩვენის აზრით კი,
 მძიმედ დაცეცა და მჩატედ აღვა...
 სამაგიეროდ, ვის ჰპატიქობდნენ?
 ლია ვის ჰქონდა სასახლის კარი?—
 მაქსიმ პეტროვიჩის! ვის ამაღლებდნენ?—
 მაქსიმ პეტროვიჩის! ხუმრობა არი?!

ჩინს ილებს ვინმე, ან და პენსიას,
 ვისის წყალობით, ვის უმაღლიან?—
 მაქსიმ პეტროვიჩის! დიახ და ოქვენ კი
 ერთი მიბრძანეთ რა შეგიძლიანთ?

ჩაცდა.

თითქო ქვეყანა გასულელდაო?
 გულის ტკივილით უნდა აღნიშნოთ!
 რა სათქმელია, რომ უწინდელ დროს
 ეს ახლანდელი დრო შეადაროთ?

როცა განსჭვრეტავთ ძევლს და ახალს დროს

და ერთმანეთსა მათ შეადარებთ,—

სულ ახალია ეს გაღმოცემა,
 ცხადია, მაგრამ ვერ კი იჯერებთ.

მას აღიდებდნენ, რომლისაც ქედი
 უფრო ხშირ-ხშირად ძირს იხრებოდა,—

ვისაც უომრად, მოსვენების დროს,

ცხოვრების ბურთი შუბლით გაჰქონდა...

იატაკზედაც თავს დაარტყამდნენ,

თუ კი საჭირო შეიქნებოდა.

თუ კი უჯობდა, თვით ლატაკიც-კი

თავს იწონებდა, ტოლი არ ჰყავდა,

მაგრამ თავისთან უფრო მაღალთან

ქება-დიდებას ხლართავ-ქსელავდა.

მონობისა და შიშის დრო იყო,—

ამით იჩენდნენ მეფის სამსახურს...

ზე ბიძა თქვენზედ არ მოგახსენებთ,

ნუ შევაწუხებთ გაღაცვალებულს!—

მაგრამ ჩვენს დროში ვინ მოისურვებს,
 თუნდაც სხვისი ყმა, ან მონა იყოს,
 რომ ხალხის სიცილს დაუნანებლად
 თავისი შუბლი მსხვერპლად შესწიროს?!

მათი ტოლნი კი, მოხუცებულნი,
 სხვის ამაღლებას როცა ჰედავდნენ,
 „ნეტა მე მქნაო“—ამბობდნენ ახვრით
 და თავის ქრექში შურით დნებოდნენ.

თუმცა სულმდაბალთ ახლაც ბევრს ნახავთ,
 მაგრამ ამ გვარებს ყველა დასცინის
 და ღირსიც არის, თუ უფრო უხვად
 არ გმოძებათ მათ ჯილდო მეფის.

ფამუსოვი. ოხ, ღმერთო ჩემო! ამას ის უნდა,
 დიდი და მცირე რომ გაასწოროს.

ჩაცება. არა, სულ სხვაა ახლანდელი დრო!

ფამუსოვი. ამას სუყველა უნდა ერიდოს!

ჩაცება. ყველამ ნებაზე ამოისუნთქა,
 თავისუფლებას ახლა მეტსა ჰერძნობს
 და როდი სცდილობს, როდი ისწრაფვის,
 რომ მასხარათა გუნდს ჩაეწეროს!

ფამუსოვი. ნეტა რას ამბობს! როგორადაც სწერს,
 ლაპარაკიცა იმგვარი იცის!

ჩაცება. ეახლოს თავის მფარველ-მწყალობელს,
 ამთქნაროს, ჭერზე ბუზები სთვალოს,
 სკამი მიართვას, თან ხელ-მანდილი,
 კარგად გამოძლეს და იმასხაროს.

ფამუსოვი. ეს გვიქადაგებს თავისუფლებას!...

ჩაცება. ზოგმა ისურვა მოგზაურობა,
 ზოგიც თავისთვის სოფელში სცხოვრობს... .

ფამუსოვი. ეს მთავრობასაც არაფრად იგდებს!

ჩაცება. ზოგი თვით საქმეს ემსახურება,
 და არა ვისმეს პირადობასა...

ფამუსოვი. მე კი სასტიკად აღგიკრძალავდით,

გად ჭეშისა გან

7

რომ თქვენისთანა გაუბატონები

სატახტო ქალაქს არ შემოეშვით.

ჩაცება. დასასრულ, მოყვემთ თქვენ მოსვენებას...

ფამუსოვა. ბოლო მოელო ჩემს მოთმინებას!..

ჩაცება. თქვენს დროს ვლანძლავდი შეუბრალებლად

და თქვენც ნება გაქვთ სამაგიეროთ

ცოტათი მაინც შეეხოთ ჩვენს დროს

და რამე წუნი გამოუძებნოთ.

ასეც რომ იქნეს, როდი ვიტირებ!

ფამუსოვა. თქვენი არა მწამს, არც რამე მინდა!

უწმაწურობას ყურს ვერ დავუგდებ!

ჩაცება. აღარას ვამბობ!

ფამუსოვა. ყურებს დავიცობ!

ჩაცება. რათა? თქვენს სმენას მე არ ვეხები!

ფამუსოვა (ჩქარა ამბობს). ამათგან უნდა კარგს მოველოდეთ?

ეს უსაქმურად მაწანწალები!

ჩაცება. მე გავათავე!

ფამუსოვა. გთხოვ, შემიბრალე!

ჩაცება. მე როდი მინდა დავის განგრძობა!

ფამუსოვა. მაცალე მაინც, სული მოვითქვა.

გამოსვლა მესამე

იგინივე და შსახური

მსახური. პოლკოვნიკ სკალოზუბი გეახლათ!

ფამუსოვა (არავერს ხედავს და არც ესმის).

დამაცა, ნაცვლად თუ არ დაგსაჯო!..

ჩაცება. თქვენთან ვიღაცა სტუმრად მოსულა!

ფამუსოვა. მე არა მესმის! სამართალს მიგცემ!

ჩაცება. თქვენი ბიჭია, ეს მოგახსენებთ!

ფამუსოვა. არა მესმის-რა! სამართალს მეთქი!..

ჩაცები. მობრუნდით რაღა! თქვენ გეძახიან!..

ფამუსოვი. (მობრუნდება) ჰა? აჯანყდნენო? მე ისე ველი
სოდომ-გომორის არევ-დარევას!

მსახური. აქ პოლკოვნიკი სკალოზუბია!

ვთხოვო თუ არა?—ველი ბრძანებას.

ფამუსოვი (წამოდგება). ვირებო! ასჯერ გაგიმეორებთ?

მიიღე, სთხოვე, უთხარ—შინა ვარ

და მისის ჩემთან მობრძანებითაც

დიდად და დიდად მხიარული ვარ.

გასწი საჩქაროდ! (მსახური გადის)

თუ ღმერთი გწამდეს,

იმასთან მაინც ფრთხილად იყავი:

ის სხვა ვინმეა, ყველგან ცნობილი,

დარბაისელი, შესანიშნავი.

განსაკუთრებულ გმირობისათვის

მრავალი ჯილდო მიუღია მას,

და რაც იმის ხანს შეეფერება,—

იმის-და კვალად, ჩინიც დიდი აქვს.

პოლკოვნიკია! და დღეს თუ არა,

ხვალ გენერლობას გვერდზე გაიკრავს.

თუ ღმერთი გწამდეს, იმასთან მაინც

დინჯად იყავი, თავ-დაჭერილად.

ოოჲ, ალექსანდრ ანდრეიჩ, ძმაო,

ცუდათ იქცევი, ძალიან ცუდათ!...

ის ჩვენთან ხშირად დაიარება

და მეც, ხომ იცი, სტუმარი მიყვარს!

ახლა მთელს მოსკოვს ყბად აულია,

რომ სკალოზუბი სოჭიას ირთავს!

სულ ჭრი არის! იქნება იმას

სულით და გულით კიდეც უნდოდეს!

მე კი მაგ რიგად არ მეჩქარება,

რომ ჩემი ქალი აღრე გათხოვდეს.

სოჭია ჯერ ხომ ახალგაზრდაა!

გად ჭბუისაგან

მაგრამ რაც ღმერთს ჰსურს, იგი მოხდება!
 შენ კი ამას გთხოვ, შენი აზრები
 იმასთან მაინც ნუ წამოგცდება...
 კი არა სჩანს და... რა მიზეზია?
 უთუოდ იგი ჩემს ოთახშია.. (საჩქაროდ გადის)

გამოსვლა მეოთხე

ჩაცემი მარტო

ჩაცემა. როგორ ფუსფუსებს!.. რა ამბავია?!!
 სოჭია! ეგებ მარტლა საქმროა!
 მე კი ახლოსაც აღარ მიკარებს!...
 საქმრო რომ იყოს, აქ არ შემოვა?..
 ვინ უნდა იყოს ეს სკალოზუბი,
 რომ მამა ასე ჰბოდავს მის სახელს?
 ვინ იცის, ეგებ მამას კი არა,
 შვილსაც ყოველ წლის იგი ახსოვდეს!..
 ეჭ! ის სიყვარულს გამოესალმოს,
 ვინც სამს წელიწადს სატრფოს განშორდეს!...

გამოსვლა მეხუთე

ჩაცემი, ფაშუსფერი და სკალოზუბი

ფაშუსფერი. სერგეი სერგიჩ! აქეთ, ჩვენს ახლოს!
 აქ უფრო თბილა! უმდაბლესად გთხოვთ!
 მგონი, გაჰყინდით! ფეხის სახურავს
 ეხლავ გამოვწევ, ხელათ გაგათბოთ.

სეგადოცხ. (ბორი ხმით). ოქვენ, მაგალითად, რისთვის სწუხდებით,
 ამ სიმაღლეზე სად აბობლდებით!
 ვით პატიოსანს მხედარს, მრცვენია.

რომ ორს წელიწადს პოლუში მატარეს.

ფამუსოვა. მერე რა ვუკოთ! სამაგიეროდ
ამხანაგები უკან ჩამოვრჩნენ.

სეგადოზუბი. კორპუსით ჩემზე უფროსთაც ნახავთ:
მე რვაას ცხრილან ვარ სამსახურში!
ჩინის საშოვნად ბევრი გზა არის
და მეც ამაზე სწორედ ბრძნულად ვსჯი...
მხოლოდ მივიღო გენერლის ჩინი.

ფამუსოვა. მშვენიერად სჯით, ღმერთმა გიშველოთ!
არ მოგეშალოთ სახელ-დიდება
და გენერლობაც ჩქარა მიგელოთ.
მერე კი დიდს არ დავაგვიანებთ,
გენერალშაზეც ვილაპარაკებთ!...

სეგადოზუბი. კოლი შევირთო? მე თანახმა ვარ!

ფამუსოვა. აქ ხომ ქალები ურიცხვი არი!
ზოგს დისწული ჰყავს გასათხოვარი,
ზოგს ბიძაშვილი, ზოგს და, ზოგს ქალი.
წლითი წლობამდე სულ ემატება...
მოსკოვის მზგავსა სად ნახავთ ქალაქს!
არა, გეთაყვა, მართალს არ ვამბობ?

სეგადოზუბი. დიახაც! მოსკოვს ლიდი სივრცე აქვს.

ფამუსოვა. საქმე გემოა, ჩემთ კეთილო,
და ყველაფერზე წესიერება!
აქ, მაგალითად, იმ წესს მისდევენ,
რომ მამის დაგვარ შვილს პატივს სცემენ!
გინდ ცუდიც იყოს, თუ ყმა-მამულის
პატრონი არის, ქალს მას მისცემენ,
და სხვას, ასწილად რომ სჯობდეს ჭკუით,
ტყუილად სახლშიც არ შეუშვებენ.
აქ ჯერ ისევე მტკიცედ იუავენ
აზნაურობას და თავიდობას!
განა მარტო ეს? აბა დაპირედეთ
ჩვენს პურ-მარილსა და გულ-უხვობას!..

მოსვლა სურს ვისმე, — მობრძანდეს! კარი
ლია დახვდება ნაწვევს, უწვეველს.
ყველას ერთგვარად მივეგებებით
და უმეტესად ვინმე უცხოელს.
გინდ კარგი იყოს, და გინდა ავი
სუყველასათვის სუფრა მზად არის.
და რომ გასინჯოთ თავით ფეხამდე,
ყველა მოსკოველს სხვა დაღი აზის.
იo დახედეთ ჩვენს ახალგაზდებს:
ჭაბუქ შვილებსა და შვილის-შვილებს!
ისე ვწვრთნით, რომა თხუთმეტის წლისა
თვით მასწავლებელს გადაჭარბებს.
ჩვენი ბებრები! თუ ერთი ასტყდნენ
და სჯა დაიწყეს რამე საქმეზე?—
რასაც იტყვიან—განაჩენია...
სუყველა ტახტის აზნაურია.
წარბსაც ვერავინ შეახვრევინებთ!
მათ არავისი არ ერიდებათ.
მთავრობაზედაც ხან ისე სჯიან,
რომ გაიგონოთ,—გაგიკვირდებათ!..
ვითომ ახალი შემოილონ რამ?
არას დროს! ამას ღმერთმა გვაშოროს!
არა! უბრალოდ ახირდებიან
ხან ერთ რამეზე, ხან მეორეზე
და უფრო ხშირად სულ არაფერზე...
იკამათებენ, იხმაურებენ
და ამნაირად დაიშლებიან.
მთავარ ვეზირნი არიან, თუმცა
ჭკუით სამსახურს გარეშე მყოფნი.
ამასაც გეტყვით, რომ უიმათოდ
ჩვენში ვერაფერს გააკეთებენ.
ახლა ქალები! ერთი გაპედონ
და მოინდომონ მათზე უფლება!..

თვითვე არიან სხვების მსჯულნი
 და მათს მსჯულად ვინდა იქნება!..
 ბანქოსს თამაშში რომ იგროვებენ
 და ერთ ხმად შეჰქმნენ ჩხებსა და ყაყანს,—
 ვაი იმ წუთში მათს მაყურებელს,
 მის ყურთა სმენას და მოთმინებას!..
 მეც მყავდა ცოლი, გამოცდილი ვარ!
 რომ უთხრათ, ჯარსაც კი უსარდლებენ,
 თვით სენატშიაც რომ გააგზავნოთ,
 არ შედრკებიან და იქაც წავლენ.
 თ გინდ ირინა ვლასიევნა!
 ან ლუკერია ალექსეევნა!
 გინდ ტატიანა იურიევნა!
 ან-და პულხერია ანდრეევნა!
 გასათხოვარ ქალთ აღარ იკითხავთ!
 ყველა ზრდილობით აღსავსე არი!
 იმათი უდიდებულესობა
 ბრძანდებოდა აქ პრუსთა მთავარი.
 გაოცდა ჩვენის ყმაშვილ ქალების,
 სახით კი არა—კეთილ ზნეობით!
 მართალიცაა—მოსკოველ ქალებს
 ვინ შეედრება აღზრდით და ქცევით!
 იციან კარგად მორთვა-მოკაზმვა,
 ჩაცმა-დახურვა დიბა-ხავერდით.
 ერთ სიტყვას სწორათ არ გამოსთვამენ,
 ლაპარაკობენ პრანჭვით და გრეხვით.
 ფრანგულ სიმღერებს კარგად მღერიან,
 გაბედულათა და თან ხმა მაღლად,
 სამხედრო კაცებს უფრო ეტრფიან...
 ეს იმიტომ, რომ სამშობლო უყვართ...
 გადაჭრით გეტყვით: ძნელად იპოვით
 სატახტო ქალაქს მოსკოვისთანას!

სკალაზუბი. მე კი მგონია ცეცხლის გაჩენამ

ხელი შეუწყო მის გამშვენებას.

ფამუსოვი. ნულარ მიბრძანებთ! ცოტა გაკეთდა
მერე გზები და ქვა-ფენილები!

სუყველა სახლი სხვა გვარად არის
ახალ გემოზედ ნაშენ-ნაგები.

ჩაცება. სახლები თუმცა თქვენ ახალი გაქვთ,
მაგრამ მსჯელობა ისევე ძველი!
და გიხაროდეთ: მას ვერ აღმოჰქმებრის
ვერც დრო, ვერც მოდა, ვერც თითონ ცეცხლი!

ფამუსოვი (ჩაცების). ეი! შენ ძაფი მაინც განასკვე,
რომ მოგაგონდეს, რაც მე გითხარი.
ხომ გთხოვე: ჩუმად იყავი მეთქი,
და რომ დაჩუმდე, დიდი რამ არი! (სკალაზუბის)
ნება მიბოძეთ! ეს შვილი არის
განსვენებულის ჩემის მეგობრის:
ანდრეი ილიჩ ჩაცკი რომიყო;
სამსახურში კი არსად არ არის;
ესე იგი, ვთქვათ, სამსახურიდან
დიდ სარგებლობას არას მოელის;
თუ მოინდომებს, ყველას აჯობებს...
მებრალვის, სწორედ, დიდად მებრალვის.

მერე რა თავის პატრონია და...

მშვენიერად სწერს, მშვენივრად სთარგმნის.

როგორ იქნება არ შეიბრალო,

როცა პატრონი ასეთის ჭკუის...

ჩაცება. თუ შეიძლება, სხვა შეიბრალეთ,

მე თქვენგან ქებაც ძალიანა მწყინს.

ფამუსოვი. განა მე მარტო—ყველა გამტყუნებს.

ჩაცება. მერე ვინ არის ჩემი მსაჯული?..

სიბერის გამო იმათი ჭკუა

ვერ ურიგდება ახლანდელს დრო-ეამს.

ყველაფრით ჰგმობენ თავისუფლებას

და ვერ იცხრობენ მისდამი მტრობას.

სიბრძნეს ეძებენ იმ დროს გაზეთში,
 როცა ყირიმი რუსთა დაიპყრეს;
 მუდამ გვტუქჲსვენ, მუდამ გვკიცხავენ,
 გაიძახიან ერთს და იმავეს.
 თავის თავს კი არ უკვირდებიან,—
 უარესობა მოსდევს სიძველეს.
 სად არს, გვაჩვენეთ, ქვეყნის მამანი,
 რომ მათ მივბაძოთ, ვისწავლოთ მათგან?
 ნუ თუ ისინი არიან, ვინცა
 სხვისის ნაძარცვით გამდიდრებულან!
 ნათესავთა და მეგობართ ჭალთას...
 მოჰვარებიან, თავი უხსნიათ,
 და მათისავე უხვ-მასპინძლობით
 მართლ მსაჯულებაც აუცდენიათ,
 სად საქეიფოდ, დროს სატარებლად
 ქვეყნის მსაჯულნი შეიყრებიან,
 სად უცხოელნიც გარდასრულ დროის
 საზიზლარ ნაშთთა ვერ აღმოჰვერიან...
 ან კი ლხინმა და საღილ-გახშამბა
 მოსკოვში ვის არ აუკრა პირი?
 იქნებ ის არის, ვისთანაც ერთხელ
 ჯერ კიდევ ბალლი თქვენ წამიყვანეთ
 და მოწიწებით თაყვანის ცემა
 და თავის დაკვრა მისი მასწავლეთ?
 იმ საძაგლობის გამავრცელებელს,
 მსახურთა გროვა რომ ეხვია გარს
 და თავის ერთგულ მონათა კრება
 მთლად ანაცვლა სამ წუპაკ მწევარს?
 ეგების არის, ვინც თავის ყმები
 დააწიოკა, გაატიალა,
 დედ-მამის ჭერს და მშობლების კალთას
 ლვიძლი შვილები გამოაცალა!
 გალალებული სხვისის ნალვაწით

შეეთვისტომა სიბილწის მორევს
 და მოსკოველთა განსაცვიფრებლად
 ათამაშებდა მათს სილამაზე!
 მაგრამ მოვალეთ ეს რად უნდოდათ?
 ვალის გადახდა აღარ აცალეს
 და გლეხთა შვილნი სულ საოთთაოდ
 პირუტყვებივით ჩამოირიგეს.
 აი, ისინი, ის თეთრ თმოსანნი,
 რომელთაც უნდა პატივსა ვსცემდეთ
 და ამ საბუდარს სულ მდაბლობისას,
 ჩვენ, უკაცონი, კაცებად ვთვლიდეთ!
 იმათ ხელ არის ჩვენი ავ-კარგი:
 დაწუნებაცა და მოწონებაც!..
 ახლა რომ ერთმა ჩვენგანმა ვინმემ
 ხელი მოჰკიდოს მეცნიერებას,
 სწავლა არჩიოს ჩინს და ორდენებს
 და ხელოვნება—თანამდებობას—
 მაშინვე ყველა ერთ-ხმად იყვირებს:
 ავაზაკები დაგვესიაო!
 და მათგან საშიშ კაცად ცნობილმა
 კიდით კიდემდე უნდა იარო!
 მუნდირი მხოლოდ! მარტო მუნდირი!
 რომ შეჰსაროდენ იმ კოხტად ნაკერს,
 ის ერთ დროს, მართლაც, ჰეთავდა იმათს
 სულ-მდაბლობას და ჭიუით სიგლახეს.
 მაგრამ წარვიდა, იმათს კვალს გაჰყვა—
 გზა მშვიდობისა დაგვილოცნია.
 ქმრიანი, უქმრო, ყველა ერთ რიგად
 მუნდირს შეტრფოდა და შეჰსაროდა.
 მეც თვითონ განა დიდი ხანია,
 რაც ეს მუნდირი მეტად მომწონდა?
 მაგრამ უარ ვყავ! და ამის შემდეგ
 როდი ჩავიდენ ამ გვარ ბავშვობას...

მაგრამ მაშინ კი ვინ შეიძლებდა,
არ აჰყოლოდა სხვების ფეხის ხმას!
როცა სასახლის გვარდიელები
ხან-და-ხან მოსკოვს ესტუმრებოდნენ,
„ურას“ ჰყვიროდნენ ჩვენი ქალები
და თავსაფარებს ცაში ისვროდნენ.

ფამუსაფე (თავისთვის). ეს მე კარგ საქმეს არას შემამოხვევს!
(ხმა შაღლა) სერგეი სერგიჩ, მე გიახლებით
და იქ მოგიცდით ჩემს კაბინეტში! (გადის).

გამოსვლა მემჭვე

სკალაზუბი და ჩაცე

სკალაზუბი. ძალიან მომწონს, რომ მაგრე რიგათ
მოიხსენიეთ მოსკოველები,
მათი საგანი გატაცებისა:
გვარდიელობა, გვარდიელები.
პირველ გვარდიას აღარ იკითხავთ?
თავით ბოლომდე კოპტიაობენ,
დაგისახელებთ ზოგ-ზოგ აფიცრებს,
რომ ფრანგულათაც ლაპარაკობენ.

გამოსვლა მეშვიდე

იგინივე, სოფია და ლიზა

სოჭია. (ფანჯრის ქენ გარბის) ოჟ! გადმოვარდა! მოჟკვდა!
ჩაცე. ვინ! ვინა?
სკალაზუბი. ვის რა შეემოხვა?
ჩაცე. ეს შიშით ჰქვდება!
სკალაზუბი. ვინ გადმოვარდა?

გვია ჭიშისაგან

ჩატება. ხომ არ დაშავდა!

სკალოზუბა. ჩვენი ბებერი ხომ არ წაიქცა!

ლიზა (თავის ქალბატონთან ფუსფუქებს).
კაცს რაც ბედი აქვს არ აშორდება!

მალჩალინს სურდა ცხენზე შეჯდომა
და უზანგოში რომ ფეხი შესდო,—

ცხენი უკან ფეხებზე დადგა...

ჩამოვარდა და კეფა ძირს დაჰკრა.

სკალოზუბა. თავი ძალიან მოუწევია!

რა გაეგება მას ცხენოსნობის!

ვნახავ, რა დაჰკრა, ან რა სტკენია! (გადის)

გაძოსვლა შერვე

იგინივე, სკალოზუბს გარდა

ჩატება. რითი ვუშველოთ! მითხარი, ჩქარა!

ლიზა. მოიტათ წყალი, იმ ოთახშია!

(ჩატება გაიქცევა და შემთირანს წყალს. შერე ხმა დაბლა
ლაპარაკობს, ვიღრე საფიც გონს არ მოვა)

ლიზა. ჩასხთ ჭიქაში!

ჩასხმული არის!..

ზონრები უსხენ უფრო ნებაზე.

აბა, საჩქაროდ აპკურე წყალი

და საფეთქლები ძმრით დაუზილე.

მგონი, მოუხდა, მშვიდათა სუნთქვას,

შეხედე... რითი მოვუნიავო?

ლიზა. აი, მიირთვით მაგის მარაო.

ჩატება. გადაიხედე! ჰეხდავ მალჩალინს?

ლიდი ხანია, რაც ის ფეხზე დგას.

ყველა უბრალო ამას აშფოთებს!..

ლიზა. ქალბატონს სუსტი გული აქვს.—

მაშინვე გული შეუწლხდება,

- თუ ვინმე ჰნახა დაცემული ძირს.
ჩატები. აპკურე წყალი, ე მაგრე, კიდევ!
სოჭია. (დრმა ამთახხენით) ვინა ხართ აქა?
 ჩემთან ვინ არის? (ჩქარა და ხმა შედღა)?
 სად არის იგი? რა დაემართა?
ჩატები. იმას კისერიც მოუტეხია!
 ცოტა დააკლდა, რომ თქვენც არ მოგკლათ.
სოჭია. არ შემიძლიან, თქვენს მკვახე სიტყვებს
 ყური დავუგდო და თქვენ გიმზიროთ.
ჩატები. გინდათ მის ნაცვლად მე ვიტანჯვოდე?
სოჭია. მინდა გაიქცეთ, მას მიეშველოთ...
ჩატები. მერე თქვენ უნდა მარტო დაგაგდოთ?
სოჭია. მე რად მინდიხართ? მაგრამ ჰო, მართლა!
 სხვის მწუხარება თქვენთვის ხომ მხოლოდ
 გართობა არის შესაქცევარი!
 სულ ერთი არის, არად ჩაგდებთ
 თვით ღვიძლი მამაც რომ ნახოთ მკვდარი. (ლიზას)
 ჩქარა გავიქცეთ, მას მივეშველოთ.
ლიზა (გაიყენეს განზე). გონს მოეგვით, საით მიდიხართ!
 ის ცოცხალია, კარგათაც არის...
 აი, ფანჯრიდან რად არ შეხედავთ!
 (სოჭით უკურებს ფანჯარიდან)
- ჩატები.** შფოთვა, გულ-წასვლა, მოუთმენლობა!
 და შიშით რისხვა, სულ სხვა ნაირათ!
 ამაებს მხოლოდ მაშინ ჩავიდენთ,
 როცა გულითად მეგობარს ვკარგავთ!..
- სოჭია.** აქეთ მოდიან! ხელს ველარა სწევს!
ჩატები. ნეტავი მასთან მოვმკვდარვიყავ მეც.
ლიზა. ნუთუ ხათრისთვის გსურდათ სიკვდილი?
სოჭია, არა, ეგ ნატვრა თქვენთანვე დარჩეს.

გად ჭეშისაგან

გამოსვლა მეცხრე

იგინივე, სკალფზები და მაღჩალინი ხელ-ჩამოკიდებული

სკალფზები. უვნებლად ადგა! ცოტათ ხელი აქვს
დაშავებული, ტყულად შეშინდით.

მაღჩალინი. მე თქვენ დაგაფრთხეთ! გთხოვთ მაპატიოთ!

სკალფზები. რა მოგივრდათ ჩვენ არ ვიცოდით.

უცბათ იყვირეს—ჩამოვარდაო!
სუჟველა შევკრთით! თქვენ ძირს დაეცით!

და რა აღმოჩნდა? სულ არაფრისგან
შეგვშინებია! ტყულად შევშფოთდით.

სოჭია (არ უურებს მაღჩალინს). დიახ დავრწმუნდი ტყულათ
მაგრამ მე ჯერაც საოცარად ვთროთ. [შევშფოთდით,

ჩაწერი (თავისთვის). მაღჩალინს ერთი სიტყვაც არ უთხრა!
აი, მე ახლა ჩემზედაც ვიტყვი,

მშიშარა არ ვარ! ბევრჯერ მოხდება,
რომ ჩემი ეტლი გადაბრუნდება,

ასწევენ, მე კი ისევ ჩავჯდები—
და გავაქანებ, არ მეფიქრება.

მაგრამ სხვის მცირე მწუხარებასაც
ვერ გადავიტან! მტანჯავს და მაკრთობს,
და სულ ერთია, როდი დავეძებ
გინდა ნაცნობი, გინდ უცხო იყოს...

ჩაწერი (თავისთვის). მოტევებასა თხოულობს მისგან,
რომ ერთხელ ვიღაც შეჰბრალებია!

სკალფზები. აი, გიამბობთ ერთ ახალ ამბავს!

ვიღაც ვლასოვის ქვრივი კნეინა
არის თურმე აქ და, როგორც მითხრეს,
შესანიშნავი ცხენოსანია.
მაგრამ ამ ბოლოს, თურმე ცხენიდან
გაღმოვარდნილა და დაჩეჩვილა.

მხლებელსაც ვეღარ დაუჭერია,
აღბათ, ის მაშინ ბუზებს თუ სთვლიდა.

როგორც მიამბეს, უიმისოდაც
მოკლებულია ის სიღამაზეს,

და ახლა, გვერდიც რომ ამოიგდო,
ყავარჯნად თურმე საქმროს დაეძებს.

სოფია. აი, ალექსანდრ ანდრეიჩ, თქვენ ხომ
სხვის უბედობას გაინაწილებთ!..

მოდით, და ამ ერთ შემთხვევაშიაც
მთლათ სულმაღლობა გამრიჩინეთ!...

ჩატვირთვის. დიახ, მე ჩემი გულკეთილობა
აი, ამ წუთშიც კი დაგიმტკიცეთ!
თუმცა არ ვიცი, რისთვის და ვისთვის—
მე მოგაბრუნეთ და აღგადგინეთ.
(აიდებს ქუდის და მიდის).

გამოსვლა მებთე

იგინიგე, გარდა ჩატვირთვის

სოფია. თქვენ ხომ შემოხვალთ საღამოს ჩვენთან?

სკაფუზუბი. რა დროს?

სოფია. რაც ადრე უკეთესია

ჩვენს შინაურულ მეგობრებს ველით,

მოვლენ საცეკვრად, სამხიარულოდ,

მგლოვიარეთ ვართ და ამიტომაც

ბალს ვერ გავმართავთ, ისე ვიცეკვლოთ.

გახსოვდეთ კი არ დაიგვიანოთ.

სკაფუზუბი. უთუოდ მოვალ, ახლა მამასთან

უნდა შევიდე გამოსათხოვრად.

სოფია. მშეიდობით!

სკაფუზუბი (მაღანადინს ხელს ჩამოართმევს).

თქვენი მორჩილი მონა! (გადის).

გამოსვლა მეთერთმეტე

სთვით, მაღალინი და დიზა

- სოჭია.** მაღალინი! კუუა როგორ-ლა შემრჩა?
 ხომ იცით, ჩემთვის რა ძვირფასი ხართ!
 თქვენ კი თავს სულაც არ უფროხილდებით!
 მითხარით, ხელი ძალიან გტკივათ?
 კაპლი არ მოგცეთ? ან ახლა თქვენთვის
 საჭირო არის ხომ მოსვენება?
 ნუ მიაყრუებთ, ექიმს უწვენეთ.

მაღალინი. შევიხვივ და იღარა მტკივა.

- დიზა.** ნაძლევს მოვდივარ, ტყუილს იგონებს!
 რომ არ შვენოდეს, ხელს არ შეიკრავს
 და ეს კი ტყუილი არ არის, რომ თქვენ
 ვერ აშორდებით მთელი ქვეყნის ხმას.
 რაღა თქმა უნდა, ჩაცკი დაგცინებთ
 და სკალოზუბიც გუდას თავს მოჰქსნის,
 ყველას უამბობს თქვენს გულის წასვლას,
 სიტყვის მასალად, ერთს ასად გაჰქიდის.
 ის სხვაზე უფროც ხუმარაც არის,
 ან კი ამ დროში ვინ არა ხუმრობს...

- სოჭია.** მერე მე იმათ ვითომ რად ვაგდებ!
 თუ მინდა მიყვარს,—თუ მინდა—ვიტყვი,
 მაღალინ! განა მე არ ვეცადე
 და ძალად თავი არ შევიკავე?
 რომ შემოხველით, არა გითხარით,
 ერთი სიტყვის თქმაც ვერ გაგიბედეთ,
 სული მიწუხდა, მაგრამ იმათთან
 ვერა გკითხეთ-რა, ვერც შემოგხედეთ.

- მაღალინი.** არა, ძვირფასო სოჭი პავლოვნა,
 თქვენ მეტის-მეტად გულ ახდილი ხართ!

სოჭია. სიღან ვისწავლო გულში დაფარვა!
 მე კი მინდოდა, რომ თქვენ საშველად
 თვით ფანჯრიდანაც გადმოვჭრილიყავ!
 რას დავდევ მე სხვებს! ვის რა საქმე აქვს?
 ან რად ჩავაგდებ გინდ მთელ სამყაროს!
 სასაცილოა,— დამცინოს ხალხმა,
 საწყენი არის,— და ერთ ხმად დამგმოს!

მაღჩალინი. კი არ გვევნოს და...

სოჭია. ნუ თუ დუელში
 გაგიწვევთ ვინმე? რა ამბავია?

მაღჩალინი. განა არ იცით, რომ ავი ენა
 ტყვიაზე უფრო საშიშარია!

ლიჭა. ისინი მამათქვენთან არიან
 და რა კარგს იზამთ, რომ შეცქრიალდეთ!
 ვითომც აქ არაფერი მომხდარი!
 აუშფოთებლად, სახე მცინარედ...
 როცა გვეტყვიან, რაც ჩვენს გულს უნდა,
 სიამოვნებით ჩვენც დავიჯერებთ!
 ჩაცკიც იქ არის, მიდით იმასთან
 და ყმაწვილობის დრო მოაგონეთ.
 ისე ეჩვენეთ, ვითომც გიყვარდეთ!
 გადაუკარით ალერზე სიტყვა,
 პირ მომლიმარედ ელაპარაკეთ
 და შეყვარებულს მეტიც არ უნდა:
 ყველაფერს მალე დაიჯერებნ...

მაღჩალინი. მე კი ვერ ვძედავ, რომ მოგცეთ რჩევა!

სოჭია. (ცრემლმორეული) თქვენც გინდათ! წავალ, მაგრამ რაღა
 თუ ეშმაკობა ვერ მოვახერხე! [ვქნა,
 ცრემლ მორეული ვეალერსო სხვას?..
 ოჯ, ღმერთო, ჩაცკი რად მოიყვანე!.. (გადის)

გამოსვლა მეთორმეტე

მაღალიანი და ფიზა

მაღალიანი. ტურფა არსებავ, სიცოცხლით სავსევ!
დაზა. გთხოვთ დამეთხოვოთ, თქვენ უჩემოდაც
ორნი ბრძანდებით.

მაღალიანი. რა ლამაზი ხარ
და რომ იცოდე... როგორ მიყვარხარ!

დაზა. „ბარიშნა?“

მაღალიანი. იგი სამსახურისთვის
და შენ კი.....
დაზა. მისთვის რომ არ მოგწყინდეს?
ხელი გასწიეთ!

მაღალიანი. სამი რამა მაქვს,
ახლავ აგიშერ მათ სიმშვენივრეს:
საპირფარეშო მოწყობილობა,
უცხო ხელობით გაკეთებული,
გარეთ სარკე აქვს, შიგნითაც სარკე,
ირგვლივ ვარაყი შემოვლებული.
ერთი ბალიში, მძივით ნაკერი,
და სხვა ნივთები წმინდა სარდაფის,
სანემსე ყუთი და მაკრატელი,
თანაც ხელსაწყო ფერ-უმარილის,
ტუჩის მალამო, საუკეთესო,
ყველა ქსენი მზათა მაქვს შენთვის
და ამას გარდა ნელსაცხებელი
სხვა-და-სხვა გვარი ყვავილ-ვარდების.

დაზა. მე საჩუქრებით არ მოვტყუვდები.
მითხარით, ამას რატომ სჩადიხართ,

რომ ქალბატონთან კრძალვით იქცევით
და გოგოსთან კი მეტად ცელქი ხართ?

მაღალინი. დღეს ავადა ვარ, ხელს ვერ შევისწნი!
ჩემთან მოდი და ყველაფერს გეტყვი... (გადის).

გამოსვლა მეცამეტე

დიზა და სოჭია

სოჭია. ვიყავ მამასთან! იქ არვინ არის,
სადილს იქ ვერ ვჭამ, ავადა ვარ დღეს!
წადი, მაღალინის შეატყობინე
ჩემს სანახავად ახლავ მოვიდეს (გადის).

გამოსვლა მეთოთსმეტე

დიზა (მარტო)

ლიზა. ოჰ, აქაურთ ხასიათი!..
ის მე მიწვევს, ეს კი—მას...
მე კი... მხოლოთ მე გავურბი
ამ სიყვარულს, როგორც უამს...
ვერა ვბედავ... მეშინიან...
ჩემთვისა ვარ მარტოკა...
მაგრამ როგორ არ მიყვარდეს
„ბუფეტიკი“ პეტრუშა!...

მოქმედება მესამე

გამოსვლა პირველი

• ჩატბი, შემდეგ სოფია

ჩატბი. დავუცდი... ვიხმარ ყოველგვარ ღონეს,
რომ მას სიმართლე დავაცდენინო!
მალჩალინს ეტრფის, თუ სკალოზებსა,
ვინ უფრო მოსწონს—ეს ვათქმევინო!
მალჩალინი ხომ სულელი იყო,
ყოვლად საბრალო, ბრიყვი არსება!..
განა ამ ბოლო, დროს დაჭკვიანდა?!..
ან ის, მეორე, რას ემსგავსება!..
უშნო ბრტყელი რამ, ხმა ხრინწიანი,
ცეკვა-აღლუმით რომ იწონებს თავს!
მისთვის სიყვარულს იგიც ფასი აქვს,
რაც რომ ბავშვთათვის თვალხუჭანობას,
მე კი... (სოფია შემოდის) თქვენ აქ ხართ? მოხა-
[რული ვარ!]

მეც ეს მინდოდა...

სოფია (თავისთვის). ტყუილათ პრარობთ!
ჩატბი. უეპველია, მე არ მექებდით!
სოფია. თქვენ არ გეძებდით!
ჩატბი. მინდა რამ გკითხოთ:—

თუმც დრო არ არის, ამის კითხვისა,
მაგრამ ვინ გიყვარო?

სოჭია.

მთელი ქვეყანა!

ჩაცემა. ყველაზე უფრო მეტად ვინ მოგწონთ?

სოჭია. ბევრი! ჩემივე ნათესავები!

ჩაცემა. და ჩემზე უფრო სუყველა.

სოჭია. ზოგი!

ჩაცემა. ან რაღა მინდა! მორჩია გათავდა!

მე ლამის ყელზე თოკი მოვიბა,

ეს არად ავდეს და ილიმება!..

სოჭია. მართალი გითხრა? თქვენ თუ სხვა ვინმეს

მცირე ოდენი რამ შეამჩნიეთ—

აუხირდებით მახვილ-სიტყვებით

და მის დაცინვას არ გაათავებთ.

მაგრამ თქვენ თითონ...

ჩაცემა.

მე თითონ განა

სუყველაფერით ვარ სასაკილა?

სოჭია. დიახ!. თქვენ ყველას რისხეით შეჰყურებთ

და ზედ ნადები გაქვთ მკაცრი კილო.

თქვენ ამაებით საოცარი ხართ,

მაგრამ თავის თავს ვინ დასდებს სწორ მსჯავრს!

კაცი, მარადის სხვის ლამცინავი,

ვერა პერძნობს თავის სასაკილობას.

ჩაცემა. მე ვარ ასეთი? მაშ ვინ არ არის

გასაოცარი და დასაკინი?

ის, ვინც ყველაფრით სულელს წააგას?

გინდ, მაგალითად, ვთქვათ მალჩალინი?

სოჭია. ეგ მაგალითი ჩემთვის ძველია!

თქვენ გინდათ სხვებზე ჯავრი იყაროთ,

და მეც ამიტომ აქვდან წავალ,

რომ ხელი რითმე არ შევიშალოთ!

ჩაცემა (აჩენებს). დაიცათ! (განზე) ვნახოთ, მთელ სიცოცხლეში
ამ ერთხელ მაინც ვიფარისევლებ. (სმა მაღლა)

სჯობს, სხვა რამე ვსუქვათ, დამნაშავე ვარ,
 რომ მე მალჩალინს ცუდათ ვახსენებ.
 იქნება მართლაც სამს წელიწადში
 სულ სხვანაირად გამოიცვალა!
 დედა მიწაზე ყველა იცვლება;
 კუუა, ზნეობა და თვით ცის ძალა!
 არიან კაცნი, პატივცემულნი,
 რომ ერთ დროს იმათ სულელად სთვლიდნენ!
 ზოგს ცუდ მეომრად, ზოგს—ცუდ პოეტად,
 ზოგს.... მეშინინ დაგისახელოთ...
 მაგრამ ისინი ამ ბოლო ხანში
 კუუით ცნობილნი გახდნენ საქაუყნოდ.
 ვთქვათ, მალჩალინი კვიანი არის,
 ნიჭით იღვსილი და გონიერი,
 მაგრამ უღვივის ის ნაბერწყალი
 და იმდენი აქვს გრძნობა ძლიერი,
 რომ მას თქვენს გარდა მთელი ქვეყანა
 და თვით სიცოცხლეც არად უნდოდეს
 და უთქვენოდ მყოფს, მზისა სინათლეც
 წყვდიად სამარედ ეჩვენებოდეს;
 რომ თქვენი ტრფობა მის გულის ძერას
 ააჩარებდეს, აათროოლებდეს
 და გატაცებულს ამ წმინდა გრძნობით
 თქვენი არჩრდილი თვალის წინ უდგეს?
 მე ვგრძნობ ამაებს!.. თქმით კი ვერ ვამბობ,
 მაგრამ რაც გულში ცეცხლი მიბრუნავს,—
 ის ღმერთმა მტერსაც ნუ აცდევინოს...
 მალჩალინი-კი თავს ძირს ჩაჭრუნავს
 და გაჩუმდება! რაღა თქმა უნდა,
 ჩუმი იქნება, თუ არას იტყვის!
 ჩუმია, მაგრამ რა საიდუმლოს
 ატარებს გულით—ეს ღმერთმა უწყის!..
 ვინ იცის, რა რიგ სიკეთით სრულად

თქვენ მალჩალინი წარმოიდგინეთ
 და რაც მის თავში არა ყოფილა,
 იმგვარი რამე მას მიაწერეთ!
 ან, შეიძლება, იმას ალერსში,
 თქვენი ღირსებაც გაუზიარეთ?..
 ვთქვათ, ის ყოველ წუთს იმატებს ჭკუას,
 თქვენზე ას წილათ უკეთესია,
 უმანკო არის ყოვლის ღირსებით!
 მაგრამ—გამოტყდით—თქვენი ღირსია?
 აი, ეს ერთი კითხვა ჩემის მხრით
 და, რომ გადვურჩე ამ ჩემს დანაკარგს,—
 ნუ დამიტარავ, მართალი მითხარ,
 ვით თანა შეზრდილს, ვით მმას, მეგობარს.
 გთხოვ დამარწმუნე! მერე მეც ჩემს თავს
 მოვუვლი რითმე, არ გავგიშდები,
 გულში ჩავიქრობ ამ ანთებულს ცეცხლს,
 წავალ, შორს საომე გადვიკარგები...
 შევძლებ როგორმე, გადავივიწყო,
 აღარ ვიფიქრო ბრმა სიყვარულზე...

სთადას

(თავისთვის). საკვირველია, რომ მე სრულიად
 უნებლიერთად ეს გავაგიერ!.. (ხმა შადლა)
 რად დაგიმალოთ! წელან მალჩალინს
 კინალი ხელი მთლად გაუფუჭდა,
 მე კი საჩქაროდ თანავუგრძენი
 და მიშველება მისი მინდოლა!
 თქვენ კი ესენი რომ დაინახეთ,
 არც-კი ინებეთ ცოტა გეფიქრათ,
 რომ შეიძლება მე ყველასათვის
 კარგი მინდოდეს, განურჩეველათ.
 იქნებ თქვენს ექვში მართალიც არის,
 მე გულ-მხურვალედ ვიფარავ იმას,
 თქვენ კი ჩატომ თავს არ შეიკავებთ
 და არ აჰლაგმავთ მაგ მახვილ ენას?

გვია ჭრუისაგან

ყველას სიძულვილს აშკარად იჩენთ,
თვით წყნარსა და მშვიდს არაფრით ჰზოგავთ!
მისი სახელი რომ წასცდეს ვისმე, —
მწარე დაცინვას დააყრიდ უხვად.

ჩაცება. ოჲ, ღმერთო! ნუთუ მე მათგანი ვარ,
ვისაც ყველა სძულს, სხვას ემტერება,
ვისთვის ცხოვრების უმთავრეს საგანს
შეადგენს მხოლოდ სხვის დაცინება!..
როცა დასაცინს ვხედავ—ვიცინი,
ხშირად კი მათთან მოწყენილი ვარ!

სოფია. თქვენ სულ ტყუილად ახსენებთ აქ სხვებს!
მალჩალინთან კი არ მოგწყინდებათ,
რომ უფრო ახლო იცნობდეთ იმას!..

ჩაცება. თქვენ მაგრე ახლო რათ გაგიცვნიათ?

სოფია. მე არა ვცდილვარ! ღმერთმა შეგვყარა!
ხედავთ; ამ სახლში სუყველას უყვარს!
სამი წელია, რაც მამაჩემთან
მსახურებს იგი და ბევრსაც იტანს.
ხშირათ უბრალოდ უწყრება მამა,
ის კი—ხმას არ სცემს, სულ ჩუმათ არის,
კეთილის გულით შეუნდობს ხოლმე
და ამნაირად იარაღს აჭყრის.

და რომ უნდოდეს, მასაც, სხვებივით,
ხომ შეუძლიან დროს გატარება!

მაგრამ არა! ის ბებრის გვერდით ზის
და უიმისოთ კარს არ გასცუება.

ჩვენ აქ ვკისკისებთ! ის კი მოელი დღე,
ჰსურს თუ არა ჰსურს, ბანქოს თამაშობას!
იმასთან არის... .

ჩაცება. თამაშობს მოელ დღეს
და როცა ლანძღვენ, არაფერს ამბობს!..
(განზე) პატივს არა სცემს!

სოფია. მართალი არის

იმას არა აქვს ისეთი ჭკუა,
 რაც ზოგს ჰერნია გენიოსობა
 და ზოგისათვის შხოლოდ უამია!
 ჭკუა, რომელიც მკირცხლია, ჩქარი
 და საჩქაროთვე ჰქეზრდება ყველას!..
 ჭვეყანას ლანძღავს, რომ ხალხმაც მასზე
 კარგი თუ არა, — ავი მაინც სთქვას...
 ამგვარი ჭკუის პატრონი კაცი
 განა სახლობას კეთილს დააყრის?

ჩაცება. რაც ახლა ბრძანეთ, იმისი აზრი
 დარიგება, თუ დაცინვა არის? (განზე)
 სჩანს, რომ ეს ამას ჩირად არ აგდებს.

სოფია. სხვაც მრავალი აქვს კარგი თვისება:
 თავ-მდაბალია, წყნარი და მშვიდი,
 ჭმუნვის არჩდილი სულ არ ემჩნევა.
 სულიც წმინდა აქვს ცოდვებისაგან,
 და არ ჰქადრულობს სხვების დაცინვას!
 აი ამიტომ მიყვარს მე იგი!..

ჩაცება (განზე). ცელქობს, ეტყობა, სულაც არ უყვარს!

(ხმა-მაღლა)

მეც ხელს მოგიწყობთ, რომ მალჩალინი
 უფრო ადვილათ დაასურათოთ!
 მაგრამ სკალოზუბს რაღას უპირებთ,
 ან როგორ გნებავთ იგი აღწეროთ?
 აი კარგი რამ! მართალი გითხრათ,
 ზურგია მთელი? მხედრობა ლაშქრის
 თავის ახოვან მოყვანილობით
 და ვაჟკაცურ ხმით, ხომ გმირი არის!..

სოფია. ჩემი რომანის გმირი არაა!

ჩაცება. არა? ვინ შესძლებს თქვენს გამოცნობას!

გამოსვლა მეორე

იკინივე და დიზა

- დიზა** (ჩურჩულით). ჩქარა წამოდით, ბატონო, იგი
ამ წუთში თქვენთან აპირებს მოსვლას!
- სოჭია.** უკაცრავად გარ! მივდივარ...
- ჩატები.** საით?
- სოჭია.** პარიკმახერთან მიმეჩქარება.
- ჩატები.** ჯანდაბა იმას.
- სოჭია.** უნდა წავიდე.
- თმის დასახვევი გაუციცლება.
- ჩატები.** და გაციცდეს, მე რას დავეძებ!
- სოჭია.** დღეს სტუმრებს ველით, არ შეიძლება.
- ჩატები.** გზა მშვიდობისა! ეს გამოცანა
აუხსნელადვე ჩემთანა რჩება!
მხოლოდ ამას გთხოვთ, რომ თქვენს ოთახში
ერთხელ შემოსვლის მომეცით ნება.
ვნახავ მის კედლებს, მის ჰაერს ვყნოსავ
და ეს ყოველი მე მიამება.
გამათბობს, კვალად გამომაცოცხლებს,
გულს დამიმშვიდებს და სულს არგია
კვლავ მოგონება იმ ძეირფას დროის,
რაც სამუდამოდ დამიკარგია!
კი არ დავჯდები! ორ წუთს შემოვალ...
მერე ვეწვევი ინგლისელთა კლუბს—
და ყურს დავუგდებ, როგორ უჭებენ
მალჩალინს ჭკუას, გრძნობას—სკალოზუბს.

(სოჭია მხრებს აიწევს და თავის თოახში მიდის,
დიზაც თან მიჰუმება)

გამოსვლა მესამე

ჩაცე, მერე მაღნალინი

ჩაცე. ოოჲ, სოფია! ნუთუ მას მართლა
ამორჩეული მალჩალინი ჰყავს!
რა უშავს! ჭკუა აკლია, მაგრამ
რა ჭკუა უნდა შვილის კეთებას!
თავმდაბალია, მორიდებული,
ამასთანავე ლამაზიც არის!..
მჟევრ-მეტყველებით კი არ მოაწყენს,
(შემთდის მაღნალინი)

აგერ თითონაც!.. ცერებზე დადის...

ნეტა სოფიას რა ჯადო უყო,
რომ იმის გულში დაისადგურა!..

(შიუბრუნდება მაღნალინის)

მე და ოქვენ, ალექსეი სტეფანიჩ,
ერთმანეთისთვის ჯერ არა გვითქვამს.
როგორა სცხოვრობთ? ხომ უდარდელად
და უზრუნველად ატარებთ დრო-უამს?

მაღნალინი. უწინდებურად!

ჩაცე. მერე და უწინ

რაგვარ ცხოვრებით ატარებდით დროს?

მაღნალინი. სულ ერთნაირად! — რაც გუშინ, ის-დღეს!..

ჩაცე. ბანქოდან კალამს, კალმიდან ბანქოს?

დანიშნულ დროზე წასვლა და მოსვლა!

მაღნალინი. რაც კი შეპფერის ამ ჩემს ძალ-ღონეს,

თავს არ ვიზოგავ. რაც არხივში ვარ,

მას შემდეგ სამჯერ დამაჯილდოვეს.

ჩაცე. თქვენც გაგიტაცათ პატივ-დიდებამ?

მაღნალინი. თითო რამ ნიჭი ყველას დაპყვება...

ჩაცე. თქვენ რის ნიჭი გაქვთ?

მაღნალინი. ორ გვარი ნიჭი:

ზომიერება, წესიერება.

ჩაცეთ. საუცხოვოა! მაგ ორის ნიჭით
მთელს ჩვენს ღირსებას გამოიყიდით...

მაღჩალინი. თქვენ რაღას შერებით? ჩინი არ მოგცესთ,
ვერც სამსახურში დაწინაურდით?

ჩაცეთ. ჩინს ხომ კაცები ურიგებენ სხვებს
და შეიძლება, რომ კაცი შესცდეს.

მაღჩალინი. როგორ ვკვირვობდით?

ჩაცეთ. რა გაკვირვებდათ?

მაღჩალინი. თქვენთვისა ვწუხდით!

ჩაცეთ. ტყულად გარჯილხართ!

მაღჩალინი. პეტერბურგიდან რომ ჩამოვიდა
აქ ტატიანა იურიევნა,
იმან გვიაშბო რაღაც ამბები...
თვით მინისტრებთან თქვენი გაცნობა...
მერე კი ჩხუბი...

ჩაცეთ. მას რა აწუხებს!

მაღჩალინი. ვის? ტატიანა იურიევნას?

ჩაცეთ. მე არც კი ვიცნობ!

მაღჩალინი. როგორ არ იცნობთ
თქვენ ტატიანა იურიევნას!?

ჩაცეთ. ჩემს დღეში არსად არ შემხვედრია!
გამიგონია, რომ მეჭორეა...

მაღჩალინი. რას ამბობთ! ნუ თუ იმაზე გითხრეს!
ის ყველგან დიდად მიღებულია.
ამასთანავე ნათესავები
და ნაცნობები ყველა კარგი ჰყავს!
ყველა მათგანი ჩინოვნიკია,
თანამდებობა საღმე უჭირავს.
ერთხელ რომ მაინც ესტუმრებოდეთ...

ჩაცეთ. რისთვის?

მაღჩალინი. ისე .. ჩვენ ბევრჯელ იქ მისვლით
მფარველს ვპოულობთ!..

მთამბე

ჩატება.

შეც კი დავლივარ

ქალებთან, მაგრამ არა მაგისოფის!...

მაღაჩალინი. რა კეთილია, რა თავ-მდაბალი!

და რა თავაზით ექცევა ყველას!

შობის კვრიდან მოყოლებული

დიდმარხევამდისინ სულ ბალებს ჰმართავს.

სააგარაკოდ რომ მიღის ზოლმე,

იქ ხომ ყოველ დღე წვეულება აქვს.

ეჭ, აქ რომ დარჩეთ ჩვენთან მოსკოვში

და იმსახუროთ, რა კარგად იზამთ!

იცხოვრებთ თქვენთვის მხიარულებით

და ჯილდოებსაც ბლომად ხელს აჰკრავთ!

ჩატება. როცა საქმე, მაქეს ლხინზე არ ვფიქრ-ძ

და სულელობის ღროს კი ვსულელობ!

სხვაც ბევრი არის მოხერხებული,

ამ თრ ხელობას რომ ერთად ჰმარობს:

შრომას და ქეიფს. მე კი სულ სხვა ვარ

და არ ვეკუთვნი ამნაირთა გუნდს.

მაღაჩალინი. უკაცრავად ვარ! მე, ჩემის აზრით,

აქ არას ვხედავ უწესოებას!

აი თუნდ თვითონ ფორმა ფორმიჩი!..

იცნობთ თუ არა?

ჩატება. მერე რა გნებავს?

მაღაჩალინი. განყოფილების უფროსად იმას

სამს მინისტერთან უმსახურია.

ახლა აქ არის...

ჩატება. კარგი რამ არის!

ის ხომ უტვინო და უგნურია?

მაღაჩალინი. როგორ იქნება! სამაგალითოდ

სთვლიან იმრისი ნაწერის კილოს.

სულ ყველა აქებს იმის თხზულებას...

არ წაგიკითხავთ თქვენ ის არას ღროს?

ჩატება. მე სისულელეს არა ვკითხულობ

გათ ჭეუისაგან

და უფრო მეტად — სამაგალითოს.

მაღალინი. მე კი ხალისით გადავიკითხე!

თუმც მთხველი არ ვარ...

ჩაცები. ყველაფრითა სჩანს!

მაღალინი. და ვერ გავბედავ ჩემი აზრი ვსთევა.

ჩაცები. მაგრე რად სცდილობთ აზრის დაფარვას?

მაღალინი. ჩემის ხნისამ ვერ უნდა გაჰქიცოს

რომ იქმნიოს თავის მსჯელობა.

ჩაცები. ჩემო კეთილო, მე და თქვენ ახლა

ისე ყმაწვილი ხომ აღარი ვართ,

რომ მხოლოდ სხვისი აზრი მიგვაჩნდეს

უცილობელათ, წმინდათა წმინდათ!

მაღალინი. ხომ საჭიროა სხვას ვემორჩილოთ!

ჩაცები. რისთვის?

მაღალინი. მისთვის, რომ მცირე ჩინი გვაქვს.

ჩაცები (თითქმის ხმა მაღალი). ამ გრძნობა-სულის პატრინი
ის ცრუ, სცდილობდა ჩემს დაცინებას!.. [გვიყვარს]..

გამოსვლა მეოთხე

(სადამო. უველა კარები დადგებულია, გარდა სოფიას საწოდ
ოთახის კარია. მთხების განთებული თთახები. მოსამსახუ-
რები ირევიან. ერთი მათგანი უფროდი იძხის):

აბა, ჰე, ფილკა, ფომკა, ყოჩაღათ!..

სტოლი, ჩოთქები, მელი, სანთლები.

(აგაკუნებენ სოფიას კარებზე).

ელიზავეტა! აბა ქალბატონს

შეატყობინე, ჩქარა უთხარი,

რომ ნატალია დიმიტრიევნა

მოვიდა და მას თან ახლავს ქმარი.

კიბესთან კიდევ დადგა კარეტა!

(მოსამსახურები მიდიან. ჩაცები მარტო დარჩება)

გამოსვლა მეზუთე

ნატალია დიმიტრიევნა და ჩაცემა.

ნატ. დმიტ. რომ არა ვცდები? იმას ჰვავს სახით!
ააჲ, ალექსანდრ ანდრეიჩ, თქვენა!

ჩაცემა. თავით ბოლომდე ეჭვით მიცემერით!
ნუთუ სამის წლის განმავლობაში
ისეთ ნაირად გამოვიცვალე,
რომ ვეღარა მცნობთ?

ნატ. დმიტ. მე კი მეგონა,
რომ მოსკოვიდან შორს იყავთ სადმე!
როდის მოხველით.

ჩაცემა. დღეს გიახელით!

ნატ. დმიტ. დიდის ხნით?

ჩაცემა. როგორც საქმე მოითხოვს.
რა რიგად მიკვირს, რომ გხედავ უფრო
გალამაზებულს და დამშვენებულს.
სახე ვარდისფრად აყვავებული!
კისკისი... უფრო ახალგაზრდა ხართ!
მიმოსვლა მკვირცხლი...

ნატ. დმიტ. გავთხოვდი კიდეც!

ჩაცემა. რაღას უცდიდით, ადრევე გეთქვათ!

ნატ. დმიტ. ჩემი მეულლე, ჩემი ძვირფასი
ეხლავ შემოვა; გაგაცნობთ, გნებავთ!

ჩაცემა. გთხოვთ.

ნატ. დმიტ. დაუკვირდეთ. თუმცა წინდაწინ
ვიცი, რომ მეტად მოგეწონებათ.

ჩაცემა. მჯერა, რადგანაც თქვენი ქმარია!

ნატ. დმიტ. განა მაგიტომ! თვით აქვს ღირსება
და ჩემის პლატონ მიხაილიჩის
ჟუავონება არ დაფასდება.
სამხედრო იყო, მაგრამ ახლა კი

გაი ჭრესადგინ

გამოსულია, არსად მსახურებს.
 და ვინაც წინად იცნობდა ჩემს ქმარს,
 სუსკველა ამბობს, ყველა ამტკიცებს,
 რომ მაგისთანა მხნე, ნიჭიერი,
 სამსახურს თუ არ დასთხოვებოდა,
 უკველია, იმას მოსკოვის
 კამენდანტობა არ ასცდებოდა.

გამოსვლა მექენე

იგინივე და პლატონ შიხაილიხი

ნატ. დმიტ. ჰა ჩემი პლატონ მიხაილიჩი!

ჩაცემ. ოჟ! ჩვენ ერთმანეთს ხომ კარგად ვიცნობთ!
 დიდი ხანია მეგობრები გართ!
 ეს რა ბედია, რა რიგად ვხარობ!

პლატ მიხაილ. გამარჯობა ძმავ, ჩაცემ!

ჩაცემ. კარგია,
 ძეირფასო პლატონ, ქების ღირსი ხარ.
 ხომ კარგად სცხოვრობ?

პლატონ მიხაილ. როგორც ჰერდავ, ძმავ!
 გავმოსკოველდი, ცოლიანი ვარ.

ჩაცემ. მოშორდი ბანაკს, იმის ქრიამულს,
 მმა-მეგობრები გადაივიწყე?
 მოსვენებით ხარ, ზარმაკობ?

პლატ. მიხაილ. არა!

თავ გასართობი კიდევ მოვძებნე:
 ფლეიტა მაქვს და სულ „დუეტს“ ვუკრავ...

ჩაცემი. რასაც უკრავდი ხუთის წლის წინად?
 ესეც კარგია, როდესაც ქმარი

ერთს გემოს მიზდევს გადაუცდენლად.

პლატ. მიხაილ. ეჲ, ძმავ, როდესაც ქმარი იქნები,
 მაშინ ჩემს „დუეტს“ უნც მოიგონებ.

რომ მოგწყინდება, სხვას რაღას იზამ,
სულ ერთ კილოზე დასტვენ და დასტვენ.

ჩაცვა. რომ მომწყინდება? როგორ? შენ განა
უკვე გრძნობ კიდეც მოწყენილობას?

ნატ. დმიტ. დიას, ჩემს პლატონ მიხაილისა
ისეთი შრომა მოსწონს და უყვარს,
რაც აღარა აქვს: ჯართა აღლუმი,
მათი სწავლება, მათი დახედვა
და რომ ესენი მოაკლდა, მიტომ
დილით ხან-და ხან მოეწყინება.

ჩაცვა. ჩემო კეთილო, უქმად იჯექო,
ვინა გყავს ძალის დამტანებელი?
წალი, ესკადრონს მოგცემენ შენა.
ობერი ხარ თუ, შტაბს-აფიცერი?

ნატ. დმიტ. ჩემი პლატონი ქარგად ვერ არის
და მაგის წასვლა სად შეიძლება!

ჩაცვა. ქარგად ვერ არის? დიდი ხანია?

ნატ. დმიტ. სულ ქარები აქვს და თავი სტკივა.

ჩაცვა. სოფლად იცხოვრე საღმე ზაფხულში!
ამ დროს სოფელი ხომ სამოთხეს ჰგავს...
ცხენით იარე წმინდა ჰაერზე
და ხელი მიჰყავ მეტს მოძრაობას.

ნატ. დმიტ. ჩემს პლატონს მხოლოდ ქალაქი უყვარს
და ეს მოსკოვი ძალიან მოსწონს...
ყრუ სოფლად რისთვის უნდა წავიდეს
და თავის დღენი რად ჩაიმწაროს?

ჩაცვა. მოსკოვი უყვარს!.. სულელო შენა!
არ გახსოვს წინად როგორ სცხოვრობდი?

ბლატ. მახაიდ. ეჭ, ძმაო, ახლო ის დრო არ არის!

ნატალია დმიტ. ჩემო ძვირფასო, ნეტა რას შვრები!
აქ ისე ცივა და შენ კი მაგრე
უილერ-გახსნილი თამამად ზიხარ.

ბლატონ მახაიდ. ძმაო, რაც ვიყავ ის აღარა ვარ!

ნატ. დმიტ. შენ გენაცვალე, გული შეიკარ.

ბლატ. მიხაილ. (გულ-გრილათ) ახლავე

ნატალ. დმიტ. ჩქარა მოშორდი კარებს;

ყოვლის მხრიდან ქარი უბრავს!

ბლატ. მიხაილ. რაც ვიყავ, ძმაო, ის აღარა ვარ!

ნატ. დმიტ. შენ გენაცვალე, გთხოვ, თუ ლმერთი გწამს!

ბლატ. მიხ. (თვალებს ცისკენ მიაჰერთბეს) ჰოი, დედავჯან!

ნატებ.

უფალმა უწყის

რა რიგ შეცვლილხარ ამ მოკლე ღროში!..

თითქო რაც იყავ, ის აღარა ხარ!

შარშან არ იყო, რომ გნახე პოლკში?

ირიერაუებდა თუ არა, იმ წამს

ბედაურ ცხენზედ გადაჯდებოდი

და შემოდგომის ქარსა და სუსხში

შაგარდენივით მაჰერი-მოჰერიდი!

ბლატ. მიხ. (ამთოთხერებს) ეჭ, ძმაო, მაშინ უკედ ვცხოვრობდი!

გამოსვლა მემვიდე

(იგინივე. ტუგრუსაფესევი და იმისი ქნეინა თავის
ეჭვისი ქალიშვილით)

ნატ. დმიტ. (წერილის ხშით) კრიზ პეტრ ილიჩ! ლმერთო, კნეინაც!

კრიზნა ზიზი! მიმი! ყველანი!

(ქოცნიან ერთმანეთს, მერე დასხდებიან და თავით ფეხსმდე
ათვალიერებენ ერთმანეთს)

1 კნიაჟნა. რა მშვენიერად შეკერილია!

2 კნიაჟნა. რა დაკეცილი აქვს კაბის ვანი!

1 კნიაჟნა. ბლონდი უვლია!

ნატ. დმიტ. არა!...

რომ ნახოთ ჩემი ატლასის გადასაცმელი.

3 კნიაჟნა. აი რა შარფი მიძღვნა კუზენმა!

- 4 კნიაჟნა. პო, ეს ბარეფის!
- 5 კნიაჟნა. უცხო რამ არის!
- 6 კნიაჟნა. ოჯ, რა კარგია, რა მშვენიერი!
- კნეინა. სუ! ეს ვინ არის, აგერ კუთხეში?
- რომ შემოვედით, თავი დაგვიკრა!
- ნატ. დმიტ. ეს? ჩაცყი გახლავთ, ახლად მოსული.
- კნეინა. მითხარ, გეთაყვა, ოტსტავნოია?
- ნატ დმიტ. დიახ, სხვა და სხვა ქვეყნებისაკენ
მოგზაურობდა. ახლად დაბრუნდა.
- კნეინა. უცოლო არის?
- ნტალია დმიტ. დიახ, უცოლო.
- კნეინა. კნიაზო, კნიაზ! აქ მოდი! ჩქარა!
- კნიაზ. (მისკენ მიიბრუნებს სსტენეჭ ტრუბას) პა! პა!
- კნეინა. მიდი, სოხოვე აგერ იმ ყმაწვილს,
ხუთშაბათ ღამეს ეგეც გვეწვიოს.
- კნიაზ. და, პა! (მიდის, ჩაცეს ახლოს ტრიალებს და ახელებს)
- კნეინა. ოჯ, ეს შვილები! მათ ებალებათ
და მამამ უნდა სხვებს თაყვანი სცეს,
მაგრამ რას იზამთ! ისე გაძვირდა,
რომ სანთლით ვეძებთ კარგ მოცეკვავეს.
ეგ კამერ-იუნკერია?
- ნატ. დმიტ. არა!
- კნეინა. მდიდარი არის?
- ნატ. დმიტ. ოჯ, სულაც არა!
- კნეინა. (რაც ძალი და დონე აქვს მაღალის ზმით) კნიაზო! კნიაზ!
დაბრუნდი ჩქარა!

გამოსვლა მერგე

(იგინივე. გრაფინა ხრუმინებისა ბებია და შვილი შეიძლი)

გრაფ. შვილიშვილი. „გრან შამან“, ასე ადრე ვინ მოდის?
ჩვენ პირველნი ვართ! (გ. ას განის ათასში).

გაი შეგუისაგან

ქნების.

რა პატივი გვცა!

პირველნი ვართო—ჩვენ არად გვაგდება!

ბოროტი... უქმროდ რომ ჩამობერდა!

გრაფ. შეგიღიშვილი (გამობრუნდება და ჩაცვის დაუჭირდაშინებს „მუსიონ“ ჩაცი, თქვენ აქ ბრძანდებით? [ჭორნეტი]).
როგორც იყავით, ისევ ისეთი?

ჩაცები. რა საჭიროა გამოვიცვალო!

გრაფ. შეგიღიშვილი. ცოლი შეირთეთ?

ჩაცები. ვის შევირთავდი!

გრაფ. შეგიღიშვილი. უცხო მხარეში ვის შეირთავდით?
ოჂ, რამდენს ნახავთ ჩვენს ახალგაზდებს,
რომ „მოდისტკები“ და მკერავები
ცოლად შეირთეს, გაგვიპატარძლეს.

ჩაცები. უბედურები! რარიგ უძლებენ
ამ „მოდისტკების“ მიმბაძველთ კიცხვას,
მხოლოთ იმიტომ, რომ მათ გაპბედეს
და ამჯობინეს დედანი თარგმანს.

გამოსვლა მეცხრე

(იგინივე და სხვა მრავალი სტუმრები. სხვათა შორის ზაგლ-
ეცები. კაცები შემოდიან. ირევიან. თავსიდან თავსში დაარე-
ბიან და სხვა. სოფრა გამოდის თავის ათავიდან, უველა მას
ებებება).

გრ. შეგიღიშვილი. Fh? bonsoir! vous voilà! Jamais trop diligente,
Vous nous donnez toujours le plaisir de l'attente.

ზაგლეცები. ხვალ საღამოის წარმოდგენისთვის
ბილეთი არ გაქვთ?

სოჭია.

არა! არა მაქვს!

ზაგლეცები. ნება მებოძეთ, რომ მე მოგართვათ!

სხვა რომ ცდილიყო თქვენს სამსახურსა,

შრომა ამაოდ ჩაუვლიდა მას.
 სამაგიეროდ, სად არ ვირბინე?
 კასაში მიველ—ერთიც არ დამხვდა.
 თვით დირექტორი დიდ პატივსა მცემს
 და მასთან წაველ, როგორც ინათლა.
 მაგრამ რაღა დროს! წინა დღითაც კი
 ვეღარ იშოვეს თურმე ბილეთი!
 ამას ვეტაკე, ის წავაქციე,
 ხან აქეთ ვეცი, ხან იქით ვეცი
 და ეს ბილეთი ძალიდ წავართვი
 ერთს ჩებს მეგობარ მოხუცებულ კაცს.
 უიმისოდაც მუდამ სახლში ზის
 და ხვალ რომ დაჯდეს, ვითომ რა უშავს!

სოჭია. დიდათა გმადლობთ ბილეთისათვის
 და ერთ ორად—მაგ შრომისათვის.
 (შემჰედებ კიდევ ჭიდაცები. ზაგრეუცი კარებთან შიდის).

ზაგრეუცი. ახ! პლატონ მიხაილიჩ!

ბეჭატ. მახ. გამშორდი!
 ქალებთან მიღი და იქ იცრუე;
 მე შენზე ისეთ სიმართლეს ვიტყვი,
 რომ ვერ უდრიდეს ვერა სიცრუე. (ჩაცეის)
 ჰა, ძმავ, გაიცან: სხვა სიტყვით რომ ვსთქვათ,
 რას ეძახიან ამ გვარ ვაჟ-ბატონს?
 ეს ყველგან დადის და გართულია,
 ანტონ ანტონიჩ ზაგორეცია...
 დიდი ცულლუტი და ივაზაკი,
 უფრთხილდი!.. კეთილს არას დაგაყრის,
 მაგასთან ბანქო არ ითამაშო,
 თორემ, იცოდე, წმინდათ გაგყიდის.

ზაგრეუცი. ახირებული კაცია, თუმცა
 სულაც არა აქვს ცუდი განზრახვა.
 სასაცილოა, რომ ვისმესაგან
 იუკადრისოთ ამგვარი ლანძღვა.

ჰატიონებას გარდა სხვაც ბევრი
არის ისეთი, რაც კაცს ახარებს
აქ თუ გაღლანძლვენ, სამაგიეროდ
სხვაგან მოისმენთ მაღლობის სიტყვებს.

შლატ. მიხაილ. არა, მეავ, მაგას რად ლაპარაკობ!

ჩვენში სუყველის ყოველგან ლანძლვენ,
მაგრამ ოვისგანვე გალანძლულებსა
სიამოვნებით სახლში იღებენ.

(ზაგორეცი საჭხში შერევა).

კამოსფერი მებოგ

იგინივე და ხდესტოვისა

ხდესტოვისა. სამოცდა-ხუთი წლის ქალისათვის

ადვილი არის ამ სიშორს მოსვლა!

სატანჯელია, ჩემო დისწულო,
ძლიერ მოგახტიე, ღონე გამოწყდა.

რა ბრძანებაა! სიშორის გარდა,

ჯოჯოხეთია ეს ბნელი ღამე!

რომ არ მომწყინდეს—ჩემი ფინია

და ზანგის გოგოც წამოვიყვანე.

აჭამონ რამე, შენ გენაცვალე!

სალამო მშეიღობისა, კნეინა! (დაჯდება)

ოჂ, რა გოგო მყავს, ჩემო სოფიკო!

ზურგ კუზიანი და თმა ხუჭუჭა!

სიანჩხლით სწორედ ველურ კატას ჰგავს,

კუპრიგით შავი და საშინელი..

ღმერთი რა გვარ ხალხს არ აჩენს ქვეყნად!

ნამდვილ ქაჯია ის საძაგელი!

დავუძახო თუ?

ჯერ არა, მერე!

ხლესტოგისა. წარმოიდგინე, ოსმალთ ქალაქში
ეგენი, თურმე, ხალხთ საჩვენებლად
ნადირებივით დაჰყავთ ქუჩაში.
მერე და იცით, ვინ მომიყვანა?
ანტონ ანტონიჩ ზაგორეცკიმა.

(ზაგორეცკი წინ წამოვა)

მე იმას ერთხანს შინ არ ვუშვებდი!
ქალალდს თამაშობს, ქურდია და ცრუ.
(ზაგორეცკი იპარება)

მაგრამ იმდენი მთახერხა, რომ
მეც და ჩემს დასაც გული მოგვიგო.
მოგვგვარა ორი ზანგის გოგონა,
სადღაც ბაზარში ვიყიდეო—სთქვა,
მაგრამ ვინ იცის, იყიდა კია?
ბანქოში სადმე თუ იცულლუტა!
მე კი მაჩუქა, ღმერთმა უშველოს!..

ჩაცკი (სიცილით ჰდატონ მისაილიჩს).
არ იამება ამ ქების შესხმა:
სხანს, ყური მოჰკრა თვით ზაგორეცკიმ,
არ ეჭაშნიკა და ხალხში გაძვრა.

ხლესტოგისა. ვინა ბძანდება ეს მხიარული?
ან რა კაცია? მითხარი, შვილო!

სოჭიათ. ისა? ჩაცკია!

ხლესტოგისა. რა აკისკისებს?
და ან რა ნახა აქ სასაცილო!
ბებრის დაცინვა დიდი ცოდვაა...
ჰო, მახსოვს, მახსოვს, შენ ბავშვობაში
მასთან ცეკვავდი და მეც ხან-და-ხან
ხელს წავავლებდი ხოლმე ყურებში.

გამოსვლა მეთერთმეტე

იგინივე და ფამუსოვი

ფამუსოვი (ხმა მაღლა). კნიაზ პეტრ ილიჩს ველოდებოდი
და კნიაზი კი აქა ყოფილა!
მე შევრჩი იქა სურათთა სინჯვას...
სკალოზუბი კი ჯერ არ მოსულა?
სად არის სერგეი სერგეიიჩი?
ის აქ არსად სჩანს, არა, არ ვცდები!
ღიას ადვილად შესამჩნევია
სერგეი სერგეიიჩ სკალოზუბი!

ხლესტოვისა. ღმერთო დამიცევ! ნეტავი ამ კაცს
რა მოუვიდა, რომ ასე ჰყვირის?
თითქო ყანყრატო საყვირად ექცა?
გამომაყრუა... აღარა მესმის.

გამოსვლა მეთორმეტე

იგინივე და სკალოზუბი, მერე მაღჩალინი

ფამუსოვი. სერგეი სერგიჩ! დაიგვიანეთ!..

ჩვენ კი თქვენ გელით, გელით და გელით!
(მიჭიავს ხლესტოვისასთან)

ძალუა ჩემი გახლავთ, რომელსაც
თქვენზე ბევრი რამ კიდეც ვუთხარით..

ხლესტოვისა (დამჯდარი). თქვენ გრენადერის პოლკში იყავით?
სკალოზუბი (ბოხის ხმით). თქვენ ბრძანებთ მათის უმაღლესობის
ნოვოზემლიან მუშატერის პოლკს?

ხლესტოვისა. პოლკის გარჩევა მე სულ არ მესმის.
სკალოზუბი. სხვა-და-სხვა ფორმის მუნდირები აქვთ:
ზოგს პაგონებით, ზოგს „პეტლიჩქებით“.

ფამუსოვი. რა სასაცილო ვისტი გავმართეთ.

მობრძანდით, კნიაზ! გთხოვთ, წამოგვყევით.

(მიჟეავს სკალაზუბი და ქნიაზი.)

ხდესტოვისა (სოჭიას). უჰ, თითქო ყელზე თოკი მომეხსნა.

მამაშენს სწორედ ჭიუა არა აქვს:

ვილაც ცხრა ადლის სიგრძე კაცს მაცნობს

და მსურს თუ არა — კი არა მკითხავს!

მაღაჩალინი (ბანქოს აძლევები). თქვენთვის „პარტია“ უკვე მზად არის,
მე, ფომა ჭომიჩ, მუსიო კოკი.

ხდესტოვისა (ადგება). მადლობელი ვარ, ჩემო კეთილო.

მაღაჩალინი. რა ფინია გყავთ! ლამაზი, კარგი.

ბეწვი ნამდვილად აბრეშუმს უგავს!

პაწაწინაა და სასაცილო.

სულ ხელს ვუსვამდი და არ იწყინა.

ხდესტოვისა. მადლობელი ვარ, ძვირფასო შვილო.

(მიდის, თან მიჟევება მაღალინი და სხვები)

გამოსვლა მეცამუტი

(ჩაცვი, სოჭია და რამდენიმე უცხო პირი, რომელიც

სცენის გათავებამდე წავდენ-წამოდენ).

ჩაცვი. აი განთანტა შევი ლრუბლები...

სოჭია. არ შეიძლება, რომ არ განაგრძოთ?

ჩაცვი. მრისხანე ქალი რომ დამშვიდა,

მინდოდა მექო... თქვენ რისთვის შიშობთ?

სოჭია. იმ ქებას გესლით დაათავებდით!

ჩაცვი. რასა ვფიქრობდი, გითხრათ მართალი?

მოხუცი ყველა ავ-გული არის

და უმეტესად — მოხუცი ქალი.

თქვენ უნდა გყავდეთ მოხერხებული

უსამსახურე! საჭირო არი,

გაი ჭარესაგან

რომ განრისხებულთ უფაროთ, ვითა
მეხთა-ამრიდი რკინის ისარი.
მალჩალინი, მაშ სხვა ვინ შეიძლებს
ასე აღვილად მათს დამშვიდებას?
აქ ბანჯოსათვის მიიპატიუებს,
იქ მოუყვება ფინის ქებას.
იგი უკვდავი ზაგორეცკია!
თქვენ მალჩალინის ბევრი თვისება
მითხარით წელან, მაგრამ მრავალი
დაგვიწყებიათ! — ასეა, განა? (გადის)

გამოსვლა მეთოთხმეტე

სოჭია, მერე ბატონი №

სოჭია (თავისთვის). ოჟ! ეს კაცი მე მუდამ მაშფოთებს.
რა რიგ ახარებს სხვის დამცირება!
შურიანია, ამპარტავანი
და როცა სხვას ჰქებნს, იმითი სტკბება!

ბატონი № (მიუახლოვდება). ფიქრში ბრძანდებით?

სოჭია. ჩაციიზე ვფიქრობ.

ბატ. №. მგზავრობის შემდეგ როგორ გეჩვენათ?

სოჭია. ის აღარ არის თავის ჭკუაზე.

ბატ. №. ნუ თუ გაგიუდა?

სოჭია (ცოტა ხნის შემდეგ). არც თუ სრულიად...

ბატ. №. ეტყობა რამე?

სოჭია (დაშტერებით მისჩერება მას). მე კი მგონია!

ბატ. №. ასე ყმაწვილ კაცს! როგორ იქნება!..

რისგან შეემთხვა ნეტა საცოდავს?

სოჭია. რაღა უნდა ვქნა! (განზე) ამასაც სჯერა!

აი ესეც თქვენ, ბატონო ჩაციი...

თქვენ ხომ ის გიყვართ, რომ სხვებს დასცინოთ!

ახლა არ გნებავთ, ეს დაცინება
და დამცირება თვითონ იგემოთ? (გადის)

გამოსვლა მეთხუთმეტე

ბატონი №, მერე ბ-ნი D.

ბატ. №. გაგიჟებულა!... ამას ჰგონია?
უთუოდ... აბა საიდან შესთხზა?
არ გაგიგია?

ბ-ნი D. რა?

ბ-ნი №. რა და ჩაცყი!

ბ-ნი D. რა დაემართა?

ბ-ნი №. გაგიჟებულა!

ბ-ნი D. ტყუილია.

ბ-ნი №. სხვები ლაპარაკობენ.
მე ჩემით კი არ მომიგონია!

ბ-ნი D. შენც სიხარულით ავრცელებ ყველგან?

ბ-ნი №. წავალ, შევიტყობ, რა ამბავია?.. (გადის).
უთუოდ ვინმეს ეცოდინება.

გამოვსლა მეთექვსმეტე

ბ-ნი D, მერე ზაგორეცვი.

ბ-ნი D. დაუჯერე ყბეღს! ჭორს გაიგონებს
და ამ სულელსაც ნამდვილად სჯერა!
შენ გაიგონე რამე ჩაცყიზე?

ზაგორეცვი. რაო?

ბ-ნი D. რაო და გაგიჟებულა!

ზაგორეცვი. ჰო, ვიცი, მახსოვს, გამიგონია.
როგორ არ ვიცი! რა საქმე მოხდა:

ცბიერმა ბიძამ შეშლილად იცნო
და ის საწყალი გიუებთან ჩასვა!
წაავლეს ხელი, ყვითელ სახლისკენ
გააქანეს და ჯაჭვით დააბეს!..

- ბ-ნი D. რას ბრძანებთ! ის მე წელან აქ ვნახე!
ზაგორეც. მაშ, როგორცა სჩანს, ჯაჭვილან ახსნეს.
ბ-ნი D. არა, მმავ, შენი მე არა მჯერა!
წავალ ამ წუთში, ფრთებს გამოვისხამ,
ყველასთან მივალ, სათითეულოთ
და საიდუმლოდ გამოვიკითხავ. (გადის)

კამოსკლა მეჩედღეტე

ზაგორეცი, მერე გრაფინია შვილი შვილი.

- ზაგორეცი. აქ რომელია ჩაცკი? მითხარით!
ერთ დროს ვიცნობდი რომელლაც ჩაცკის.
გაიგეთ რამე?

- გრაფ. შვილ. ვიზე?
ზაგორეც. ჩაცკიზე.
აქ ამ ოთახში იყო წელან ის.

გრაფ. შვილ. ვიცი, ჩვენ ერთად ვლაპარაკობდით.

ზაგორეც. მაშ, მომილოცას, შესცდა ჭკუაზე!

გრაფ. შვილ. რას ამბობთ?

ზაგორეც. დიახ, სწორედ გაგიუდა.

გრაფ. შვილ. წარმოიდგინეთ, რომ მეც შევატყე...
საკვირველია, რასაც ვფიქრობდი
თქვენმა სიტყვებმა დაადასტურეს.

გამოსკლა მეთვრამეტე

იგინივე და გრაფინია ბებია.

- გრაფ. შვილ. დიდედავ, იცით, რა საქმე მოხდა
და რანაირი უბედურება?

ყური დაუგდეთ ამ ახალ ამბავს!..

აი კარგი რამ, მშვენიერება!..

გრაფ. ბებია. ჩემო ძვირფასო, ხმა მაღლა მითხარ,
ყურში ბამბა მაქვს, არ მეყურება!

გრაფ. შვილ. არა მცალიან, წავალ შევიტყობ!

(უჩვენებს ზაგორეცებზე)
თქვენ კი ყველაფერს ეს მოგიყვება. (გადის)

გამოსვლა მეცხრამეტე

ზაგორეცები და გრაფინია ბებია

გრაფ. ბებ. რაო? რა მოხდა? აქ ცეცხლი გაჩნდა?

ზაგორეც. ჩაციმ ჩაგვაგდო ამ განსაცდელში.

გრაფ. ბებ. როგორ? ჩაციმ ვის რა დაუშავა,

რომ გაგზავნეს იგი ციხეში?

ზაგორეც. ციხე კი არა, მთებში რომ იყო,

თურმე ვიღაცამ შუბლში ტყვია ჰკრა.

ახლა უწია მძიმე ჭრილობამ

და შეიშალა...

გრაფ. ბებ. რაო? გათათრდა?

ზაგორეც. მე ვერ შევასმენ ამას ვერაფერს! (მიდის)

გრაფ. ბებ. ანტონ ანტონი! ოპ, ესეც მირბის!

ყველა იქითკენ მიეშურება,

სუყველა შფოთავს და სუყველა თრთის.

გამოსვლა მეოცე

გრაფინია ბებია და კნიაზი ტუგრუსები

გრაფ. ბებ. კნიაზ, კნიაზო! ოპ, ეს კნიაზი—

ძლივს სული უდგას და ბალში დადის.

კნიაზო, იცით რა საქმე მოხდა?

გნაზ. აა?

გრაფ. ბებ. ამ საცოდავს, სულ არ-რა ესმის...

იქნება ისე შეტედეთ მაინც

პოლიტეიისტერს, აქ რომ მოვიდა?

გნაზ. ეე?

გრაფ. ბებ. ჩაცეი ჩასვა ციხეში.

გნაზ. მერე!..

გრაფ. ბებ. გულა-ნაბადი ზურგზე აჰკიდა!

გაასალდათა! — მაშ რა ეგონა,

ხუმრობა არის რჯულის გამოცვლა?!?

ო, იმ წყეულმა ვოლტერიანმა

რჯული უარ ჰყო... დიახ, გათათრდა.

ჰა? რაო? ყრუ ხართ, არა გესმით-რა?

ჩემო მამაო, ყურს გაკლია.

სასმენი მაინც მიიდეთ ყურზე.

ოჳ, ეს სიყრუე დიდი მანკია.

გამოსვლა ოცდა-მეერთე

იგინივე და ხდესტოვისა, სოჭია, შალჩალინი, პლატონ მი-
სალიში, ნატალია ღმიტრევნა, გრაფინია შეილი-შეილი, კნეინა
თავის ქალიშვილებით, ზაგარეცკი, სკალოზუბი, მერე ფაშუ-
სრეი და მრავალი სხვა.

ხდესტოვისა. გაგიუბულა? თქვენი კირიმე!

ასე უეცრად და ასე ჩქარა!...

სოჭია, შენ არ გაგიგონია?

პლატ. მიხ. ეგ ხმა პირველად ვინ გაავრცელა?

ნატ. დმიტ. სუსველა ამბობს.

პლატ. მიხ. თუ ყველა ამბობს,

გინდა თუ არა, უნდა ირწმუნო!

თუმცა ეჭვი მაქვს!

ფამუსოვი (შემოდის). ვიზე! ჩაცკიზე?

ვერ გამიგია—რაა საეჭვო?

მე, ბატონებო, ყველაზე უწინ

მე შევამჩნიე, რომ გიურ იყო.

მიკვირდა, რომ ის არვინ შევბოჭა

და დღემდე ხელი არავინ ახლო?

მთავრობაზე რომ ერთი სიტყვა ვთქვათ,

უფალმა უწყის, რაებს არ იტყვის,

მძიმედ რომ თავი დაუკრა ვისმე—

სულ-მდაბალ კაცად და უზნეოდ გთვლის.

ხლესტოვ. მაგისთან ებს გზაც იქითა აქვთ!..

ერთი რაღაც ვთქვი და ხარხარს მოჰყვა.

მოლჩალ. მე არხივიდან წასვლას მირჩევდა,

გრაფ. შვილ. მე კი „მოდისტკა“ ქალი დამარქვა!

ნატ. ღმისტ. ჩემს ქმარს ურჩია სოფლად ცხოვრება!

ზაგორეც. ყველაფრითა სჩანს, რომ შეშლილია!

გრაფ. შვილ. მე შევამჩნიე გამოხედვაზე.

ფამუსოვი. რაც დედა იყო, ისიც შვილია:

განსვენებული დედა იმისი

სწორედ რომ რვაჯერ შესცდა ჭკუაზე.

ხლესტოვ. რა და რა გვარი საკვირველება

არ ჰედება ხოლმე ამ ქვეყნაზე!

მაგ ხანში მყოფის ჭკუიდან შეშლა!

ეგებ ლოთობდა!

ქნეინა. ოჟ! ეგ კი მჯერა!.

გრაფ. შვილ. უეჭველია.

ხლესტოვ. შამპანით საცსე

ჭიქის ჭიქაზე მიაყოლებდა.

ნატ. ღმისტ. ბოთლებით სვამდა, ღიდი ბოთლებით...

ზაგორეც. (გაცხარებით). რაო, რას ბრძანებო? ბოთლებით

რა ბძანებაა! ორმოცეულ კასრს

მოიყუდებდა და გამოსცლიდა.

სვამდა?

გად ჭბუისაგან

ფამუსოვი. მერე რა? დიღი საქმე მომხდარა,
 თუ მამა კაცმა მეტი დალია!
 სწავლა, ბატონო, სწავლა აგიჟებთ,
 სუკველაფერი სწავლის ბრალია.
 რაც ახლა არის, წინანდელ დროში
 როდის ყოფილა ამდენი გიჟი!
 გამრავლდა რიცხვი უძკუოების;
 იმათი საქმე და მათი აზრი...

ხდესტოვ. რაღა თქმა უნდა, კაცს გააგიჟებს
 სკოლა, ლიცეი და პანსიონი...
 კიდევ რა ჰქვიან? ჰო, ლანკარტი სკოლა...
 ღმერთმა დასწყყევლოს იმის მომგონი.

ქნეინა. არა, ჰეტერბურგს ინსტიტუტია
 საპედაგოგო... მგონი, ეს ჰქვიან!
 ვინაციქ სწავლობს, იმას საჩვენო
 აღარა სწავლის-რა, იმგვარად ზრდიან.
 იქ ასწავლიდნენ ერთს ჩემ ნათესავს,
 გამოვიდა და ახლა აქ არის
 ქალს სიახლოვეს არ ეკარება,
 ასე გაისინჯეთ, მეც კი მეკრძალვის.
 აფთიაქშიაც კი გამოდგება.
 არ მოსწონს ჩინი, არც სამსახური.
 ვითომც ქიმიკოს-ბოტანიკოსობს
 კნიაზ ფეოდორ, ჩემი მმის წული.

სკაფაზ. უნდა გახაროთ: ახლა ხმა დაღის,
 რომ სასწავლებლებს სხვა გვარიდ სცვლიან:
 სკოლა, ლიცეი გიმნაზიებში
 ჩვენსავით „რაზ-დვას“ შეასწავლიან.
 წიგნებს კი ისე შეინახავენ
 დიდ მნიშვნელოვან შემთხვევებისთვის.

ფამუსოვი. სერგეი სერგი! თუ ბოროტების
 მოსპობა უნდათ, ასე უნდა ჰქნან:
 რაც ქვეყანაზე წიგნები არის,

უნდა მოჰკრიბონ და უნდა დასწვან!..

ზაგორეც. (კრძალვით). რათა, წიგნებშიც განსხვავებაა.
 მე კი რომ მომცენ დღეს ცენზორობა,
 მხოლოდ იგავებს მივჰყოფდი ხელსა...
 ოჟ, იგავებმა სწორედ მომწამლა!...
 სულ დაცინება ლომ-არწივებზე,
 რაც უნდა ბრძანოთ, მე კი მგონია,
 თუმც პირუტყვებს კი ასახლებენ,
 მაგრამ მათგანი ყველა მეფეა.

ხდესტოგ. ეჟ, თუ კი ვინმე ჭკუილან შესცდა,
 რისგანაც არის, ეს სულ ერთია:
 წიგნებისაგან, თუ ლოთობისგან—
 რაღას უშველის, გიერ გიერია.
 მე კი საწყალი ჩაცკი მებრალვის;
 უნდა შეპირალდეს ყოველს ქრისტიანს.
 ჭკვიანი იყო, ენა-მახვილი
 და ბატონობდა სამას სულსა ყმას.

ფამუსოვი. ოთხასს.

ხდესტოგ. სამასსა, ბატონო ჩემო!

ფამუსოვი. ოთხასს!

ხელესტოგ. სამასსა!

ფამუსოვი. ჩემს კალენდარში....

ხდესტოგ. კალენდრები ხომ ყველა სტუიან.

ფამუსოვი. აი, ვიპოვე! სწორედ ოთხასი!

რა რიგად ჰყვირის!

ხდესტოგ.

სამასი არის.

ვის რამდენი ჰყავს ყმა, მე არ ვიცი?

ფამუსოვი. ოთხასი არის, გთხოვთ გაიგონოთ!

ხდესტოგ. არა სამასი, გესმით? სამასი!

გამოსვლა ოცდამეორე

იგინივე და ჩაცე

ნატ. დრატრ. აი ისიცა!

გრაფ. შვილ. სუ!

უბელანი. სუ! (უგელანი ერიდებან).

ხლესტოვ. რაღა ვქნათ,

ახლა რომ ჩეუბი დაგვიწყოს ყველას!

ფამუსოვი. ოი, უფალო, მოგვხედე ცოდვილთ! (შიშით)

ჩემო ძვირფასო, როგორ გრძნობ შენს თავს?

მაჯა მაჩვენე, მგონი ავად ხარ?

ძილი გვირიან შორის გზით მოსულს.

ჩაცე. დიახ! ცუდად ვარ! მეგობართ ნახეამ

ათასი ტანჯვა მოუძღვნა ჩემს გულს.

ფეხები მტკიფა ტყულად ფრატუნით,

ყურს ესმის მხოლოდ გაოცების ხმა.

იმდენს უბრალო რამეს ყბედობენ,

რომ ვეღარ ვუძლებ, თავ-ბრუ დამეხვა.

(შიდის სოჭიასთან)

აქ სული ჩემი რაღაც ვარამმა

მწარედ შეპეუთა, თავს ვეღარა ვცნობ.

ასე მგონია, ამოდენ ხალხში

მარტოდ-მარტო ვარ, სიობლესა ვგრძნობ.

არა! მოსკოვი მე ვერ მახარებს!

ხლესტოვ. მოსკოვს აბრალებს ყველაფერს, ჰედავთ?

ფამუსოვი (ანიშნებს სოჭიას). მოშორდი მაგას! ჰმ! არცკი მიყუ-
სოჭია (ჩაცე). მითხარით, მაგრე რამ გაგაჯავრათ? წებს!

ჩაცე. აიმ ოთახში, მუირე შეხვედრამ:

ვიღაც ბორდოდან მოსული ფრანგი

თავ-მოწონებით შუაზე იდგა

და მას გარშემო, წიწილებივით,

კნიაუნათ გროვა შემოჰევეოდა.
 ის უამბობდა იმ დროის ამბავს
 რუსეთისაკენ რომ მოდიოდა:
 „სულ ვტიროლიო!“ თურმე ეგონა,
 ბარბაროსები დაუხვდებოდა...
 როცა მოსულა, დარწმუნებულა,
 მისდამი ალერსს ბოლო არა აქვს;
 ერთ სიტყვას რუსულს ვერ გაიგონებს
 და სახით რუსს ხომ ერთიც არა ჰგავს...
 „ჩემს სამშობლოში, მეგობართ შორის
 ტკბილად ვზივარო, ასე მგონია“.
 რატომაც არა! აგერ მოსულა
 და თავის თავი მეფე ჰგონია.
 „სწორედ ფრანგივით სცოდნიათო აქ
 სიტყვა-პასუხი, ჩაცმა-დახურვა.“
 დიახ, ყველა ეს მოსწონს უცხოელს,
 იმას ახარებს, მაგრამ ჩვენ—არა...
 როცა დაჩუმდა, მოისმა გმინვა,
 ქალთა გულიდან ამონაკვნესი:
 „ოჳ, საფრანგეთო! დედა-მიწაზე
 სად არის მხარე შენს უკეთესი!“
 ორმა კნიაუნამ, ორივე დებმა,
 ეს რამდენჯერმე გაიმეორა
 და ამ საერთო სიყრმის გაკვეთილს
 ყველამ თამამად კვერი დაუკრა.
 სად დავემალოთ თავადის ქილებს!
 მე კი ხმა-მაღლა ღმერთს ქსოხოვდი იმ დროს,
 რომ ჩვენებურებს ეს სულელური
 სხვათა მიბაძეა მოაშლევინოს.
 გადმოუვლინოს ერთს მაინც ვისმე
 სულის სიმტკიცე სამაგალითოდ,
 ვინც აღგვილაგმავს იმ მდაბალ სურვილს,
 რომ ჩვენსას სხვისი არ ვამჯობინოთ!

გაი ჭიშისაგან

დაე, ძველისა მიმდევრად მთვლილნენ,—
 მე კი მას ვიტყვი, ჩვენი ქვეყანა
 ასს წილად უფრო წახდა მას შემდეგ,
 რაც თავის სახე გამოიცვალა.
 უარ ჰყო თვისი ზნე-ჩვეულება,
 ენა მდიდარი და სამოსელი,
 შეპბლალა ერის წმიდათა წმიდა
 და გადასცვალა ახალზე ძველი.
 ახალზე, მაგრამ როგორ ახალზე?
 რაც მასხარის მეტს, არვის შეჭვერის:
 უკნიდან კუდი, წინ გული ღია,
 არ მოსაწონი არც ღვთის, არც კაცის.
 ველარ იძრიან თავის ნებაზე,
 თითქო ხელ-ფეხი რითმე შეუკრავთ;
 როგორც კაბა და ომები აქვთ მოკლე,
 ჰქუა გონებაც ისე მოკლე აქვთ.
 ეს, თუ ჩვენ მიტომ გაეწნდით ამ ქვეყნად,
 რომ უცხოთაგან რამ გადმოვილოთ,—
 ნეტავი ჩინელთ მივბაძოთ მაინც,
 სხვის არ მიბაძვა მათგან ვისწავლოთ!
 განა თავს ვიხსნით იმ სენისაგან,
 რომ სხვათა „მოდებს“ აღარ მივდიოთ!
 და ჩვენს ჭკვიან ხალხს, თუნდ ენით მაინც,
 გადამთიერი აღარ ვეგონოთ?
 ვიღაცამა სთქვა: ევროპიულთან
 ჩვენი ენაო არ შეთანხმდება.
 „როგორა სთარგმნით: მაღამ, მაღმაზელ?
 ქალბატონოო? რომ არ უხდება!“
 წარმოიდგინეთ, სუყველა ერთად
 ჩემზე სიცილსა და ხარხარს მოჰყვა:
 „ქალბატონოო! საუცხოვოა!
 ქალბატონოო! ხა-ხა-ხა-ხა!“
 მე-კი გაებრაზდი იმათს ხარხარზე,

და დავითიც ციური ძალა,
 რომ მეხად დავსცემ ჩემს პასუხს მეთქი,
 მაგრამ სუყველა შემომეცალა.
 აი, ეს გახლდათ, ამას ვბრაზობდი:
 ჩვენი მოსკოვი და პეტერბურგი
 რუსეთისათვის იგივე არის,
 რაც რომ ბორდოდან მოსული ფრანგი:
 თუ რასმე იტყვას, იმავე წუთში
 თვისკენ მიიმხრობს თავადის ქალებს
 და ვაი იმას, ვინც თაყვანს არ სცემს
 უცხოეთიდან გამოწერილებს.
 ვის ვაგლახ თავსაც ბედმა არგუნა
 ფხიზელი აზრი ცხოვრების სარკეთ
 და ვინც ხალხს ამხელს ჭეშმარიტებას,
 იმას ყველა ჰემობს... მიმოიხდეთ...

(იქთ აქეთ იხედება: უველანი ვალს უვლიან; მოხუცებულია
ბანქის სათამაშო სტანჯებს შემთხვედომიან).

(დასასრული იქნება)

„Ե Ա Յ Ա Բ Ո“

3. გორგოსა

თარგმნილი ივ. პოლუმორდვინვის მიერ

რამდენიმე დღის შემდეგ ილია პაშკა გრაჩოვს შეხვდა.
საღამო ხანი იყო! თოვლი ბარდიდა ზარმაცად და ფანჯრების
სინათლეზედ ნაზათ ბზინავდა. მიუხედავათ იმისა, რომ კარში
საკმაოდ ციოდა, პავლეს თხელი ბამბაზეის ბლუზა ეცვა და წელ-
ზედ ქამარიც კი არ ერტყა. თავი ჩაეჭინდრა, ხელები ჯიბე-
ებში ჩაეწყო და წელში მოღუნული, თითქო რაღასაც დაე-
ძებსო, ზლაზნით მოღიოდა. ილია გაუსწორდა თუ არა ამხანაგს
დაუძიხა, პავლემ თავი ასწია, შეხედა ილიას სახეში და ციფად
წაიღლაპარაკა:

— ռ՞է! Շյեն եար!..

— როგორა სცხოვრობ? — გაჰყენა გვერდზედ და დაეკითხა
ილია.

— အမာနိုင် ဖွေ့စွဲ ပြုလေ ပြုကျက်ရှုပါ စာဒိုက်၊ မာဂုံရမ ဝေး၏
ဖျော်လျော်ပါ... ဖျော် ရောက်လျော် ပါဘူး?

— არა მიშავს რა...

*) օ. ՝ մամեց՝ թղ-10 №-հո.

ცოტა ხანს გაჩუმებულნი მიღიოდნენ და იდაყვებით ეხლებოდნენ ერთმანეთს.

— ერთი რატომ ალარ შემოიარე ჩვენსკენ? ამდენს გეძახი, გვძახი.—საყვედურით უთხრა ილიამ..

— არა მცალიან, ძმაო, რავენა... თავისუფალ დროს, ხომ იცი, ბევრს არ მოგცემენ...

— მთახერხებდი, რომ გდომებოდა...—უფრო მეტის საყვედურით განაგრძო ილიამ.

— მერე რა გაჯავრებს... მე მედური, რატომ არ შემოივლო და შენ არც კი მკითხე, სადა ვსცხოვრობ, არამც თუ მოსულიყავ... შენ კი არ გეკადრება?..

— მართლა, კაცო!—შესძახა ილიამ ლიმილით:—ნახე როგორ დამავიწყდა?

პავლემ გადახედა, გაილიმა და უფრო გულიანად დაიწყო ლაპარაკი.

— მე მარტო კა ვსცხოვრობ, უამხანაგოთ, — როგორდაც ვერავის შევეწყე. ავად ვიყავ, სამი ოვე მეტი საავათმყოფოში ვევდე... ერთმა არავინ მომხედა...

— რა იყო, რა გტკიოდა?

— მთვრალი ვიყავ და გავცივდი... საოფლე მჭირდა... რჩენაში რომ შეველი, უფრო მეტი ტანჯვა გამოვიარე. ჰგდიხარ მარტოკა მთელი დღისა და ღამის განმავლობაში და გვნია, ალარც მესმის რამე და ალარც ლაპარაკი შემიძლიან და კატის კნუტსავით გადუგდივართ ორმოშიო... კიდევ კარგი, ექიმი პატაოსანი კაცი შემხვდა.. სულ წიგნებს მაძლევდა წასაკითხად... თორემ მოვკვდებოდი უსაქმობით.

— ხეირიან წიგნებს კი გაძლევდა?—დაეკითხა ლუნევი.

— ჰომ, მშვენიერი წიგნები იყო! სულ ლექსებსა ვკითხულობდი,—ლერმონტოვი წავიკითხე, პუშკინი, ნეკრასოვი, ხშირად ისე გამიტაცებდნენ, რომ სუყველაფერი მავიწყდებოდა. ეჭ, ძმაო, ისეთი ლექსები ყოფილა, რომ საყვარლის კოცნაზედ უტკბესად გეჩვენებიან ხანდახან, გადმოგრავს ვულში მათრახს და სულ მთლად ცეცხლად აღგაგზნებს.

— მე კი გადავეჩვიე კიდეც წიგნების კითხვას,—ოხვრით უთხრა ილიამ.

— რას ამბობ?

— ღმერთმანი. რა? ჰყითხულობ ერთსა და ცხოვრებაში კი შეორესა ჰხედავ...

— კიდეც ეგ არის კარგი და!.. მოდი, ღუქანში შევიდეთ პატარა ხანს! დავსხდეთ და პატარა ვილაყბოთ... მე ერთგანა ვარ წასასვლელი და ჯერ კი ადრეა... იქნება იქაც ერთად წავიდეთ...

— ღუქანში? წამო!—დაეთანხმა ილია და მეგობრულად წავლო პავლეს ხელი. პავლემ ერთი კიდევ გადახედა ამხანაგს, გაუღიმა და უთხრა:

— მე და შენ მეგობრები არასოდეს არა ვყოფილვართ, მაგრამ შენ რომ შეგხვდები, ძალიან მესიამოვნება ხოლმე.

— ეგ არ ვიცი... გესიამოვნები თუ არა... თუმცა კი არა მჯერა... მაგრამ მე კი...

— ეჭ, ძმაო! — შეაწყვეტინა პავლემ: — ისეთ საქმეებზედ ვფიქრობდი როცა წამომეწიე... რომ ისევ ისა სჯობს აღარ მოვიგონო!.— ჩაიქნია ხელი, გაჩუმდა და ფეხს მოუკლო ცოტა.

მეგობრები პირველსავე ღუქანში შევიდნენ, მისხდნენ კუნ-ჭულში და ლუდი მოითხოვეს. ლამპის შუქზედ ილიამ შენი-შნა, რომ პავლე ჩამომხმარიყო, სახე ჩაჰყითლებოდა, თვალები მოუსვენრად დაურბოდნენ და წინად ნახევარზედ დალებული ტუჩები ეხლა მაგრა მოჰკუმშოდნენ.

— სადა მუშაობ ეხლა?— დაეკითხა ილია გრაჩევს.

— ისევ სტამბაში,— მიუგო უსიამოვნოთ პავლემ.

— ძნელი სამუშაოა?

— არა!.. მუშაობა კი არა მკლავს, დარდი, დარდი...

ილია რაღაც გამოურკვეველ სიამოვნებას ჰერძნობდა, რომ ოდესლაც მხიარულს და ცოცხალ პაშკას ეხლა დაღვრემილს და დაფიქრებულს ჰხედავდა. მას ძალიან უნდოდა გაეგო ამ ცვლილების მახეზი და ლუდს სთავაზობდა, თან გამოკითხვას მოუხშირა:

— ლექსების საქმე როგორდა მიდის?

— ეჭ, დავანებე თავი... წინად კი ბევრსა ვწერდი. ეჭიმ-საც ვაჩვენე და ძალიან მოიწონა. ერთი იმათვანი გაზეთშიც და-მიღებდა... ოც-და-ცხრამეტი კაპეიკი მომცეს.

— ბიჭოს! — შესძახა ილიამ: — ყოჩალ! რა ლექსი იყო? მითხარი თუ არ გეხარება!

ილიას ცნობის მოყვარეობამ და ლუდის რამდენიმე ჭი-ქამ გრაჩევი გამოაცოცხლეს, თვალები გაუბრწყინვეს და ჩა-ყვითლებულ ლოკებზედ წითელი ფერი შეუთამაშეს.

— რა ლექსი იყო? — შეეკითხა გრაჩევი და შუბლზედ მოისვა ხელი. დამავიწყდა. მოიცა! ღმერთმანი, დამავიწყდა... დაიცა, იქნება მოვიგონო. ჩემ თავში ყოველთვის ისე ირევიან ლექსები, როგორც სკაში ფუტკრები.. ისევე ზმუიან! ხანდა-ხან, რომ დავიწყებ თხზეას, ამიჩქროლდება გული და ცრემლე-ბიც კი გადმომცვივა ხოლმე თვალებიდამ...

— ღმერთმანი? რისგანა მერე? — გაკვირვებით და ურწმუ-ნოდ დაეკითხა ილია.

— რა ვიცი... ცეცხლი გიკიდია, რაღაცა სდულს შენში, გინდა კარგად, ლამაზად გადასცე და სიტყვები ვერ გიპოვნია გადასაცემათ... გეწყინება და გაჯავრდები. — ამოიხრა, ჩაიქნია თავი და დაუმატა:

— გულში სათქმელი სისხლში და ნაღველში გაქვს გადა-რეული, ქალალდებე გადიღებ და ფუჭი გამოდის...

— ერთი რომელიმე ლექსი მითხარი! — შეეხვეწა ილია. რაც უფრო მეტს უყურებდა ილია პავლეს, მით უფრო მეტად ეზდებოდა ცნობის - მოყვარეობა, რასაც ნელ-ნელა რაღაც კარგი, თბილი და ნაღვლიანი გრძნობა ემატებოდა.

— მე უფრო სამასხარო ლექსებსა ვსწერ... ჩემი ცხოვ-რებიდან, — უთხრა გრაჩევია და დარცხვენით გაიღიმა.

— სასაცილო იყოს, სთქი, რაც იცი! — ჩასცივებოდა ილია. მაშინ კი გრაჩევმა მიიხედ-მოიხედა, ჩაახველა, თვალები კედელს მიაბჯინა და დაიწყო:

“ఇంద్రు, శృంగార శేష్యతి,
ప్రాణీదా మత్వాన్నే గుహ్యాగ్రమి,
క్షేమి అతాశిం శబ్దింపి ఇంధింసి,
తింటికిసి క్షేమతాన్ లాపార్కాగ్రమి.
ఇం దింథింపిత, శైగ్రంధ్రశ్రూరు
శబ్దింపి శ్రేష్ఠింపి మిథిత్యాన్ప్రాపి
ఇం నేస్త్రింసి క్షేధింపుంచ్చు
కొల్పాట శ్రూరాతిసి గామిష్టాప్రాపి!
ప్రథింపాన, శైగ్రంధ్రశ్రూరు గాంపుంపు
ఇం మింసి ఏక మతశ్శ్విసి, ఏకా, గుణిం!”

పూర్వం శ్రేహర్లదా, ల్రమాత అమింపాశ్రూరా ఇం ఉపర్లంక్రమింపి, బమిత,
భింజాత గాన్మాగ్రమి:

“మీ క్షేధి ప్రాణికమిసి, మాన త్విసి ప్రశ్నిష్టాపుంచ్చు
ఏ మిథింప్రీశ్రూరు గాసాస్పీశ్రేధింపు
సాన గుణిసి మింపుంచ్చు, సాన క్షమికమిశిం ప్రశ్నిష్టిసి,
ప్రతిశ్రూరు ప్రశ్నిష్టాపు గాపుంచ్చుపు
క్షేమి ఇంప్రాన్పుంపు మీ ఏ మాంగుంసి?
ఎం, ఏసి ప్రాణికిం ఏకాయింసి;
పెంచారిసి శ్శ్వాశ్శ్వి ప్రాణికిం ఇంథింపిత
క్షేమిత్విసి మింసి కాల్పా క్షేమింసి.
గుణిసి వాంపుంపి మీ ఇంపినింపి శింపిన్
ఇంపినింపి త్వాపుంపి నొసిం జ్ఞాపు,
ఇంపినింపి ప్రాణికిం మీ మింపుంపి శింపిన్
మింపుంపి కొమి త్రాన్పుంపి శింపిన్ ప్రశ్నిష్టాపు
కొమి ఏక గాంధార్మికా గుణింపు జ్ఞాపి క్షింపు,
కొమి త్వాపుంపి భ్యార్షుంపి గాంధార్మిత్వాపుసి?
స్వేచ్ఛింపి ఏకా జ్ఞాపి త్వాపుంపి, మీ కొ గాంధార్మికాపు
ఎమి కొసాక్ష్యాపింసి త్రాన్పుంపి ప్రశ్నిష్టిసి..”

ఖంప డాంమతాప్రార్మా, ప్రేర్లాడ గాంధార్మికా ఇంపింసి, ఉపర్లం దింసి
భాల్మీణా తావ్యి ఇం భ్యార్షుంపి బమిత ఉత్సాహం.

— ఎం... ప్రేతిం ప్రింపి గ్రస్తిం ల్యోప్స్యేపి మాజ్విసి... రాల్మాప్రశ్రూర్లం..

პავლემ მაგიდის ნაპირს დაუწყო თითებით კაცუნი და მოუსვენრად შეინძრა სკამზედ.

ილია რამდენიმე წამს გაკვირვებით უყურებდა გრაჩევს. მას ჯერ კიდევ ყურში ედგა მწარე, მაგრამ მწყობრი სიტყვები და არ სჯეროდა, თუ ეს ჩამომხმარი, უწვერულვაშო და დაგლეჯილ ტანსა ცმელში გამოწყობილი ყმაწვილი მათ შეთხხვას და გასულდგმულებას შესძლებდა.

— არა, მმაო, აქ საცინელი ბევრი არაფერია! — დინჯათ, მაგრამ ხმა მაღლა ეუბნებოდა ილია და თან უფრო და უფრო აკვირდებოდა ამხანაგს. — მშეგნიერია... მე კი გული მომიკლა და... ღმერთმანი! აბა, ერთი კიდევ გაიმეორე...

პავლემ უცებ თავი აიმაღლა, მხიარულის, მოცინარის თვალებით შეხედა ამხანაგს, უფრო ახლო ამოეკრა და ნელის ხმით დაეკითხა:

— მართალი მითხარი — მოგეწონა?

— ღმერთმანი... მარა, მოგატყუილებ?

— მჯერა, მჯერა... შენ პირში თქმა იცი ხოლმე... კაი ბიჭი ხარ, ღმერთმანი!

— ერთი კიდევ წამიკითხე რამე!

პავლემ დაფიქრებულად, ნელი ხმით დაიწყო კითხვა და როცა ჰაერი იღარ ჰყოფნიდა, მწარედ ოხრავდა. ხალმა ლექსმა ილიას ეჭვი დაუბადა — არა მგონია, რომ ეს ლექსები პავლეს დაწერილები იყვნენო.

— აბა, სხვები წაიკითხე? — უთხრა ილიამ.

— იცი, რა გითხრა? ისევ ისა სჯობიან მე როდისმე მოვალ შენთან და რვეულსაც წამოგილებ... თორე უმეტესი ნაწილი ლექსებისა დიდრონია და მე კი წასასვლელი ვარ! მეორეც ეს ერთი — კარგად არ მახსოვს... თავი და ბოლოები მაღვანან ენაზედ... აი, მაგალითად, ბოლო: არის ისეთი ლექსი, — მითომც მივდივარ ღამე ტყით და გზა დამეკარგა, დავიღალე... და მეშინიან... ირგვლივ სიჩუმეა... მხოლოდ მე ვარ მარტო... გამოსასვლელ გზას ვეძებ და ვჩივი:

სამნა

„ლონე დაშეარგვე,
გული მდალატობს
და გზა კი მაინც
გერ გამიგნია!

მიწავ, დამხადდ,
შენ მაინც მითხარ;
საით წავიღე,
და ვის მიგშართო?

დავეშე ნირქვე
და ჩავეძარი
მის გულსა შავსა,
გაუმაძლარსა.

და გავიგონე
გულის სიღრშითა
მისი ჩურჩული:
„შოდი ჩემთანა!“

— ხომ მართალია, არა? სკეოვრობ. თითქოს ოყეში მიღიხარ, სინათლეს ჰქედავ, შიილტვი მისკენ და გზისთვის კივერ მიგიგნია!.. მოდი — ილო, ქრთად წავიღეთ, ღმერთმანი! არ მინდა მოგშორდე...

გრაჩევი ფეხზე წამოდგა, ეხვეწებოდა, კლავში ეწეოდა და ალერსიანი თვალით შეჰყურებდა ამხანაგს თვალებში.

— კარგი, მოვდივარ! — უთხრა: ილიამ. — არც მე მინდა შენი შოშორება... სწორე გითხრა — კიდეც მჯერა მე შენი სიტყვები და კიდეც არა... მეტად საინტერესო ხარ — მერე ლექსებსაც რა კარგათა სოხზავ...

— არა გჯერა, რომ ჩემებია, განა? არა უშავს-რა. როცა ნახავ დაიჯერებ... — ეუბნებოდა პავლე, დუქნიდან ქუჩაზე რომ გამოდიოდნენ.

— თუ მართლა შენებია და ყოჩაღ, მე და ჩემმა ღმერთა! — გულწრფელიად უთხრა ილიამ: — გაუსვი და გააგებინე ქვეყანას როგორა სცხოვრებენ ნამდვილი აღამიანნი...

— ცოტა გავვარჯიშდე კიდე, მერე ნახე, რაები დავ-წერო!

— სწერე, ეგებ გაიგონ და მიხვდნენ...

— მე ხანდახან ვფიქრობ: თქვე ოხრებო, თქვენ მაძლარ-ნიცა ხართ, ჩაცმულ-გამოწყობილნიცა და მე?

— მაშ, კაცო!

— რა — მე აღამიანი არა გარ?

— ყველანი თანასწორნი ვართ!

— ვისაც ქულაჯა აცვია და კაბა, — იმას ქადა და ვისაც გული აქვს ტიტველი — იმას კუჭიც ცარიელი? არა, მიჰქარავ!

— მიჰქარავენ! სუყველანი თანასწორნი ვართ!

— ეჭ, ილია! მე რომ სწავლა მქონდეს მიღებული..

ამხანაგნი გაჩქარებულნი მიდიოდნენ ქუჩაში და ერთმა-ნეთს სიტყვის დაბოლოვებას არ აცლიდნენ, პირიდან სტაცებდ-ნენ და თან-და-თან უფრო ფიცხდებოდნენ, უფრო უახლოვდე-ბოდნენ ერთმანერთს და უფრო მეგობრდებოდნენ. ორთავეს უხაროდათ, ჰქედავდნენ რა, რომ ერთიც ისევე ფიქრობდა და სჯიდა, როგორც მეორე, და ეს სიხარული უფრო აღფრთოვანებ-და და ასულდეგმულებდა ორთავე¹. ხშირ კვირტებად დაცემული თოვლი აღნებოდათ სახეზედ, აჩერდებოდათ ტანთსაცმელზედ და ფეხსაცმელზე ეკროდათ, ისინი კი მიტოპავდნენ თოვლ-ჭყაპსა და უხმაურო ბუქში და ვერას ამჩნევდნენ.

— მე კარგათა ვხედავ ყველაფერს! — დაბეჯითებით ამბობ-და პავლე.

— ასე ცხოვრება არ შეიძლება! — ბანს ეუბნებოდა ლუ-ნევი.

— შენ თუ გიმნაზიაში გისწავლია — ბატონი ხარ, თუ გინდ მამაშენი მენაგვეც ყოფილიყოს.

— მაშ! მერე, რა ჩემი ბრალია, რომ გემნაზიაში არ ვიყავი?

— შენ სწავლა-განათლებაც და მე კი სულ არაფერი? — ეუბნებოდა აღფრთოვანებული გრაჩევი: — ეგ სამართალია?

— აჲ, დასწყევლოს ღმერთმა! — შეიგინა ილიამ, ფეხი რომ წუმპესა და ოოვლში ჩაუვარდა.

— მარცხნივ წადი...

— სად მივდივართ, მერე?!..

— სიღორიხასთან...

— საღა?

— სიღორიხასთან... არ იცნობ?

— არა ვყოფილვარ... — ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ სიცი-ლით უთხრა ილიამ: — დიდი არ ყოფილა, ძმაო, ჩევნი გზა... — ეჲ! — ნელის ხმით უთხრა პავლემ. — მეც კარგად მესმის, კარგათა ვხედავ, მაგრამ რას იზამ... საქმე მაქვს იქა...

— მე არაფერს გეუბნები... მეც წამოვალ, სულ ერთია!

— ეჲ ილია! აღვილი არ არის ჩემთვის ამაზედ ლაპარაკი...

პავლემ გააფურთხა და გაჩუმდა.

— რა იყო, რაზედ ლაპარაკი? — დაეკითხა ყურებ დაცევ-ტილი ლუნევი.

— იცი, — უცბათ დაიწყო პავლემ, — იქ ერთი გოგოა... შენ თითონ ნახავ ეხლა, როგორიცაა... ცეცხლს მოუკიდებს აღამიანს, სულ ნაცრად და ფერფლად აქცევს... იმ ექიმს ჰყავდა მოსამსახურეთ, მე რომ მწამლობდა. მე ჯერ წიგნებისათვის დავიარებოდი... მერე, როცა მოვრჩი... მივდიოდი ხოლმე და თუ ექიმი სახლში არ იყო, სამზარეულოში ვუცდიდი... ისიც იქ იყო ხოლმე... დახტოდა მხიარულად, კისკისებდა... მე ისე ვიყავ იმის გვერდით, როგორც დაგიზგიჩებულ ცეცხლთან თივა... მიველი ერთხელ — უსიტყვოთ დამნებდა... მერე დაგვეწყო... ირაერა-ჟებდა თუ არა... მე იქ ვიყავი... ჩავეკონებოდით, ვკოცნიდით, ერთმანეთს — ტუჩები დაგვისივდებოდა, ძველები კვნესას დაგვიწყებდნენ, მაგრამ ეჲ! პაწაწკინტელაა და კოპწია სათა-მაშო ნივთსავით მოქვევი და ხელში გიქრება! თითქო ჩიტად იქცა, შემოგიფრინდა გულში და ჭიკჭიკებს... მღერისო...

პავლემ გაჩუმდა და ლრმათ შეისუნთქა პაერი.

— მერე? — დაეკითხა მისი ამბით გატაცებული ილია.

— ექიმის ცოლმა მოგვასწრო... შეაჩვენოს ის ღმერობა. კაი ადამიანი კი იყო ის ოხერი! ხშირად ისიც მელაპარაკებოდა ხოლმე... ტკბილად... ლამაზიც იყო...

— მერე? — გაუმეორა კითხვა ილია.

— მერე და ასტეხა ერთი ალიაქოთი... ვერკაც გააგდეს... და მეც... ისიც გალანძლეს... მეცა... ვერკა, რასაკვირველია, ჩემთან მოვიდად, მე კი უადგილო ვიყავ იმუამად... ეჰ, გაგვიჭირდა... სულ შევჭამეთ, რაც კი გვებადა, უკანასკნელ ძაფამდის... ჯიუტი რამ არის... გამეჭცა უცბათ... ორი კვირა ვეღარც საღმე ვნახე და ვერც ვერაფერი გავიგე იმის შესახებ... მერე მობრძანდა... მორთულ-მოკაზმული... ბრასლეტით, ფულებით...

პაშკამ კბილები გააკრაჭუნა და გაჩუმდა.

— კინალამ ცემით მოვკალი.

— მერე წავიდა? — დაეკითხა ილია.

— აარა!.. ის რომ წასულიყო, ხომ მე თავს დავირჩობდი.

— დარჩა?

— ან მომკალი, ან ხელს ნუ მახლებო... ასე მე ბარგი ვარ შენი... სულს კი არავის მივსცემო.

— მერე შენა?

— მე სუსველაფერი ვსცადე: ვსცემე... ბევრი ვიტირე... სხვა რალა შემეძლო? მე იმის შენახვის თავი არა მქონდა...

— ადგილზედ ყოფნა არ უნდა?

— იმას რა ეშმაკი გასტეხავს! კარგიო, ამზაბს. ვსოჭვათ დაგიჯერე და შენთან დავრჩი, მერე შვილები მოგვეცემიან, ისინი როგორ-ლა უნდა შეინახონ! ასე კი — არც შვილები გვეყოლება და მაინც შენი ვიქნებიო...

ლუნევმა, ცოტა დაფიქრების შემდეგ, სთქვა:

— ჭკვიანი ყოფილა.

თოვლის ბურუსში ჩქარის ნაბიჯით მიმავალმა პავლემ არა უთხრა-რა ილიას; მან საპი თუ ოთხი ნაბიჯით გაასწრო ამხანაგს, მერე მობრუნდა, შეჩერდა და ყრუდ, მსტვინავი ხმით უთხრა:

— როცა წარმოვიდგენ, რომ სხვებიც ჰქოცნიან... ტყვია
ჩამესხმის ხოლმე გულში...

— თავს ვერ დაანებებ?

— იმასა? — შეჰქივლა გაკვირვებულმა პავლემ.

ილიამ მაშინ შეიგნო მისი გაკვირვება, როცა ვერკა ნახა.

მეგობარნი ქალაქის განაპირას მდგარ ერთ სართულიან
სახლს მიადგნენ. მისი ექვსივე ფანჯარა დარაბებით იყო
შეკიდროთ დახურული და ეს გრძელ სარაის უფრო ამსგავსებდა
მას. სველი თოვლი ხშირად შეჰქროდა მის კედლებსა და ჭერს,
თითქოს დაფარვას ან გაჰყულებას უპირებსო.

პაშკამ კარი დააკაკუნა და ამხანაგს მოუბრუნდა:

— ეს შესანიშნავი დაწესებულებაა. სიღორიხა ოთახებს
გოვოებს მიაქირავებს ხოლმე, თითონვე ინახავს და ამაში ხუთ
ხუთ თუმანს ართმევს თვეში... აქ სულ ოთხი გოგოა. რასა-
კვირველია, სიღორიხა ღვინოს ინახავს, ლუდსა, ტკბილე-
ულობას და სხეას... მაგრამ არაფრით კი არ ავიწროებს გოგო-
ებს: გინდა — წადი და ისეირნე, გინდა შინ იჯექ... მხოლოდ
ხუთი თუმანი კი ჩაუჩხრიალე თვეში... გოგოები სულ კარგები
არიან და ძვირფასნი... მათ ამ ფულის შოვნა არ გაუჭირდე-
ბათ... ერთია აქ — ოლიმპიადა — ოც და ხუთ მანათ ნაკლებ არა
ფასობს..

— შენი როგორლა? — დაეკითხა ილია და თოვლი ჩამო-
იბერტყა ტანთსაცმელიდან.

— არ ვიცი... არც ის არის იაფი... — მიუგო გრაჩევმა,
ცოტა სიჩუმის შემდეგ.

კარებს იქიდან ხმაურობა მოისმა და ჰაერში სინათლის
შუქმა შეითამაშა...

— ვინ არის?

— მე ვარ, ვასსა სიღოროვნა... გრაჩევი..

— აა! — კარი გაიღო და დალეულმა, დიდ ცხვირა მო-
ხუცმა გზის მინათებით ალერსიანად უთხრა:

— გამარჯობა, პაშა.. ვერუნკა კი თავს იკლავს, რად
დაიგვიანაო. ეგ ვიღა?

— ამხანაგია...

— ვინ მოვიდა? —იკითხა ვიღაცამ გრძელი დერეფნის ბნელი კუნჭულიდან.

— ვერასთან მოვიდნენ, ლიპა... —მიუგო მოხუცმა.

— ვერკა, შენი მოვიდა! —დაიყვირა ისევ იმ ხმამ და დერეფანმა ბანი გამოსცა.

დერეფნის სილრმეში უცბათ კარები გაიღო და იქიდან მოფენილ სინათლეში პატარა, კეკლუცი, თეთრ ტანთსაცმელში გამოწყობილი და ოქროს ფრად მობიბინე ხუჭუჭ თმიანი ქალი გამოჩნდა.

— კარგა დაიგვიანე! —დაბალი, გულიდან ამონახეთქი ხმით შესძახა ქალმა. მერე ფეხის თითებზედ შესდგა, ხელები პავლეს დააწყო მხრებზედ და თავისი ცის ფერი ალერსიანი თვალებით ილიას გადმოხედა.

— ეს ჩემი ამხანაგია... ილია ლუნევი.. ამას შევხვდი და იმიტომ დავიგვიანე... —უთხრა პავლემ.

— გამარჯობათ!

ქალმა ხელი გაუწოდა ილიას და თეთრი კოფთის განიერი სახელო თითქმის მხრამდის. აეწია. ილიამ მოწიწებით და ფრთხილად ჩამოართვა პატარა ცხელი ხელი და არა უთხრა რა. პავლეს მეგობარს ქალი იმისთანა ნათელის სიხარულით უყურებდა, როგორითაც ხშირ ტყეში, ჭაობის ჩირგვებს შორის სუნელოვან და ლამაზ არყის ხეს რომ წაწყდები და გაშტერებული შეაჩერდები. როცა ქალი ჩამოეცალა გზიდან, რომ კარებში ილია გაეტარებინა, ილიამ თითონ წასდგა ფეხი უკან, პატივის ცემით დაუკრა თავი და უთხრა:

— თქვენ — პირველი!

— ჰედავ, რა კავალერი ყოფილა! —გაიცინა ქალმა. სიცილიც მხიარული, ლამაზი და ნათელი ჰქონდა. პავლეც იცინოდა და ეუბნებოდა:

— სულ გადარიე, საწყალი... შეხე, ისე გაჩერებულა შენს წინ, როგორც დათვი გაჩერდება ხოლმე სკასთან.

— მართლა? — მხიარულად დაეკითხა ქალი ილიას.

— მართალს ამბობს! — დაეთანხმა ღიმილით ილია. თქვენის სილამაზით ფეხებ ქვეშ ნიადაგი გამომაცალეთ, ბატონო!

— აბა შეიყვარე! დაგყლავ... — დაემუქრა პავლე მხიარულის ღიმილით. მას უხაროდა, რომ იმისმა სულიკომ ასეთი მძლავრი შთაბეჭდილება მოახდინა ილიაზედ და ბეღნიერი, ამაყად შესცემოდა ვერკას. ისიც ჰერძნობდა თვის დიაცურ ძალას და თავი მოპქონდა. პერანგს ზევით მას მხოლოდ განიერი კოფთა ეცვა და თეთრივე, თოვლისავით სპეტაკი ქვედა ტანი. შეუკინძავი კოფთა უფარფარებდა და მაგარს, ქორფა ბოლოკსავით გატენილ-გაჭუკვნილ ხორცს უჩენდა. მისი კოპწია ბაგნი და მაყვლის ფერი ტუჩები ბავშვურ კმაყოფილების ღიმილით ჰკრთოდნენ; კაცს ეგონებოდა ეს საუცხოვო ქმნილება თითონვე სტკებება თვისი სიმშვერივრით, როგორც ბავშვი სტკებება ხოლმე იმ სათამაშო ნივთით, რომელიც ჯერ არ მოპქეზრებიაო. ილია თვალ მოუშორებლად უყურებდა მის კოპწია სიარულს, ტურფა სიცილს და ლაპარაკს და ის აზრი, რომ მას არა ჰყავს ასეთი მეგობარი, ნაღველსა ჰგვრიდა და გულს უჩქროლებდა. ილია იჯდა გაჩუმებული და აქეთ-იქით იყურებოდა.

პატარა, ნათელ და სუფთად მორთულ-მოკაზმულ ოთახ ში თეთრ სუფრა გადაფარებული მაგიდა იდგა; მაგიდაზედ მხიარულად ჩუხჩუხებდა სამოვარი და ირგვლივ სინათლე იყო. მაგიდაზედ ჭიქები, ბოთლით ღვინო, ძეხვითა და პურით სავსე ჭურჭელი ელავა და ყველა ეს ახალი და სუფთა ილიას მეტად მოსწონდა და მაღას უღვიძებდა. პავლე იჯდა მხიარული და გატაცებით ლაპარაკობდა:

— შენ რომ გიყურებ, ასე მგონია მზეზე ვთბები-მეთქი... სუყველაფერი მავიწყდება და ბეღნიერებას მოველი... კარგია, როცა ტურფა გყავს შენა, კარგია მასთან ყოფნა და ლხენა...

— ოჳ! ჩემო საყვარელო! რა კარგათ მოაწყე!... შეჰყვი-რა აღტაცებულმა ვერკას.

— ცხელ-ცხელია! ეს არის, ეხლა გამოვაცხე... ეი, ილია! გეყოფა, კაცო!... თუ, ჯერ ვერ გაძეხი ცქერითა? შენი გაიჩინე თუ გინდა, სხვისას რას შესცენავი?...

— კარგისა კი იშოვნეთ! — საოცარი, რაღაც სხვა ხმით უთხრა ქალმა და ილიას თვალებში შეხედა.

— თქვენზედ კარგს ღმერთი ვურ მომცემს! — ოხვრით და ღიმილით მიუგო ილიამ.

— რაც არ იცით, ნუ ამბობთ იმას... — ნელის ხმით მიუგო ვერამ.

— მაგან იცის... — სთქვა პავლემ, მოილუშა, მიუბრუნდა ილიას და უთხრა; — გესმის, ხარ ასე შენთვის კარგათ და მხიარულად... მაგრამ მოგაგონდება ყველა... და ტყვიასავით დაგეძერება გულში!..

— შენც ადექი და ნუ მოიგონებ, რა, — სთქვა ვერამ და თავი მაგიდისკენ გადიხარა. ილიამ შეხედა და შეამჩნია, რომ ყურები დასწითლებოდნენ.

— ასე იფიქრე, — ნელის ხმით, მაგრამ დაბეჯითებით განაგრძობდა ქალი, — ერთი დღეა, მაგრამ ჩემია ოქო!... არც მე მაქვს ადვილი ცხოვრება... მაგრამ დარდსა და სიხარულს კი არ გადურევ ერთმანეთში... — როგორც სიმღერაშია ნათქვამი — ტანჯვის ფიალს მე შევსვამ მარტო, სიხარულისას გაგიზიარებ...

პავლე ყურს უგდებდა და უფრო იღუშებოდა. ილიამ რაიმე სანუგეშოს თქმა მოინდომა და ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ სთქვა:

— მაშ რა დაგრჩენია, თუ კი ვერა ხსნი კვანძსა? მე კი... აი, რას გეტყვით ორივეს: მე რომ ათასი, ათი ათასი მანათი მქონდეს — თქვენ მოგცემდით! მიყავით წყალობა და მიიღეთ-მეოქი, გეტყოდით. თქვენი სიყვარულისა და მეგობრობის გულისთვის... იმიტომ, რომ მე ვგრძნობ — თქვენი საქმე სუფთაა, სინიდისიერი და წმიდა არის... დანარჩენის ცოდნაც კი არ მინდა!

ილიას გულში რაღაცამ იფეოქა და ცხელ ტალღათ მოედო მთელს მის არსებას. ის ფეხზედაც კი წამოდგა, როცა დაინახა, რომ ქალს თავი აეწია და მადლიერის თვალებით შესცემ-

როდა და პავლეც ისე ულიმოდა, თითქოს კიდევ რაღასაც მოელის ამხანაგისაგანო.

— მე პირველად ვხედავ ჩემ სიცოცხლეში იმისთანა სილა-
მაზეს, როგორიც თქვენა გაქვთ... და პირველადვე ვხედავ
როგორ უყვართ თურმე ადამიანებს ერთმანეთი... შენი ფასიც,
პავლე, დღეს გავიგე პირველად... გიცქერით და, არ დაგიმა-
ლავთ, მშურს თქვენი ბედნიერება... ნაღველითა ვარ სულ მთლად
მოცული, მაგრამ მაინც ბედნიერი ვარ... ღმერთმა ჰქნას, რომ
ეგრევე კარგათ დასრულებულიყოს თქვენი საქმე. დანარჩენის
შესახებ კი... აი რას გეტყვით: ბილწი, უსუფთაო ხალხი არ
მიყვარს... მაგრამ იმავე მდინარეში ვბანაობ, რომელშიაც
ისინი ბანაობენ... იმავე წყალს ვსვამ, რომელსაც ისინი სვამენ.
ნუ თუ, იმათი სიბილწის გულისხვის მე მდინარეზედ უარი
უნდა ვსთქვა? რადა? მე მრწამს და მჯერა, რომ ღმერთი უნდა
სწმინდავდეს მას.

— მართალს ამბობ, ილია! ყოჩალ! — შესძახა გახარებულმა
პავლემ.

— წყაროს წყალი სვით რა, — გაისმა ვერას ნელი, წკრი-
ალი ხმა.

— მერე სად ნახავ? — დაეკითხა ილია. — ისევ ის სჯობს,
ვერა, ჩაი დამისხაო!

— გვრიტიკო! — შესძახა ქალმა. — რა კარგი რამ ყოფილ-
ხართ!

— დიდათა გმადლობთ! — დინჯათ მიუგო ილიამ, დაუკრა
თავი და დაჯდა.

ილიას სიტყვებმა და ამ პატარა სცენამ ღვინოსავით იმოქ-
მედეს პავლეზედ. სახე წამოუწითლდა, თვალები ვაუბრწყინდა,
წამოხტა და ოთხში სიარული დაიწყო.

— ეჭ, დასწყვევლოს ღმერთმა, რა კარგია ცხოვრება, როცა
ადამიანი ბავშვებსავით არიან! რა კარგი ვქენი, რომ წამოგიყ-
ვანე, ილია... დავლიოთ, მმაც! დაგვისხი, ვერუნკა...

— გამოცოცხლდა! — ალექსიანი ღიმილით სთქვა ქალმა
და ილიას მიუბრუნდა: — აი, ასეა ყოველთვის — ხან განათდება
მზესაცით, ხან მოიღუშება, ჩამობნელდება და გაბოროტდება...

— ეგ კარგი როდია! — წარმოსთქვა მტკიცეთ ლუნევმა და სამთავემ მხიარულად, უდარდელი სიცილით განაგრძეს ლაპარაკი.

კარები დააკაუნეს და ვიღაცამ იკითხა:

— ვერა! შეიძლება შემოვიდე?..

— მოდი, მოდი! აი, ილია იაკოვლევიჩ, ეს ჩემი მეგობარი ლიკაა...

ილია წამოდგა და კარებისაკენ მიბრუნდა. მის წინ მაღალი, წერწეტი ტანის ქალი იდგა და დამშვიდებული ცის-ფერი თვალებით იყურებოდა, მის ტანთსაცმელისგან სასიამო და დამბნიდავი სურნელება მოკანკარებდა. ლოკები ქორფა, ალის-ფერი ჰქონდა და თავზედ კუნაპეტსავით შავი, საუცხოვოთ დავარცხნილი თმა გვირგვინს მოგაგონებდათ.

— მარტოკა ვიყავ, — მომწყინდა... შენს ოთახში სიცილსა და ლაპარაკს მოვკარ ყური და წამოველი... ხომ არ დაგიშლით? აი, ერთი კავალერი უქალოთ არის... მე ამას გავართობ, — გინდათ?

— ქალმა კოხტად მისწია ილიასკენ სკამი, ჩამოჯდა და კითხა:

— მოგწყინდათ მაგათან, არა? ეგენი არშიყობენ და თქვენ კი გშურთ, ხომ?

— მაგათან რა მომაწყენს? — უთხრა ქალის სიახლოესით დარცხვენილმა ილიამ.

— აფსუს! — სოქვა დინჯად ქალმა, მიბრუნდა და ვერას დაელაპარაკა:

— იცი — გუშინ საღამოს ლოცვაზედ ქალების მონასტერში ვიყავ და ისეთი მონაზონი ვნახე, რომ ჰა!.. საუცხოვო გოგონა იყო... უყურებდი და ვფიქრობდი: რად წასული ეს საწყალი მონაზვნათ? მეტად მებრალებოდა საცოდავი.

— მე კი არ შევიბრალებდი, — მიუგო ვერამ.

— ჰო, მითომც! დაგიჯერებ, დიახ.

ილია ქალის ირგვლივ მოფენილ ტკბილ სუნს ჰყნოსავდა, შესცეკვეროდა მას გვერდიდან და მის ხმას გაუმაძრათ ყურს

უგლებდა. ქალი კი საკვირვლად დინჯათ ლაპარაკობდა და მის ხმაში ისეთი რაღაც გამოიხატებოდა, რაც აყუჩებდა კაცს და ადუნებდა: კაცს ეგონებოდა, ამის სიტყვებსაც ისეთივე სასიამოვნო, ხშირი და დამათრობელი სუნი აქვთ, როგორც მის ტანთსაცმელსაო...

— იცი, ვერა, მე სულ იმაზედ ვფიქრობ — წავყვე თუ არა პოლუეკტოვსა მეთქი?

— მე ვერაფერს გირჩევ, ჩემო კარგო...

— იქნება წავყვე... პოლუეკტოვი ბებერია — ეს ერთი, მდიდარია — ეს მეორე... მაგრამ ძუნწი კია... მე ვეუბნები: ხუთი ათასი ხაზინაში შეიტანე ჩემ სახელზედ და თვეში ხუთმეტი თუმანი მაძლიერებელი და არა შვრება — სამი ათასი ხაზინაში და ათი თუმანიც თვეში შენაო...

— ლიპა! ნუ ლაპარაკობ მაგაზედ, — შეეხვეწა ვერა.

— კარგი, კარგი, ალარ ვილაპარაკებ, — დაეთანხმა დინჯათ ლიპა და ისევ ილიას მიუბრუნდა: აბა, ვილაპარაკოთ, ყმაწვილო... მე მომწონხართ... ლამაზი სახე გაქვთ და ჭკვიანი თვალები... თქვენ რას მეტყვით ამაზედ?

— რა შემიძლიან გითხრათ? — შეკრთომილი ღიმილით მიუგო ილიამ და იგრძნო, რომ ქალი თან-და-თან ლრუბელსავით ეწვეოდა ყოველი მხრით და თვისი სიმშვენიერით ჰქიბლავდა.

— აბა რას მეტყვით? თქვენთან კაცს დაეძინება, ისე მოსაწყენი ყოფილხართ.. რა ხელობისა ხართ?

— ხელზედ მოვაჭრე...

— ჰოო? მე კი მეგონა სადმე ბანკში თუ მსახურებს-მეთქი, ან კი სავაჭრო სახლში ნოქრად თუ არის-მეთქი. მეწვრილმანისთვის თქვენ მეტად კარგათ გამოიყურებით.

— მე სისუფთავე მიყვარს, — უთხრა ილიამ. მის საშინლად დასკანდა და სუნნელოვანმა ჰაერმა თავს ბრუ დაახვია.

— სისუფთავე გიყვართ? ეგ კარგია... თქვენ მიხვედრილი კაცი ხართ?..

— როგორ მიხვედრილი?

— თქვენ მიხვდით თუ ჯერ ვერა, რომ ამხანაგს უშლით?
— დაეკითხა ქალი.

— კი!.. ამსათში წავალ!.. — მიუგო დარცხვენით ილიამ.

— დაიცადეთ! ვერა, ხომ არ გამიწყრები, რომ ეს ყმა-
წვილი მე მოგტაცო?

— წაიყვა, თუ კი წამოგყვება! — სთქვა ვერამ და გაიცინა.

— სად უნდა წამოვიდე? — დაეკითხა ალელვებული ილია.

— წაპყე, შე სულელო, — დაუყვირა პავლემ.

ილია იდგა თავ-ბრუ დახვეული და დაფანტულად ილი-
მებოდა, ქალმა ხელი წავლო და დინჯი ლაპარაკით გაიყვანა
ოთახიდან.

— თქვენ ველური კაცი ყოფილხართ, მე კი ჯიუტი
და ჩემი ნება ვარ. თუ ჩავიდე გულში მხის ჩაქრობა, შევძრები
სახლის სართულზედ და იმდენ ხანს ვუბერავ, სანამ სული არ
გამძვრება.. გაიგეთ, როგორი ვყოფილვარ?

ილია მისდევდა ხელი ხელს ჩაჭიდული, არ ესმოდა, თით-
ქმის არც კი უგდებდა ყურს იმის ლაპარაკს და ჰერძნობდა
მხოლოდ ერთს, რომ მის გვერდზედ მდგარი ქალი თბილია,
რბილი და სუნნელოვანი...

—

ამ მოულოდნელმა და ჯიუტმა კავშირმა, პირველ ხანე-
ბში სულ მთლად მოიცავა ილიას ბუნება და ამაყი კმაყოფილე-
ბის გრძნობა დაპირადა მასში. ამან, ცოტა არ იყოს, თითქოს დაუ-
სალბუნა დაკოდილი გული და ცხოვრებისგან მიღებულ ია-
რებს მაღამო წასცხო. ის გრძნობა და ფიქრი, რომ ლამაზი
და ფაქიზად ჩატული ქალი თავისიუფლად, თავისნებით ეძლევა
მას და თვის ძეირფასს კოცნის სანაცვლოდ არჩეს თხოულობს
მისგან, უფრო უმატებდნენ ილიას სიამპარტაცნეს და თვის
ლირსებებზედ უფრო მაღალ აზრისას ხდილნენ. ამ დღის შემდეგ
ილიამ ისე დაიწყო ცხოვრება, თითქოს დიდს, განიერ მდანა-
რებში შესცურებულიყოს და მის მშვიდ ტალღებს მისცემოდე-
სო და ტალღები თითქოს მის სხეულსა და ჯანს იდუმალად
ეალერსებიან და სიფხიზლე, სიმამაცეს ერთი-ათად უორკეცე-
ბენ.

— ჩემო ძვირფასო უინო! — ეტყოდა ხოლმე ოლიმპიადა და თან ან მის ხუჭუჭ თმებს ეთამაშებოდა, ან ახლად ამოხე-თქილ კოკორ ულვაშს გიღუსვამდა ხოლმე ხელსა. — რაც ხა-ნი გადის, თან-და-თან უფრო ძლიერ მიყვარდები... საიმედო მძლავრი გული გაქცს და ვხედავ, რომ თუ მონილომე რამე, უცველად მიაღწევ შენს მიზანს... ო, ეს ძალიან კარგი თვისე-ბაა... მეც ეგრეთი ვარ... და ცოტა რომ ყმაწვილი ვყოფილიყავ, უსათუოდ ცოლად მოგთხოვდებოდი... მაშინ... ოო, მაშინ მთელ ჩვენ სიცოცხლეს ნოტებზე ჩავატარებდით...

ილია დიდის პატივისცემით და მოკრძალებით ეპურობო-და ოლიმპიადას: ის ჰქედავდა, რომ ქალი ჰკვიანი იყო და, მიუხედავად თავის უწმინდურ ცხოვრებისა, თავის მოყვარეობა ძლიერა ჰქონდა განვითარებული. სხეული ისეთივე მოქნილი და მაგარი ჰქონდა, როგორიც ძლიერი, გულის სიღრმიდან ამონახეთქი ხმა და იგეთივე მწყობრი და მოყვანილი, რო-გორც ხასიათი. ილიას ძალიან მოსწონდა ქალის ფულის ყადრი, სისუფთავის და რიგიანობის სიყვარული, მისი ღამიუკიდებე-ლი ლაპარაკი და თავის ამაყად დაჭერა. მაგრამ ხანდახან, ლოგინში მწოლარეს რომ მოასწრობდა და მის დათეთქვილ, დაჭმუჭვნილ სახეს და გაწეწილ თმას ღაინახავდა — გულში ამ ქალისადმი რაღაც ბასრი ზიზლის გრძნობა დაებადებოდა და მის მღვრიე, თითქოს გახუნებულ თვალებს მკაცრად და ჩუმად ჩააცერდებოდა და მისალმების სურვილიც კი ვერ მოექებნა ხოლმე გულში.

ქალი უსათუოდ ჰქედავდა მის ამგვარ გრძნობას და ყო-ველთვის, ამისთანა შემთხვევებში, თავზედ საბანს წაიხურავდა და ეტყოდა:

— ვერასთან გადი!. ბებერს უთხარი, თოვლიანი წყალი მომიტანოს...

ილია გავიდოდა პავლეს მეგობრის სუფთა ოთახში და დაინახავდა თუ არა ვერა ილიას უკმაყოფილო და წარბ-შეკრულ სახეს, ისე გაიღიმებდა, თითქო ეს ყოფილიყოს დამნაშავე და

ამას მიეყენებინოს მისთვის უსიამოვნება. ერთხელ, ამისთანა დროს ვერა დაეკითხა ილიას:

— რა, ილია იაკოვლევიჩ, ტკბილი ვერ არის განა ჩვენთან ცხოვრება?

— ეჭ, ვერა! — მიუგო ილიამ: — თქვენ ცოდვაც კი თოვლსავითა გაქვთ... ერთს გაიღიმებთ და შემოგადნებათ...

— რა საცოდავები ხართ შენ და პავლე! — შეიცოდა ქალმა.

ვერა უყვარდა ილიას, ბავშვსავით ებრალებოდა და წრფელის გულითა სწუხდა, როცა პავლესა და იმას უსიამოვნება მოუხდებოდათ ხოლმე და ყოველთვის გაბუტულ მეგობრებს ეს არიგებდა. მას ძალიან უყვარდა ვერას ოთახში ჯდომა და ცქრა, როცა ის თვის ოქროს ფერ თხებს ივარცხნიდა, ან და, როცა იკერავდა რამეს და ჩუმად ლილინებდა. ხანდახან ქალის თვალებში ილია გულის დამწველ და დამდაგ სევდას ამოიკითხავდა, ხან უიმედო, მწარე ლიმილს შეასწრობდა ხოლმე თვალსა. ამისთანა წუთებში ილიას უფრო მეტად მოსწონდა ვერა და უფრო მძლავრადა ჰგრძნობდა მის უბედურებას და როგორც კი შეეძლო, ნუგეშა სცემდა ხოლმე. ქალი კი ამბობდა:

— არა, არ შეიძლება ასეთი ცხოვრება, ილია იაკოვლევიჩ, არა. აბა, დათიქრდით ერთი!.. მე კიდევ ჯანი გამვარდეს... მეტის ლირსიც არა ვარ, მაგრამ პავლე რაღად უნდა ილუპებოდეს ჩემთან ერთად?

— კაცია და ბუნება... თავისს ნებაა და იტანჯვის..

— თავისს ნება კია მერე? — ჩაეკითხა ქალი.

მათს მასლაათს ოლიმპიადა დაარღვევდა ხოლმე, როცა მავარის ცივ შუქასავით უხმაუროდ, განიერ ცის-ფერ კაბაში გამოწყობილი გამოჩნდებოდა კარებში და ეტყოდა:

— წამო, ჩემო კარგო, ჩაი დავლიოთ!.. მერე შენც მოდი, ვერა...

ცივი წყლისაგან შეწითლებული, ჯანსაღი, მძლავრი და მშვიდი ბავშვივით გაიყოლებდა ხოლმე ილიას. ილია უყურებდა და თავისს თვალებს აღარ უჯერებდა — ნუ თუ ეს

იყო, ამ ერთი საათის წინ, რომ ვნახე მითეთქვილი, გაბურდგნული და ჭუჭყიანიო?

ჩაის სმის დროს ოლიმპიადა ეტყოდა ხოლმე:

— ეჭ, აფსუს, რომ გლეხი ხარ და ცოტა გისწავლია... მნელია შენთვის ცხოვრება. ვაჭრობას კი მაინც უნდა დაანებოთავი და სხვა რამე უნდა სცადო. ცოტა დამაცა, მე გიშოვნი კაი ადგილს. როგორმე უნდა მოგაწყო... პოლუეტოვს რომ გავყვები, მაშინ ადვილად მოვახერხებ ყველას...

— რა, იძლევა ხუთიათასსა? — ჰკითხა ილიამ.

— ჯანიც არ გავარდება, — სთქვა დარწმუნებით ქალმა.

— მაგრამ, იცოდე, თუ მოვასწარი როდისმე შენთან, წიწილასავით წავგლიჯავ თავსა... — ზიზღით წარმოსთქვა ილიამ.

— რადა? ის შენ რას დავიშლის?..

— ალბათ, რომ დამიშლის... მართვის არა მართვის...

— ეჭ, კარგი ერთი და! იმ საზიზლარმა ბებრუცუნამ რა უნდა დაგიშალოს? — უთხრა ლიმილით ოლიმპიადამ,

— ილაპარაკე! მე ჩემ ხელებსა და ლონეს არ დავიშურებ და ცოდვა კიდევ დიდი არ იქნება, რომ მრუშე ბებერი გავსრისო...

— ის მაინც დააცალე, რომ ფულები მომცეს! — იცინოდა ქალი.

ვაჭარმა ყველაფერი აუსრულა, რასაც კი ოლიმპიადა სთხოვდა. დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ ილია ოლიმპიადას ახალ სახლში იჯდა და იატაკზედ დაფენილ სქელ ხალიჩებს, ხავერდ გადაკრულ ძვირფასს ავეჯეულობას ათვალიერებდა და საყვარელის მშვიდ ლაპარაკს ყურს უგდებდა. ოლიმპიადას დიდ სიხარულსა და ბედნიერებას ვერ ამჩნევდა ილია. ის ისევე მშვიდი და დინჯი იყო, როგორც წინათ; კაცს ეგონებოდა, კაბა გაამოუცვლია მხოლოდ და არა მთლად ცხოვრებაო.

— ეხლა ოც-და-შვიდის წლისა ვარ, ოცდა ათისას ათი ათასი მექნება. ამოვკრავ მაშინ ბებერს ჭიტლაყსა და გავნ-თავისუფლდები... შენ მომებარე, მე გასწავლი ცხოვრების უნარსა!..

მართლაც, ილია მისგან სწავლობდა მიზნის მისაღწევათ შეუდრევლად მისწრაფებას. მაგრამ ხანდახან, გაიხსენებდა თუ არა რომ ოლიმპიადა თვის ალერს ორადა ჰყოფს და ერთ ნაწილს სხვასაც აძლევსო, მძიმე შეურაცხებას იგრძნობდა და თავს დამკირებულად იცნობდა ხოლმე. მაშინ უფრო ნათლად და აშკარათ აენთებოდა და აღვეზნებოდა პატარა დუქნის და სუფთა, კოპტია ოთახის ოცნება, სადაც ოლიმპიადას მიიღებდა და მასთან ყოფნით, მისი ალერსით დასტკებებოდა. ილია ჯერ არ იყო დარწმუნებული, უყვარდა ოლიმპიადა თუ არა, მაგრამ ეს კი იყო, რომ ეგონა—ეს ქალი, როგორც ჭკვიანი და კარგი ამხანაგი, ჩემთვის უსაჭიროესობას შეადგენსო... ასე ამ ყოფით ორმა თუ სამმა თვემ გაიარა.

ერთხელ, ვაჭრობის შემდეგ, შინ რომ დაბრუნდა ილია, მეჩექმის სარდაფში ჩავიდა და გაკვირვებული შეჩერდა—მაგიდას ბედნიერად მოლიმარი ფერფიშკა და იაკობი უსხდნენ და წინ დიდი ბოთლით არაყი ედგათ. იაკობი გულით მაგიდას დაჭბჯინებოდა, თავს აქანდურებდა და ენის დაბმით ლაპარაკობდა:

— კიდე კარგი, თუ ღმერთმა ყელაფერი უწყის... და ყველასა ჰქედავს... ვაშინ მეც დამინახავდა... ყველამ ხელი აიღო ჩემზედ... და მარტოდ მარტო ვარ!.. მამასაც ვეჯავრები... ის დიდი გაიძვერაა, ყაჩალი და უსინიდისო,—არა?

— მართალია, იაშა! კარგი კი არ არის, მაგრამ მართალია, რასაც ამბობ!—უთხრა მეჩექმემ.

— ჰო და!.. როგორ იცხოვოს კაცმა? რა უნდა სწამდეს?...— თავის ქანდურით ეკითხებოდა იაკობი და თან ძლივს აბრუნებდა ენას.

— მამას ვერ დაუჯერებ, მე იმის რჩევაზედ ვერ წავალ... ილია მოგვშორდა... მაშო პატარაა... სად არის ხალხი, პერფიშკა? არა, არავინაა ქვეყნიერობაზედ, არავინ!..

ილია იდგა კარგებში, ამხანაგის ლაპარკს ყურს უგდებდა და რაღაც ისეთ უსიამოვნობას ჰგრძნობდა, რომ სული ეხუთე-

ბოდა, თითქოს გულზედ ჭახრაკები მოუჭირესო. ილია ჰედავდა, რომ იაკობის წვრილ კისერზედ თავი უიმედოთ ქანაობდა, ჰედავდა პერფიშკას გამხდარ და გაყვითლებულ სახეს, ნეტარის ღიმილით განათებულს, ჰედავდა ყველა ამას, მაგრამ როგორლაც არ უჯერებდა თავის თვალებს; მას არა სჯეროდა, რომ მის წინ მშვიდი და ჩუმი იაკობი იჯდა ამ მდგომარეობაში. ილია მიუახლოვდა იაკობს და საყვედურით ჰკითხა:

— მაგას რას სჩადი, ჰა?

იაკობი შეკრთა, შეხედა შეშინებულის თვალებით ამხანაგს და, ძალ - დატანებულის ღიმილით, შესძახა:

— რაჭ, ილია?.. ეგ არაფერია! მე მამა მეგონე...

— მაინც, რას სჩადი-მეთქი? — დაეკითხა მეორედ ილია.

— შენ ილია იაკოვლიჩ, იაკობს თავი დაანებე, — დაიწყო პერფიშკამ, წამოდგა სკამიდან და ქანაობით სიარული დაიწყო: — მაგას სრული უფლება იქვს... კიდევ მაღლობა შენთვის, ღმერთო, რომ სვამს....

— ილია! — შეჰლრიალა ტირილით იაკობმა. — მამამა...

მცემა!

— ჰეშმარიტებაა, — მე მოწამე ვარ! — გამოაცხადა პერფიშკამ და გულში მუშტი ჩაირტყა: — მე ყველაფერი დავინახე... თუ გინდა, დავიფიცავ! კბილებიც ჩაამტვრია და ცხვირიც გაუტეხა... ჰო...

მართლადაც იაკობს სახე დასიებული და ჩალურჯებული ჰქონდა, ზეითა ტუჩი გაღმოვარდნოდა, იდგა ამხანაგის წინ, საბრალოთ იღიმებოდა და ეუბნებოდა:

— განა, შეიძლება ეხლა ჩემი ცემა? — მე ცხრამეტი წლისა ვარ... არც არაფერი დამიშავებია.

ილია ჰერძნობდა, რომ ვერც ნუგეშსა სცემდა ამხანაგს და ვერც გაამტყუნებდა.

— რისთვისა გცემა?..

იაკობმა ტუჩები ააცმაცუნა, რაღაც უნდოდა ეთქვა, მაგრამ ვერ მოახერხა. სახე დაეღმიჭა, დავარდა სკამზედ, წაივლო თავში ხელები და სლოკინ-სლოკინით შეჰლრიალა. სკამზე როცა

ეცემოდა, პერფიშკამ შეიმაგრა, მაგრამ იმ წუთსვე მოშორდა, არაყი დაისხა და სთქვა:

— დე იტიროს... კარგია, როცა კაცს ტირილი შეუძლიან... მაშოც გაჰკივის რაც ძალი და ღონე აქვს... თვალებს ამოგაკაწრავო — ჰყვირის! ხე, ხე!.. მატიცასთან გავგზავნება...

— რაზედ მოუვიდა იაკობს მამასთან უსიამოვნება? — იკითხა ილიამ.

— ე მაგას მე გიამბობ... მივიდა ბიძა შენი, ტერენტი პეტრუხასთან და ეუბნება: ნება მომეცი კიევში წავიდე, წმინდანებს თაყვანი ვცე და ჩემი ცოდვილი სული შევავედროვო... პეტრუხას გაეხარდა კიდეც: დიდი ხანია მისი კუზი თვალებსა სხევლიტავდა და, სული სწორედ უნდა ამოვიდეს, დიდი ხანია ტერენტის მოშორება უნდოდა... ყველა საქმეში როდია ამხანაგი კარგი და სასურველი, ხე, ხე!.. კარგი, წაღიო და მეც არ დავაიწყდე, მეც შემავედრეო... უცბათ იაკობიც გაჩნდა იქა, მეც გამიშვი, მამაო...

პერფიშკამ თვალები გადმოიბრუნა, ბრაზიანი სახე გაიხადა და ყრუ ხმით შეჰქმნიალა:

— რაო?.. მეც გამიშვი, მამაო?.. როგორ თუ გამიშვიო? — მეც შენთვის მინდა ვილოცუო, რომ გებატიოს შენი ცოდვებიო... პეტრუხამ შეჰყვირა: მე შენ გალოცებ! იაკობი თავისას გაიძახის — გამიშვი, შეილის ლოცვას შეიწყნარებენ წმინდანნიო... აქ კი ჩასუხო პეტრუხამ ცხვირპირში, ერთი თუ ორი, ერთი თუ ორი...

— ალარ შემიძლიან იმასთან ცხოვრება! — შეჰქმნიალა იაკობმა, — მე წავალ! თავს ჩამოვიხრიობ! რისთვისა მცემა? რისთვის? მე წრფელის გულით ვუთხარი...

ილიამ ველარ იტანა მეგობრის ყვირილი და მხრების აშმუშვნით სარდაფიდან გავიდა. ის ამბავი, რომ ბიძა სალოცავად მიდიოდა, მისთვის სასიამოვნო იყო: წაგა ბიძა და ესეც მოშორდება ძლიერ ამ დაწყევლილ სახლს, დაიჭერს ცალკე პაწაწა თახს და იცხოვრებს მარტო...

ილია რომ შევიდა თავისს ოთახში, უკან ტერენტი მიჰყა. სახე გაბრწყინვებული ჰქონდა, თვალები უცინოდნენ; მიუახლოვდა ილიას და უთხრა:

— მივდივარ, ძმაო! ღმერთო, რა მიხარიან... თითქოს ორმოდან ამოველი, ან ეს არის ეხლა გამომიყვანეს სატუსა-ლოდან თავისუფალ ჰერჩედ... ალბათ, მიიღებს ის ჩემ ლოცვა-ვედრებას, რომ ეხლავე გამანთავისუფლა და შემიმსუბუქა ტანჯვა..

— იყი, იაკობს რა უქნია? — დაეკითხა უგულოთ ილია.

— რა?

— გამობლეჩილა...

— ოოო! კარგი ვერ უქნია! აბა უყურე, ჯერ პირჩედ დედის რძეც არ შეშრობია და ლოთობს კიდეცა, ჰა!.. ჩემთან კი უნდოდა წამოსვლა...

— მამამ წომ შენთანა სცემა იაკობს?

— ჰო.. მერე რა იყო?

— მერე ვერ შეგიგნია, რომ იმიტომ დამთვრალა? — დაეკითხა მკაცრად ილია.

— მითომ მაგიტომ? მართლა, შეიძლება...

ილია ნათლადა ჰედავდა, რომ იაკობის სვე-ბედი ბიძას სრულიად არ ეკითხებოდა და ამან უფრო შეაძულა ტერენტი. ილიას ჯერ არც ერთხელ არ ენახა ტერენტი ასე გახარებული და ეს სიხარული, იაკობის ცრემლების შემდეგ, რაღაც გაუგებარ მღვრიე გრძნობას იწვევდა მასში. ილია ფანჯარას მოუჯდა და ბრძანების კილოთი უთხრა:

— წადი დუქანში..

— იქ თითონ ჰეტრუხაა... მე შენთან მოსალაპარაკებლად მოველი...

— რა იყო... რა გინდა?

კუზიანი მიუახლოვდა და საიდუმლოებით დაიწყო:

— მე საცაა წავალ და შენ მარტოკა დარჩები აქ, მაშა-სადამე...

— სთქვი, რაღა ენა გებმის? — დაუყვირა ილიამ.

— ბარემ მეც მინდა, რომ უცხად გითხრა... — თვალების ხშირი ხამხამით, დაბალის ხმით უთხრა ტერენტიმ, — ადვილი არ არის...

— ჩემ შესახებ გინდა მითხრა რამე?

— ჰო, შენ შესახებაც... მაგრამ სხვა რამეც.. აქ ყოფნის დროს ცოტა ოდენი ფული მოვაგროვე..

ილიამ შეხედა და ცუდათ ჩაიცინა.

— რა იყო? — დაეკითხა შემკრთალი ბიძა.

— ვიცი... კარგი, ვსთქვათ, მოაგროვე, მერე? — უთხრა ილიამ ისე, რომ სიტყვა „მოაგროვე“ უფრო მკაფიოდ და გარკვევით გამოსთქვა.

— ჰო და... — დაიწყო ტერენტიმ და თან თვალი აარიდა ილიას: — ორასი მანათი მონასტერს მინდა შევწირო...

— მერე?

— ასი შენ მინდა მოგცე...

— ასი? — აჩქარებით დაეკითხა ილია და მიხვდა, რომ ბიძის სან თურმე უფრო მეტის მოლოდინი ჰქონდა გულში. ილიას ეწყინა და შერცხვა ამ ცუდი იმედისაც და ბიძის მაგიერადაც, რომ ასე ცოტას მაძლევსო. ილია ფეხზედ წამოდგა, წელში გაიშალა და მკაფიოდ, ბოროტად წარმოსთქვა:

— არ მინდა მე შენი მოპარული ფულები... გესმის?

კუზიანმა წაიბორდიკა და გადაფითრებული ლოგინზე ჩამოჯდა. მთლად მოკრუნჩეული და პირ-დაღებული შესცეროდა. ილიას რაღაც სულელურის გამომეტყველებით და სდუმდა.

— რაღას მიყურებ? არ მინდა - მეთქი, მგონი, აშკარად გითხარი.

— ეჭ, ღმერთო ჩემო! — ხრინწიანის ხმით წამოიძახა ტერენტიმ: — დაიცა, ჩემო კარგო! მერე, როგორ არ გინდა?

— რაი? — დაეკითხა ილია, როცა შეატყო, რომ ტერენტის რიღასიც თქმა უნდა და ვერ მოუხერხებიაო.

— ილიკო... შენ შვილის მაგიერი იყავი ჩემთვის... მძიმე ოხვრით და თითქმის ჩურჩულით ამბობდა ტერენტი. — მე მხოლოდ შენთვის, შენი ბედისთვის ჩავიდინე ცოდვა...

გამომართვი ფული... გამომართვი, თუ ღმერთი გწამს!.. თორებ
არ შემინდობს მე ღმერთი...

— ჰოოო? — დაცინვის კილოთი შესძახა ილიამ. — ანგარი-
შებით მიდიხარ ღმერთთანა, ჰა?.. ე, თქვე ავაზაკნო! მე გთხო-
ვე, ჰაპა ერემეის ფულები მოპარე-მეთქი? მერე რა კაცი გას-
ცარცვეთ, რა კაცი?

— ილიკო! შენ არც ის გითხოვნია, რომ ეშვეთ შენ
დედ-მამას — ხელის გაწოდებით უთხრა ბიძამ, — არა, ფული გა-
მომართვი, თუ ქრისტე გწამს, გამომართვი! ნუ წამწყმინდავ...
დავბრუნდები და სულ შენ მოგცემ... მანამ კი ეგ იქმარე...
ჩემო კეთილო! ღმერთი არ შემინდობს ცოდვას, თუ შენ არ
გამომართვი...

ტერენტი ემუდარებოდა თავის ძმისწულს, ტუჩები უცა-
ცახებდნენ და თვალებიდან შიში გამოსჭვიოდა. ილია უყურებ-
და და ვერ გაეგო — ეცოდებოდა ბიძა თუ არა?

— კარგი! გამოგართმევ... — უთხრა ილიამ და იმ წამსვე
კარში გავიდა. თავისი გადაწყვეტილება თითონაც არ მოეწონა,
რადგან თავისსავე თვალში ამდაბლებდა მას. ან რაში ეკნაკება
ასი მანათი? ასი მანათით რა გაკეთდება? აქ გაიფიქრა, ბიძას
ასი მანათის მაგიერ რომ ათასი მაინც მოეცა, ჩემს მოუსვე-
ნარ, ბნელ ცხოვრებას სუფთა და იდამიანურ ცხოვრებაზედ
შევსცვლიდიო, რომელიც უსათუოდ ხალხის მოშორებით და
განმარტოებით დაიწყებდა დენასაო. რა იქნება, რომ ვკითხო:
მეძონძის ფულებიდან შენ წილად რამდენი შეგხვდა - მეთქი?
მაგრამ ეს აზრი იმ წუთსვე საზიზლრად ეჩვენა...

იმ დღის შემდეგ, რაც ილიამ ოლიმპიადა გაიცნო, ფილი-
მონოვის სახლი უფრო ჭუჭყიანად და საძაგლად ეჩვენებოდა,
ვიდრე წინად. სივიწროე და მისი მუდმივი ჭუჭყი რაღაც გუ-
ლის ამრევ საზიზლარ გრძნობებს ჰბადავდნენ მასში. ამ გრძნო-
ბებმა დღეს უფრო შეაწუხეს ილია, უფრო მძლავრად დაუწყეს
მის გულს ქენჯნა და სული შეუხუთეს. გულის გადასაყოლებ-
ლად, სახლში რომ ვეღარ გასძლო, მატიცასთან წავიდა, თუმცა
საქმე არაფერი ჰქონდა მასთან. კიბეზე რომ მიღიოდა, რაღაც

წინასწარმეტყველურმა გრძნობამ გაუელვა გულში და გაიფიქ-
რა—ეს სახლი ოდესმე რაღაც საშინელს და მოულოდნელს
რამეს ჩამაღენინებს.

— ამისთანა აზრებით შევიდა მატიცასთან და დედაკაცი სა-
ჭოლის გვერდით სკამზე მჯდარი დაინახა. ქალმა გადახედა
ილიას და თითის ქნევით, სისინით რაღაც წაიჩურჩულა, თით-
ქოს ქალმა დაჭროლაო:

— ჩუ! სძინავს!..

ქალის ლოგინზედ მაშო მოკუნტულიყო და ეძინა.

— როგორ მოგწონს?—ჩურჩულებდა მატიცა, მკაცრად
გადმობრუნებული თვალებით.—ეხლა ბავშვების ცემაც და
გაწყვეტაც დაიწყეს. მაგ დაწყევლილმა იროდებმა. ოი, გაუსკ-
დეთ მაგათ დედამიწა და ჩაიტანოს თანა... .

ფეხთან მდგარი ილია ყურს უგდებდა, ათვალიერებდა რა-
ღაც ძონძებში გახვეულ მაშოს და ჰეთიქრობდა: რა მოელის
ეხლა ამ გოგოს და რა გადახდება კიდევ ცხოვრებაშიო?..

— იცი, რომ ნაწნავები დააგლიჯა ამ საბრალოს იმ უსი-
ნიდისო ქურდმა და მტაცებელმა? შვილისაცა სცემა, ამასაც და
იმუქრება სახლიდან გაგრევავთო? იცი? სად წავა ეხლა ეს საბ-
რალო?

— იქნება მე ვუშოვნო ადგილი... — სთქვა ჩაფიქრებულმა
ილიამ და მოიგონა, რომ ოლიმპიადა მოსამსახურე - გოგოს
დაეძებდა იმ უამად.

— შენა? — საყვედურით ჩურჩულებდა მატიცა: — შენ ისე
დადიხარ, გეგონება დიდი ბატონიაო... იზდები, როგორც ახალ-
გაზდა მუხა, არც ჩრდილი ვიცით შენგან, არც სოკო... შენ
დიდი ხანია შეგეძლო ეგ გექნა... განა არ გებრალება საცო-
დავი ბავშვი?..

— დაიცა, ნუ კი სისინებ! — უთხრა გაჯავრებულმა ილიამ
და დაინახა, რომ მშვენიერი მიზეზი გაუჩნდა ოლიმპიადასთან
წასასვლელიად.

— რამდენი წლისაა მაშიკო? — იკითხა ილიამ.

— თხუთმეტისა.. მა რამდენისა იქნება? მერე რა არის, რომ თხუთმეტისაა? თორმეტიც ბევრია ამისთვის... სუსტია, სულ ბავშვია ჯერა! რის მაქნისა?! რა საციცოცლოა? სძინებოდა ესე და ოღარ გამოლვიძებოდა მეორედ მოსვლამდის— ის ერჩივნა...

ილია გაბრუებული თავით გავიდა მატიცას ოთახიდან.

ერთს საათს შემდეგ კი ოლიმპიადას კარებთან იდგა და ელოდებოდა, როდის შემიშვებენ სახლშით. კაი ხანი იცადა, ბოლოს კარებს უკან ვიღასიც წვრილი და უკმიჩი ხმა გაისმა:

— ვინა ხარ?

— მე ვარ.. — მიუგო ლუნევმა და თან უკვირდა, ვინ არის ეს და ვინ მეტოხებაო. ოლიმპიადას პირ ნაყვავილარი დედაკაცი ბოხის ხმით ლაპარაკობდა და ხმა ამოუღებლივ აღებდა ხოლმე კარებს.

— ვინ გინდათ? — გაიმეორეს კარებს იქით.

— ოლიმპიადა დანილოვნა შინ არის?

კარები გაიღო და უცბათ ილიას სახეში სინათლემ შეუჭვრიტინა — ყმაწვილმა უკან გადასდგა ნაბიჯი და თვალებს არ დაუჯერა.

მის წინ განიერ მაყვლის ფერი ხალათით და ოცახცახებულს ხელში სანათით პატარა ტანის მოხუცი იდგა, თავი თითქმის სულ მთლად მოტვლეპილი ჰქონდა, მხოლოდ ერთი ყურიდან მოყოლებული მეორემდის თხელი თმა ჰქონდა ამოსული და ნიკაპზედაც რამდენიმე ჭალარა ბანალი ეკიდა, რომელნიც საცოდავათ უკან ცარებდნენ. მოხუცი შეჰყურებდა ილიას, წვრილი თვალები ეშმაკურად უბრწყინავდნენ და ჯაგარსავით მაგარი ბანლით დაფარული ზედა ტუჩი უთამაშებდა. გამხმარ ხელში სანათი უკახცახებდა.

— ვინა ხარ, შემოდი... შემოდი... — ამბობდა მოხუცი აკანკალებულის ხმით, — ვინა ხარ?

ილია მიხვდა, ვინც იდგა იმის წინ. მან იგრძნო, რომ სისხლი ეცა სახეში და გულში რაღაც საძაგელი და საზიზლარი

გრძნობა აემდერა.—აა, აგერ თურმე ვინა ყოფილა მისი თანა-
მოზიარე სუფთა და ლამაზი ქალის ალერსში.

— მე ვაჭარი გახლავართ...—ყრუდ წაილაპარაკა ილიამ
და გადააბიჯა კარის ზღრუბლს ფეხი.

მოხუცმა ჩაუკრა ცალი თვალი და გაუცინა. პოლუეკტოვს
უწამწამო თვალის ქუთუთოები წითლები ჰქონდა; პირში
რამდენიმე ყვითელი კბილი-ღა შერჩენოდა.

— აა, ახალგაზდა ვაჭარი? ხე, ხე! რის ვაჭარი ხარ, ჰა?
ეშმაკურის ღიმილით ეკითხებოდა მოხუცი და თან სანათს უა-
ხლოვებდა სახესთან, რომ უკეთ გაეშინჯა მოულოდნელი სტუ-
მარი.

— მეწვრილმანე ვარ... ვფაქრობ დუხებით, ძაფებით, ნემსე-
ბით და სხ.-და-სხ. წვრილმანი საქონლით...— ეუბნებოდა ილია
თავ-ჩალუნული და ჰერძნობდა, რომ თავ-ბრუ ეხვეოდა და
თვალები უწრელდებოდნენ.

— ეგრე, ეგრე.. ლენტები, ბუზმენტები... სულიკოვები,
მეგობრები.. ჰო, რა გინდა მერე?

— მე ოლიმპიადა დანილოვნა მინდა ვნახო.

— ჰორ? ოლიმპიადა? მერე რასოვის გინდა?

— მე... ფული მაქვს მისალები..—ძლივს წარმოსთქვა
ილიამ.

ილია რაღაც გაუგებარს და მისოვისვე უცნობ შიშა
ჰერძნობდა ამ მოხუცის წინ და იმოდენად ეზიზლებოდა, რომ
მის ცქერასაც კი ვეღარ იტანდა. მის დაბალ და წვრილ ხმაში,
ისევე, როგორც მის გაიძვერა თვალებშიც, იყო ისეთი რაღაც,
რაც გულს ულრღნიდა, ამცირებდა და გესლსა ჰევრიდა ილიას.

— ფული? ვალი... ჰა? კარგი...

მოხუცმა უცბათ სანათი ჩამოაშორა, ფეხის თითებზედ
შესდგა, მიუახლოვა თვისი დამჭკნარი ყვითელი სახე და გეს-
ლითა და შხამით სავსე სიცილით ჰკითხა:

— ბარათი საღლაა? მომე ბარათი!

— რა ბარათი?— შეშინებულმა უკან გაიწია და დაეკი-
თხა ილია.

— შენი ბატონისაგან! ბარათი ოლიმპიადა დანილოვნა-სთან გამოტანებული? ხომ მოიტანე? ჰმ? მოიტა! მე გადავცემ, აბა, ჩქარა, ჩქარა! — ბებერი ზედ ვარდებოდა და ილია კარებთან მიჰუჭება. საცოდავს შიშისაგან პირი გამოუხმა.

— მე არაფერი ბარათი არა მაქვს! — მაღლა და სასოწარ-კვეთილად შესძახა ილიამ და იგრძნო, აი, ამ საათში რაღაც არა ჩვეულებრივი მოხდებაო.

მაგრამ ამ დროს შეორე მხრიდან მაღალი და წერწეტა ტანის ოლიმპიადა გამოჩნდა. ქალი მიუახლოვდა და დამშვი-დებული გაჩერდა — თვალების დაუხამხამებლივ გადახედა ილიას მოხუცის მხრებიდან და მშვიდის, უშფოთველის ხმით დაეკი-თხა:

— რა ამბავია, ვასილ გავრილიჩ?

— ვაჟარი გახლავთ. აი!. ვალი გქონიათ რაღაცა. რაღა ცეცხი გიყიდნიათ ამისგან და ფული კი არ მიგიციათ... ხე, ხე! ჰო, და აგერ მობრძანებულა ეხლა...

მოხუცი ქალის წინ ტრიალებდა და გესლიანი თვალებით ხან ილიას აკვირდებოდა, ხან ოლიმპიადას. უკანასკნელმა ხელით ჩამოიშორა მოხუცი, ჩაიყო ჯიბეში ხელი და მკაცრის ხმით დაელიაპარაკა ილიას:

— რა, სხვა დროს ვერ მოხვიდოდი?

— ჰო! — შეჰქივლა მოხუცმა. — სულელი. იმ დროს მო-დიხარ, როცა საჭირო არა ხარ, ჰა? ვირი!

ილია გაქვავებულსავით იდგა.

— ნუ ჰყვირით, ვასილ გავრიელიჩ! არ შეგფერით, — სთქვა ოლიმპიადამ და მიუბრუნდა ილიას: — რა გეკუთვნის, სამი და ორი აბაზი, არა? აჲა, მიიღე...

— და გაიგავე! — კიდევ დაიყვირა მოხუცმა, — მოითმინეთ, მე თითონ დავკეტავ, მე... მე!..

მოხუცმა ხალათი მოხურა, გააღო კარი და დაუყვირა ილიას:

— გასწი!

ილია მოკეტილ კარებთან იდგა ყინვაში, გამოყრუებუ-ლად შეჰქიურებდა მას და არ ესმოდა, ცუდი სიზმარი ნახა,

თუ ცხადი იყო ყველა ეს? ერთ ხელში ქუდი ეჭირა, მეორეში კი მაგრა ჩაებლუჯა ოლიმპიადასაგან მიღებული ფული. კაი ხანს იდგა ასე, სანამ ყინვამ ჭახრაკები არ მოუჭირეს თავ-ში და ფეხებმა ტეხა არ დაუწყეს. მაშინ კი დაიხურა ქუდი, ჩაიდო ფული ჯიბეში, ხელები პალტოს სახელოებში შეჭყო, მოიკრუნჩხა და თავ-ჩალუნულმა გასწია ქუჩისაკენ. მას ეგონა, გული გამყინვია, მისი ძეგრა შემჩერებია და თავში რაღაც მძიმე რამეები მიგორავენ და საფეთქელში მცემენ... მის წინ ცივი სინათლით განათებული მოხუცის ბნელი ფიგურა მისურავდა... და მისი გამარჯვებული სახე გესლიანად და ეშმაკურად უღიმოდა....

(შეტევი იქნება)

ხ ე ნ ი ტ

რუს-ოსმალოს (1877—1878 წ.) უკანასკნელ ომის
დროის ისტორიული რომანი

რ ა ც ფ ი ს ა

(თარგმანი სომხურიდან)

XXII

ბ. სალმანის ბაგრევანდის მაზრაში შესვლის ერთი თვის
შინათ არზრუმელმა მექარევანე ჰაჯი მისაქამ თავისი ჯორების
ქარავანი დააბარგა და არზრუმის გზას გაუდგა. მისაქას „ჰაჯი“
შიტომ დარქმეოდა, რომ წმ. იერუსალიმს ორჯელ ყოფილიყო
სალოცავათ და თუ ღმერთი აღირსებდა—ერთხელ კიდევ აპი-
რებდა წასვლას, რათა აღთქმული რიცხვი შეემთავრებინა. სა-
ზოგადოთ მისაქა კეთილი ქრისტიანი იყო, მისი ღვთის მოსა-
ვობა ხომ თითქმის ფანატიკოსობამდე მიღიოდა.

გზათ მდებარე ყოველ ქალაქში, სოფელში თუ სადგურ-
ზე ჰაჯი მისაქას ყველა იცნობდა. ოც წელზე მეტი იყო, რაც
თავისი კირკიტი ჯორებით ქსელავდა მცირე აზისა და სომ-
ხეთის გზებს და ერთი აღვილიდან მეორე აღვილს მძიმე საპა-
ლნეები გადაჭრონდ-გაღმოჭრონდა. იგი ერთი ჩასხმული, მაგა-
რი, შუათანა ტანისა და საშინელი სხლარტი (მსწრაფლ-მოძ-
რავი) ვინშე იყო. მისი სახის მოყვანილობის გარჩევა სწორეთ

შეუძლებელი იყო, რადგან მთელი სახე ხშირი ბალნითა ჰქონდა და დაფარული; მარტო ოდენ უშველებელი სომხური ცხვირი უჩანდა, აგრეთვე მოელვარე თვალები, რომელთა სილრმე იაც მუდამ გულ-კეთილობის ბრწყინვალე შუქი გამოკრთოდა.

რომელ მხარესაც-კი ჰაჯი მისაქი გაივლიდა, ყოველგან საერთო მხიარულებას იწვევდა. ვინ გინდა, რომ მის მოლოდინში არ ყოფილიყო? ვაჭარი საქონელს ელოდდა, ცოლი— მორს გადახვეწილი ქორის წერილს, გზათ მყოფი წვრილი და მსხვილი მოხელენი-კი სხვა და სხვა საჭმელ-სასმელისა და ჩაცმადახურვის საგნებს. მისაქის ქარვინის მისვლასვე ელოდდა აგრეთვე მრავალი ავადმყოფობისაგან დასუსტებული, გზათ დავარდნილი ბედის მძებნელი სომეხი, რომ სამადლოთ სასურველ აღვილს მიეყვანა. რადგან ჰაჯი მისაქი მუდამ მზათ იყო გაჭირვებულს დახმრებოდა, ამიტომ ნაცნობთა შორის დიდი სიყვარული და პატივისცემა ჰქონდა დამსახურებული.— „ჰაჯი მისაქ დაბრუნებისას რამდენიმე ოყა (ვ გირვანქა) თუთუნი მომიტანე“, — „ჰაჯი მისაქ, ყავა გაგვთავებია, მოგვიტანე“, — „ჰაჯი მისაქ, ეს ზეითუნის ზეთი ჩვენსა წაიღე“, — ამ გვარ დანაბარებს ყოველთვის დაუზარებლივ უსასყიდლოთ ასრულებდა და თუ საჭირო იქნებოდა — თავისასაც ზედ ადებდა. ამიტომაც იყო, რომ გზების მცველნი ცუდათ არ ეცყრდნებოდნენ: საბაჟოებს მუდამ უვნებლათ სცილდებოდა და არც თუ მოხელენი აწუხებდნენ.

მექარვანეს, მეტადრე ცნობილს მექარვანეს აღმოსავლეთში დიდი ნდობი აქვს მოპოვებული. მას ატანენ უძვირფასეს საქონლის ცალებს, ოქრო-ვერცხლით სავსე პარკებს და სხ. არც ბარათი, არც არა სხვა რამ თამასუქი, მიაქვს მიბარებული საქონელი თუ ფული და უვნებლათ აბარებს დანიშნულებისამებრ.

ყველგან იცოდნენ, ჰაჯი მისაქის როდის უნდა გაევლო. მისი ქარვანის მისვლა-მოსვლა იმდენათ წესიერი იყო, რომ, თუ არ რაიმე შემთხვევა, დანიშნულ დროს ერთი საათითაც არ გადაცილებდა. მაგრამ ამ ხელათ-კი მისი ქარვანი ძალიან მძიმეთ მიემართებოდა. მიუხედავათ იმისა, რომ საპალნე თვალით პატარა ჩანდა, სიმძიმით კარგა მძიმე იყო. საპალნის მე-

ტი წილი რკინის სალტებით დაშარტული ოთხ-კუთხა და მოგრძო ყუთები იყო, რომლებსაც ინგლისურად ეწერა: „სპარსეთს“ და „თეირანს“. ქარვანი უფრო ღამით დადიოდა. ჰაჯი მისაქა გაიძახოდა — დღის საშინელ სიცხეში ჯორებს ვერ დავტანჯავო...“

ქარვანზე ერთი სხვა პირიც იყო, რომელიც თავის თავს მელიქ-მანსურს უწოდებდა. ხელობით ვაჭარი იყო და, როგორც თითონ ამბობდა — სპარსელი სომეხი.

უკანასკნელი 20-30 წლის განმალობაში სპარსეთის მთავრობამ შეიარაღების საქმეში კარგა დიდი ცვლილება მოახდინა, ასე რომ ამ საქმეს ევროპიული სახე მისცა. ამ გარემოებამ სომხებს ვაჭრობის სულ ახალი ასპარეზი გადუშალა წინ და იმათაც მთავრობისთვის საჭირო იარაღის ზიდვას მიჰყვეს ხელი. მელიქ-მანსურიც სწორეთ ამ გვარ ვაჭართა რიცხვს ეკუთვნოდა და ჯორებზე გადაკიდებული მძიმე ყუთებიც მის საკუთრებას შეადგენდა. საბაჟოებში ამ ყუთებს განსაკუთრებულ ყურადღებას არ აქცევდნენ, რადგან, როგორც „ტრანზიტის“ საქონელი, სპარსეთში უნდა გაეტანათ. ტრაპიზონისა, არზრუმისა და ბაიაზეთის გზით ამ გვარი საქონლის შეტანა სპარსეთში ახალი საქმე არ იყო.

მელიქ-მანსური ასე 36 წლის კაცი იქნებოდა, საქმაოთ სანდოშიანი სახისა; მისი მუდამ მხიარული, სიცილის მომგვრელი ხასიათი და, ცოტა არა, ყბედი ენა რაღაც სიცოცხლის ელფერს აძლევდა მისა და ჰაჯი მისაქას საუბარს, მეტადრე როდესაც შორს ქვეყნებში მოგზაურობის დროის შემთხვევებით სავსე თავგადასავალს უამბობდა. ქარვანის მომაბეჭრებელი და გულის გამატვრილებელი მგზავრობის დროს ამ გვარი ამბების თხრობა სწორეთ მისწრებაა ხოლმე. უფრო საყურადღებო იყო იმ სომხის „მატანტალა ურიის“, (როგორც მას უწოდებდნენ) მარცხენა ხელის სამი თითის მოჭრის ამბავი, რომელიც ინდოეთში შემთხვევოდა ველურებთან ბრძოლის დროს.

მელიქ-მანსური მრავალ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ენაზე ლაპარაკობდა და რადგან მთელი თავისი სიცოცხლე

ადამიანთა შეხლა-შეჯახებაში გაეტარებინა, ამიტომ ყოველი მათი ეშმაკობა-გაიძვერაობა კარგათ ჰქონდა შესწავლილი და ისიც კარგათ იცოდა, სად როგორ უნდა მოქცეულიყო. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ ნამდვილათ ისეთი არ იყო, როგორიც გარეგნულათ გამოჩანდა. ამ საიდუმლოებით მოცულ ადამიანს ჰაჯი მისაქა მაინც განსაკუთრებული პატივის/კემით ეპყრობოდა, მაგრამ მარტო იმიტომ-კი არა, რომ, როგორც ქარვანის მეპატრონები მოვალე იყო თავისი მოქირავნესთვის პატივი ეცა, არამედ უფრო იმიტომ, რომ ამ კაცში კიდევ რაღაცას ჰპოვებდა, რაც მართლა პატივ საცემი იყო.

რომელ ქარვასლაშიაც-კი მელიქ მანსური ჩამოხტებოდა, მებაკეები ძალიან ემადლიერებოდნენ, რადგან ხელ გაშლილათ იქცეოდა და ფულს ბზესავით აბნევდა.

— ძალიანა რყვნით მაგათ, შენიშნავდა ხოლმე ჰაჯი მისაქა: — მაგ ავაზაკებისაგან შემდეგში ერთი ჭიქა წყლის თხოვნაც-კი გაგვიძნელდება.

— არა უშაგს-რა, სიცილით მიუგებდა, — ოქროს ბზინვა ადამიანს თვალს უბამსო....

ქარვანმა არზრუმი უენებლათ გაიარა და ერთი კვირის შემდეგ ბაიზეთის მაზრაში შევიდა. აქ-კი მელიქ-მანსურის საქონელს რაღაც ცვლილება დაეტყო: ღამ-ღამე ყუთები საღლაც იყლაპებოდა და სანაცვლოდ სულ სხვა გვარი ცალები ჩნდებოდა. ეს ცვლილება სწორეთ მაშინ ხდებოდა, როცა ქარვანი ამა თუ იმ სომხის სოფელში შევიდოდა ხოლმე. ხშირათ მელიქ-მანსურთან ერთგვარი უცნობი პირები მოდიოდნენ, რომელილაც უცნობ ენაზე ესაუბრებოდნენ და ისევ საღლაც ჰქიებოდნენ. ბოლოს ქარვანი ოსმალეთისა და სპარსეთის საზღვარს მიუახლოვდა, საზღვარს გასცილდა და სპარსეთის სამფლობელოში გაჩერდა. მაგრამ ვიდრე ამ აღილს მიაღწევდა, ჰაჯი მისაქის ჯორების ზურგს არც ერთი იმ ყუთ თავანი აღარ შერჩენია, რომელსაც ინგლისურათ ეწერა: „სპარსეთს“ და „თეირანს“. თითონ ვითომდა ვაჭარი მელიქ-მანსურიც საღლაც ჩაიყლაპა....

三xx

მოხუცი ხაჩის ოჯახის უკანასკნელი დროის ჩვეულებრივი
ცხოვრება საქმაოთ შეცვლილიყო. ბ. საღმანი (სახლში ჯერ
ისევ ბ. დუდუქჩიანს უხმობდნენ) ხშირათ სადღაც იყლაპებო-
და. ხან და ხან ისა და ვარდანი სოფ. ო...დან სადღაც მიღი-
ოდნენ და მთელი დღეობით აღარ ბრუნდებოდნენ. ჰაირაპეტა
და აპო ძალიან დაღვრემილიყვნენ და რაღაც ფიქრებს მის-
ცემოდნენ. ორი უცხო სტუმრის იქ ყოფნა დანარჩენი ძმების-
თვის აუტანელი გამხდარიყო, რადგან მათი ყოფა-ქცევა და
„სისულელები“ ჭკუაში არ უჯდებოდათ. თითონ მოხუცი
ხაჩიც სოფლის საქმეებში იყო გართული, რომლებიც დღე და
დღე უფრო რთულდებოდა, მძიმდებოდა და მოხუცისთვის თავ-
სახეთქი ხდებოდა. ამიტომაც მისი ოდა სიცოცხლეს თითქმის
მთლათ მოკლებოდა და ის ბოლო დროინდელი ღმევბის
სჯა-ბაასი და არა ჩვეულებრივი მსჯელობაც იშვიათი შექმნი-
ლიყო.

მარტო ერთი „საქალებოს“ ცხოვრება მიმღინარეობდა უცვლელათ; თავისი ერთფერობა საუკუნოებითა ჰქონდა და-ცული და ამ ჩვეულებას არც ეხლა ჰლალატობდა. სომხის ოჯა-ხის ხევნებული ნაწილი მთლათ განმარტოებულია, დაშორებუ-ლი და მამაკაცთა წრეს სრულიათ მოწყვეტილი; ამიტომაც არავითარ მონაწილეობას არ იღებს იმაში, თუ მამაკაცები რას ლაპარაკობენ ანუ რას ჰყიქრობენ. გარეშე დიასახლისობისა და ოჯახის შინაური საქმის ფიქრისა სხვა არავითარი ფიქრ-აზრი არ იტაცებთ. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ ოდაში მომხდარ მსჯელობა-თათბირობის შესახებ არაფერი იცოდნენ. მამასახლისის ოდა, რომელიც ნამდვილ სოფლის კლუბის მა-გიერობას ეწეოდა, ჯერ სადედაკაცოთ არ გამხდარიყო.

— საქალებოს ოთხ-კედელ შუა ჩაკრილი მათი ძალ-ლონე და უნარიც უნდა ჩავითრიოთ საქმეში, მაშინ, უეჭვე-

ლია, გამარჯვებაც ჩვენ მხარეს იქნებაო... ხშირათ იტყოდა ხოლმე ბ. სალმანი.

— ჯერ ადრეა, უპასუხებდა ვარდანი, — უპირველესად ყოვლისა მათი მომზადებაა საჭირო.

— შეუძლებელია რაიმე განახლების შეტანა რომელიმე ერის ცხოვრებაში, თუ დედაკაციც არ იღებს მონაწილეობას, — თქვა ბ. სალმანმა: — ჩვენი ერის ასეთი უმოძრაობის უპირველესი მიზეზი ის არის, რომ საზოგადო საქმეში ქალი არავითარ მონაწილეობას არ იღებს. ეს ძალა, ეს მაცოცხლებელი ნექტარი საქალებოს ოთხ-კედელ შუა ილევა და უქმიდ იკარგება. თუ-კი საჭირო იქნებოდა ჩვენი ერის განათლების საქმის დაწყება, საძირკველის ჩაყრა უჟღველათ ქალების განათლებიდან უნდა დაგვეწყო. ამ ხელათ მთელი სომხეთი მოვიარე და ყველგან იმას ვცდილობდი, რომ სომხის ქალი დაწვრილებით შემესწავლა. ამ შესწავლისა და დაკვირვების შედეგი ძლიერ სანუგეშოა. რამდენადაც მამაკაცი ისმალოთა გავლენით დაცემულა, გაფუჭებულია; რამდენათაც მას თავისებურობა დაუკარგავს, — იმდენათ ქალს შეუმწიკვლელ ზნეობასთან ერთათ თავისებურობაც შეუჩენია. არ არის ბოროტება, რომელსაც თან სიკეთეც არ სდევდეს. თუმცა საქალებოს ოთხ-კედელ შუა შეკეტილი ქალი საუკუნოებით იტანჯა, დაჩლუნგდა და საზოგადოებრივ კაცად ყოფნასაც მოსწყდა, — მაგრამ სამაგიეროთ ამ კარ-ჩაკეტილობამ სომხობა შეანარჩუნა. ეს-კი დიდი საქმეა.

— რამდენათაც მამაკაცი გარეთ, მაჰმადიანების ზეგავლენის ქვეშ განსაკუთრებულ ეროვნულ თვისებებსა ჰკარგავდა, იმდენათ ამ გავლენას დაშორებული ქალი ეროვნობას იფარავდა, განაგრძო ბ. სალმანმა. — ამ გვარათ ეროვნული განძი უნებურათ ინახებოდა და მამაკაცის დანაკარგსაც დედაკაცი იბრუნება. ეს თვით უბრალო წვრილმანებშია-კ-კი ემცნევა. მაჰმადიანობისადმი დედაკაცის ზიზღი საშინელ ფანატიკოსობაშინ მიდის; ყველაფერი, რა-კი მაჰმადიანის ხელიდან გამოდის, მურტლათ, წაბილწულათ მიაჩნია: არც მის დაკლულ ხორცს,

არც მის გამომცხვარ პურს, არც მის გაკეთებულ ყველს ახლოს არ ეკარება. მამაკაცები-კი ამას არ დაგიდევენ. ასობითაა იმისთანა მაგალითები, რომ მაჰმადიანის მიერ მოტაცებული ქალიშვილი თუ დედაკაცი ან გაიქცევა და, თუ ეს ვერ მოახერხა, თავს იკლავს. მამაკაცთა შორის-კი ამ გვარი მაგალითები ძლიერ იშვითია. არის კიდევ ერთი რამ, რაც უფრო მეტათ საყურადღებოა: ბევრგან, მეტადრე ქალაქებში, ოსმალოს ენა მამაკაცს სავსებით შეუთვისებია. დედაკაცი-კი ერთიც ვერ ვნახე, რომ ამ ენაზე ელაპარაკოს ანუ სცოდნოდეს მაინც. ოჯახში სომხური ენის დამცველი და ბავშვის პირში შთამბერველიც დედაკაცია. ამ თვისებას არც მაშინ ივიწყებს, როცა საქმე უცხოებთანა აქვს. სომხების მოსამსახურე ქურთები, ქალი იყოს გინდა მამაკაცი, სომხურათ ლაპარაკობენ. დედაკაცმა შეგვინახა ენა, ეროვნება, და სომხის ოჯახის ზეობრივი საფუძვლიც მხოლოთ მან დაიცვა. ჩვენ ხელში ეხლა იგი შეუმწიკვლელი, გაუფუჭებელი და დაუმუშავებელი მასალაა, რომლის-ვანც შეიძლება საოცარი რამ შეიქმნას...

უკანასკნელ დროს ბ. სალმანი სულ ამ გვარ საგნებზე ლაპარაკობდა. მაგრამ მიუხედავთ იმისა, რომ სომხის დედაკაცს ასეთი კარგი თვალით უყურებდა, მოხუცის ოჯახის ქალებს მაინც არ მოსწონდათ იგი.

რაღა თქმა უნდა, მისი შინაგანი, ზეობრივი და გონებრივი ღირსებათა ღიფასება იმათ არ შეეძლოთ, მაგრამ ბ. სალმანს გარეგნულათაც ჰქონდა ბევრი იმისთანა ღირსება, რომელსაც შეეძლო ყოველი ქალის ყურადღება დაემსახურებინა. მაგრამ მამაკაცის შეყვარებისა და მის ღირსებათა დაფასების საქმეში, განათლების სხვა და სხვა საფეხურისა და ხალხის წოდების ანუ კლასის სხვა და სხვაობისა გამო, დედაკაცის გემოვნებაც სხვა და სხვა გვარია. ამიტომაც არ უნდა გვიკვირდეს, რომ მოხუცის რძლები ვარდანს უფრო მაღლა აყენებდნენ, ვიდრე ბ. სალმანს.

ერთხელ, საღამოხანზე, რძლებს დარბაზში მოეყარათ თავი და ჩვეულებრივ საქმობდნენ: ერთი მატყლა სჩეჩავდა, მეორე

თითის ტარით დაჩეჩილ მატყულს ართავდა, მესამეს საფეიქრო გაება და მშვენიერ ფერად ხალიჩასა ქსოვდა, მეოთხე თავის ბავშვებს ტანისამოსს უკერავდა, ერთი სიტყვით, ყველა სხვა და სხვა საქმეში იყო გართული. ლაპარაკის საგანი ბ. საღმანი იყო.

— სარა, ეგ კაცი ჩვენ სოფელში რა საქმეზეა მოსული? ჰკითხა ახალგაზდა ფარიშანმა თავის უფროს რძალს.

— ამბობენ, სკოლა უნდა გახსნასო, მიუგო სარამ.

— მერე და დიაკვანი ხომ არ არის? ჰკითხა ფარიშანმა, რომლის აზრითაც მასწავლებელი უეჭველათ დიაკვანი უნდა იყოს.

— დიაკვანია მაშ! სტამბოლის დიაკვანია, მიუგო სარამ.

— მაშ რატომ საყდარში არ დადის და შარაკანს*) არ ამ-ზობს?

სარამ სხვა ვერა მოახერხა რა და დაუფიქრებლათ მიუგო:

— ეგ სულ სხვანაირი დიაკვანია.

ლაპარაკში აპოს მეუღლე, ლამაზი მარო ჩაერია:

— ჩემმა ქმარმა მითხრა, რომ ქალებსაც უნდა ასწავლოსო.

მაროს სიტყვებმა საერთო სიცილი გამოიწვია.

— ქალს რათ უნდა სწავლა? ღვდლათ ან ბერით ხომ არ უნდა ეკურთხოს? უპასუხეს მაროს

ერთი რძალი იქ მდგომ პატარა ქალს მიუბრუნდა და უთხრა:

— გესმის, ნაზლუ? დღეიდან სკოლაში უნდა იარო და ან-ბანი ისწავლო.

ნაზლუ ჰაირაპეტას ქალი იყო; თავის ძალუას მამაცათ უპასუხა:

— რა უშავს? ვისწავლი, შემდეგ წირვაზე წავალ, დია-ჩოკის პერანგს ჩავიცვამ და ვიგალობებ.

— მეხი-კი დაგაყარე მაგ თავზე! ეგდა გაკლია! მიაძახეს საბრალო გოგონას.

*) საეკლესიო საგალობელოა. მთ.

ფარიშანსა ახლა სხვა კითხვა მისცა სარას:

— ჩვენ შვილებს ხომ სიმონა დიაკვანი ასწავლის, სხვა ჰასწავლებელი რაღათ გვინდა? მაგას ხომ სიმონაზე შეტი არ ეცოდინება?

— რასაკირკველია, არა,— მიუგო სარამ,— სიმონა დიაკვანია ძალიან ნასწავლია, მაგრამ ერთი ნაკლი აქვს: საძაგლათ ითვრება და ბავშვებსა სცემს ხოლმე. ხომ გახსოვს, გასპარას ბიჭისთვის როგორ ეცემა? საბრალო გვერდებ ჩატრვრეული შიიყვანეს შინა და რამდენიმე დღის შემდეგ სულიც განუტევა.

— სიმონა დიაკვანმა რაქნას? ბავშვს თუ არა სცემო, გაშროგორ უნდა ასწავლო?

ამ მითქმა-მოთქმასაც თავისი მიზეზი ჰქონდა. იმ დღეებში ბ. სალმანს გლეხებთან სჯა - თათბირი ჰქონდა და ურჩევდა, რომ ორი სკოლა გაეხსნათ — ერთი ქალებისთვის და მეორე ვაჟებისთვის. პირობას აძლევდა, რომ მასწავლებლებს მე თოთონ მოგიყვანთ, თქვენ არაფერი დაგეხარჯებათ და თქვენი შვილები წერა-კითხვას უფასოთ შეისწავლიანო. საჭირო სასწავლო საგნებსაც უფასოთ ჰპირდებოდა. მაგრამ მუქთს გლეხი ყოველთვის ეჭვის თვალით უყურებს. ამიტომ გლეხთა მოდრექას, დარწმუნებას დიდი შრომა სჭირდებოდა, მეტადრეუფრო იმიტომ, რომ ქალების სკოლის გაგონებაც-კი ბრაზა ჰგვრიდა მათ. ხალხი მისჩვეოდა მღვდლებისა და დიაკვნების მასწავლებლებას, ამიტომ თავისი შვილების აღზრდის საქმის იმისთანა კაცის ხელში ჩაგდება, რომელიც საყდარში არ დაირება, საგალობლებს არ ამბობს და, როგორც ესმოდათ, — შარხვასაც არ ინახავს, — ამისთანა კაცის ხელში ჩაგდება არა თუ შეუფერებლათ, არამედ დიდ ცოდვათ მიაჩნდათ.

მოხუცი ხაჩო, რომელიც ბ. სალმანს თითქმის ყველაფერში ეწინააღმდეგებოდა, სკოლების გახსნის საქმეში დაეთანხმა. როგორც სოფლის თავმა და მამასახლისმა, გლეხობა დაიყოლია და სოფელს ერთი ნაჭერი მიწა გამოაღებინა, რომელზედაც ბ. სალმანს სკოლებისთვის სახლი უნდა აეგო. საქმეს კიდევ

შეუდგნენ და საჭირო საძირკველი გათხარეს; მაგრამ უცემ ხალხი რაღაცაზე აღელდა, დამით შეიკრიბა და საძირკვლის ორმოები ისევ მიწით ამოავსო. მეორე დილითაც სამუშაოთ არავინ მივიდა, თუმცა ბ. სალმანი სამუშაო ფასს უმატებდა.

რა მოხდა?

როგორც დედაკაცების ლაპარაკიდან შევიტყეო, სოფელში ცხოვრებდა ერთი სიმონა დიაკვანი, რომელიც მასწავლებლობის მაგიერობასაც ეწეოდა: ზამთრობით ბავშვებს თავს უყრიდა ქრთ გომურის მზგავს ფარდულში და დავითნს, ლოცვანსა და მაგვარ წიგნებს აკითხებდა; გაზაფხულზე კი, როცა სოფელში მუშაობა გახურდებოდა, შეგირდებს ითხოვდა, და რადგან ბავშვები შემოდგომამდინ წიგნს თვალითაც ვეღარ ხედავდენ, რაღა თქმა უნდა, ყველაფერი ავიწყდებოდათ. ეს სიმონა დიაკვანი იმ სოფლის მღვდლის, ტერ-მარუქას სიძე იყო — ერთი მუდმივი ლოთი და ხალხის ამრევ-დამრევი. ახალი სკოლების დაარსება თავისი პირადი ანგარიშების საზარალოთ მიიჩნია და ამიტომ ხალხი აჯანყა, რომ საჭმე როგორშე ჩაფუშულიყო.

ხალხის ფანატიკოსობისა და საქმის ჩაშლისათვის მხოლოთ ერთი სიტყვა იყო საჭირო. თავის ქადაგებაში ძღვდელი ბ. სალმანს შეეხო და გამოაცხადა, რომ ეგ კაცი „ფარმასონია“ (პროტესტანტი), სომხის ღმერთი არა სწამს და შვილებსაც სულ გადავირჯულებსო. თან დაუმატა: ქალების წიგნის სწავლება დიდი ცოდვაა, სოლომონ ბრძენმა და იოანე ნათლის მცემელმა დედაკაცი დასწყილეს, რადგან იოანე ნათლის მცემელის თავის მოკვეთის მიხეზი დედაკაცი იყოვო. შემდეგ სამღვთო წერილიდან მოიტანა მაგალითები: სამსონ წინასწარმეტყველის (?) სიკვდილის მიზეზიც ქალი იყო, ადამიც ევამ შეაცდინა და იმიტომაც სამოთხიდან განიდევნენო. ერთი სიტყვით, თავისი ქადაგება ათასი ამ გვარი მაგალითებით შეამკი და ბოლოს თქვა, ქალების სწავლება ძალიან საშიშოა, რადგან ბევრს რომ ისწავლიან, ეშმაკებათ გადიქცევიანო.

გარდა ამისა, სიმონა დიაკვანს სოფლის ქალებზე გავლენა სხვაფრივაც ჰქონდა: უწერდა სხვა და სხვა ავგაროზებს, თილისმის ქალალდებს, აგრეთვე მკითხაობდა, მისნობდა და ამ გვარათ მათი პატივისცემა ჰქონდა დამსახურებული. სწორეთ ეს იყო მიზეზი, რომ დღაკაცებმა ოავიანთი ქმრები უფრო ააღელვეს, რომ დიაკვანს დახმარებოდნენ და ლუკმა არ გაეწყვიტნათ.

ხალხის აჯანყების საქმეში მღვდელსა და დიაკვენს დიდი დახმარება აღმოუჩინა აგრეთვე თომას ეფენდიმაც, რომელსაც სასწავლებელი და საზოგადოთ სწავლა-განათლება ჭირივით ეჯავრებოდა. გარდა ამისა დიაკვანი მისი უფასო მწერალიც იყო: ანგარიშებს უწერდა და კალოობას სოფლიდან სოფლათ დასდევდა მოსავლის ათის-თავის ასაკრებათ

ამ ამბებმა გულკეთილ ხაჩოზე საშინლათ იმოქმედა, ბ. ხალმანის მტკიცე ხასიათი და რწმუნა-კი ვერაფრით შეარყია. ხალმაზე რომ შინ დაბრუნდა, ვარდანს უთხრა:

— ამ საძაგლებს მისიონერივით უნდა მოვექცე. რომელ ხალხსაც-კი მისიონერი მიმართავს, მისი უპირველესი მოწინააღმდეგენი სასულიერო წოდება და მწიგნობრებია ხოლმე. მაგრამ მისი პირველი მიმდევარნიც სწორეთ ისინი შეიქმნებიან ხოლმე, რომლებიც პირველში ეწინააღმდეგებიან. მისიონერი მათ სხვა და სხვა თანამდებობას აძლევს, ე. ი. თანამდებობას-კი არ აძლევს, არამედ მხოლოდ ჯამაგირს უნიშნავს. ამ გვარათ ახალი სარწმუნოებისა თუ აზრის მდევნელი მის გატაცებულ დამცველათ გარდაიქმნება ხოლმე.

— ეგ მართალია,— მიუგო ვარდანმა, — მაგრამ რას აპირებ?

— აქ საქმიანობაა საჭირო, — თქვა ბ. სალმანმა იმ გვარი კილოთი, რომელშიაც საკუთარი ძალ-ღონის იმედი გამოიხატებოდა. — იმ საიდუმლოებას უნდა მივაგნო, რითაც ხალხს იმხრობენ. საყურადღებოა აგრეთვე ვიცოდეთ — მაგ სულელ დიაკვანს თავის შეგირდებისაგან რა შემოსავალი ჰქონდა: მე მინდა წინადადება მივცე, რომ ის ფული ჩემგან მაიღოს, ვითარცა ჯამაგირი, და სკოლებში ერთ ერთი თანამდებობა ასრუ-

ლოს, ე. ი. არაფერი აკეთოს. დარწმუნებული ვარ, რომ აშ წინადადების შემდეგ დილით აღრე თითონვე მოვა, ბარსა და ნიჩაბს მოიტანს და ჩემ მუშეპთან ერთათ სკოლების შენებას შეუდგება.

— მეც მაგ აზრისა ვარ,— მიუგო ვარდანმა,— მაგრამ მღვდელ-საც პირში ცოტა ერბო უნდა გამოვუსოთ.

— ეგეც აღვილია.

მიუხედავათ ამ უსიამოვნო შემთხვევისა ბ. სალმანი მაინც ჩვეულებრივზე მხიარულათ იყო. საქმის დასაწყისშივე დაბრკო-ლებათა შეხვედრამ ენერგია უფრო აღუნთო, გაუათკეცა და მომავლის ბრწყინვალე იმედებმაც გული განუსაზღვრელი სი-ხარულით აღუვსო.

— იცი, ვარდან, სკოლა რა ბედნიერსა და აყვავებულ მომავალს გვიქადის? ჩვენს ნატერა-სურვილს სულ ის შეგვი-სრულებს! ჩვენს საუკუნოთა წყლულებსაც მხოლოთ ის გაჰ-კურნავს და საღი, ახალი ცხოვრებისთვის რიგიან ახალ თაო-ბას მოგვიმზადებს... მართალია, ჩვენმა წინა მორბედებმა საუ-კუნო უმოქმედობისა გამო შრომა გაგვიათკეცეს, საფიქრე-ბელი და საზრუნავი საქმე არაფრით შეგვიმსუბუქეს,— მაგრამ არა უშავს-რა: ჯერ კიდევ შეიძლება ვიმედოვნოთ, რომ მო-მავალი ჩვენია. მხოლოთ მტკიცე და შეუდრეკელი შრომაა საჭირო. ჩემი აზრით, მარტო ის არ კმარა, რომ გონება განა-თლდეს და სული გაკეთილშობილდეს: სხეულის განკურნება, გახალისებაც საჭიროა. უეჭველია, შენც შეგინიშნავს, ვარ-დან, აქაური ყმაწვილები რამდენათ სუსტი და დუნეები არიან. საჭიროა მათი სხეულის გამაგრება, კუნთების დაჭიმვა და ნე-რვების დონეზე დაყენება. ამ მხრივ ჩვენ სკოლებში ფიზიკუ-რმა ვარჯიშობამ მიზნის შესაფერი აღვილი უნდა დაიჭიროს; მან ჩვენს ბავშვებს უნდა განუვითაროს მამაცობა, გამბედაო-ბა და დაჩაგრულ-დასუსტებული გულიც გაუმთელოს...

— მართლა, ერთი სასიხარულო ამბავი უნდა გიამბო, ვა-რდან,— განაგრძო ბ. სალმანმა: — დღუს შემთხვევით რამდენსა-მე ქურთს გამოველაპარაკე; ჩემი ლაპარაკი შვილების განა-

თლების სარგებლობას შეეხებოდა. წარმოიდგინე ჩემი განცვიფრება! პასუხათ მითხრეს. თუ სწავლა მართლა მაგეთი სასარგებლოა, მზათა ვართ ჩვენი შვილები სომხების სკოლებში მიყაბაროთ. მათი ლაპარაკიდან ჩანდა, რომ არც თითონ არიან მაღლობელნი, შვილები რომ ავაზაკები გამოსდიან. მართლაც და ეს ხალხი რითია დამნაშავე, რომ ველურათ დარჩენილა და საზრდოს ავაზაკობითა და კაცის მკვლელობით შოულობს? დამნაშავენი ჩვენა ვართ, რომ მათს განათლებაზე დღევანდლამდინ არაფერი გვიზრუნია. ამას თვით ჩვენი საკუთარი სარგებლობა მოითხოვდა. თუ გვინდა შეცეთა გააფორებამ არაფერი გვანოს, უნდა მოვაშინაუროთ, უნდა ვეცადნეთ, რომ უფრო მშვიდობიანსა და განვითარებულ ცხოვრებას შეეჩიოს. ქურთების განათლებისთვის ოსმალეთი არაფერს ზრუნავს, და ეს ასეც უნდა იყოს, რადგან მისთვის ქურთების ველურობა უფრო ხელსაყრელია. გარნა ამ საგანზე ჩვენ უნდა ვითიქროთ, რადგან მათი გაუნათლებლობის შედეგი ჩვენ გვიკაკუნებს თავში. მათს სარწმუნოებას ნუ შევეხებით, ჩვენ მხოლოდ განათლება უნდა მივცეთ და როდესაც ამას მოვახერხებთ, მაშინ „წყალი თავის კალაპოტში ჩადგება“....

XXIV

საომარი სამზადისის ნიშნები ოსმალეთის მთავრობას აშკარად ემჩნეოდა. ეს ნიშნები უფრო საგრძნობი იყო ბაგრევანდის მაზრაში, რომელიც რუსეთის საზღვარს არც ისე შორის. ხარჯის კრებას ძალიან სასტიკად ეპურობოდნენ; იმ წლის ხარჯს რომ აღ-რ ჯერდებოდნენ, ძველ ჯარიმებსა და მომავალი რამდენიმე წლის ხარჯსაც ერთად ახდევინებდნენ. ხალხის ოხვრავინვასა და უკმაყოფილებას საზღვარი არა ჰქონდა. ვისაც ხარჯის გადახდა ფულით არ შეეძლო, უყიდდნენ სახლის ავეჯს, სულადს და ხარ-კამბეჩისაც კი იღარ ინდობდნენ, იმ ხარ-კამბეჩის, რომელიც გლეხის მარჯვენას წარმოადგენს! ამასაც ხომ არ აკმარებდნენ, გლეხებს ავალებდნენ, რომ ამდენი

და ამდენი ოყა სუხარი დაემზადებინათ. ან კიდევ მთლიად ართ-
მევდნენ, რაც კი სახლში დამზადებული სურსათი გააჩნდათ:
საკორკოტეს, შინაურ დამზადებულ ვერმიშელს, ერბოს, ყველს,
ბრინჯასა და სხ... გლეხთა ტირილის, ცრემლისა და ხვეწნა-მუდა-
რას პასუხად გაიძახოდნენ: „მთავრობას ომი აქვსო“....

ხსნებულ უწესოებათა გამო თომას-ეფენდის მოღვაწეო-
ბის სულ ახალი და ფართო ასპარეზი გადაეშალა. როგორც
სახაზინო ხარჯის მკრებავს, დავალებული ჰქონდა ხარჯები და
სხვა გარდასახადები ღროით მოეკრიბა და თანაც ჯარებისთვის
სურსათის ერთი ნაწილი შეემზადებინა. თომას-ეფენდის წინ
გადაშლილი იყო თვალ-გადუწვდენელი სამკალი და მისი მჭრე-
ლი ნამგალიც დაუღილავად მოქმედებდა... მთავრობისაგან
„ბუირულთუ“ (ოტკრიტყ. ლისტ) მოსვლოდა და ორი პოლიციე-
ლის ნაცვლად ნება ჰქონდა, რამდენიც თავის სურვილი იქნე-
ბოდა იმდენი ჰყოლოდა..

ყველა ეს რბევა-ზარალი მთლიად სომხებს ატყდებოდა,
რადგან მუსულმანები საომრად ემზადებოდნენ და მათგან მეტს-
არაფერს თხოულობდნენ.

გარდა იმისი, რომ სომხის გლეხობა იძარცვებოდა და ათი-
ოცი წლის ნაშრომ-ნაღვაწზე ხელს იღებდა,—ამ მწარე გაღა-
რიბების გარდა ყველა საშინელ შიშა და სავონებელს მისცე-
მოდა, რადგან უფრო შემზარავ უბედურებას მოელოდდა. მაჰმა-
დიანობას ემჩნეოდა მხეცური გაუფორება წინააღმდეგ ქრისტია-
ნებისა, წინააღმდეგ ყველა „გიაურებრსა“. ყველას პირიდან საში-
ნელი და თავზარ დამცემი სიტყვა—„ჯაპო“-ი ისმოდა. მო-
ლები, მუფთები, ყადები და შეიხები ისედაც გზა-დაბნეულსა-
და გაფანატიკებულ ბრბოს უფრო მეტად აღელვებდნენ. აქე-
ზებდნენ, უქადაგებდნენ, რომ ეს ომი სარწმუნოებრივია, სტამ-
ბოლში ჩქარა „სანჯაკ შერიფს“*) აღმართავენ, წმინდა ომს
გამოაცხადებენ, ამიტომ მთელმა ისლამშა ხმალი უნდა აიღოს-
ქრისტიანების გასაჟღებადაო... .

*) ღროშაა, რომელსაც მა წადიანები სარწმუნოებრივი ომის ღროს
აღმართავენ ხოლმე.

ამ ამბებმა ბ. სალმანი დიდ საგონებელში ჩააგდო, რადგან ამგვარი მოძრაობის მნიშვნელობა კარგად ესმოდა და ისიც კარგად იცოდა, ადგილობრივ სომხებისთვის რა საშინელი შედეგიც მოჰყვებოდა.

— ბოლგარიის ხოცვა-ულეტა ჩქარა აქაც მოხდება,— უთხრა მან ერთ დილით ვარდანს,— თავის დასაცველად ხალხის მომზადება უნდა დავაჩქაროთ.

— მეც სწორედ მაგვარი მტარვალობის სუნი მომდის... მიუგო ვარდანმა.

ამგვარი ლაპარაკით ოდიდან გამოვიდნენ და ტერ-მარუქას სახლისკენ გაემართნენ. რამდენიმე დღის წინად გადაწყვეტილი აზრი სისრულეში უნდა მოეყვანათ, ესე იგი, როგორც ვარდანმა სთქვა—მღვდლისთვის „პირში ცოტა ერბო გამოესოთ“, რომ გაჩუმებულიყო. სიმონა დიაკვანი მუშების ზედამხედველად უნდა დაეყენებინათ და შემდეგისთვის მომავალ სკოლებში რაიმე თანამდებობას დაპირებოდნენ.

უცებ რაღაც ხმაურობა შემოესმათ; სოფლად ერთი უცნობი ჩარჩი დადიოდა და თავის სავაჭრო საქონლის სახელებს თითო თითოდ გაჲყვიროდა, რომ მუშტარი მიეზიდნა.

— ლამაზო ქალებო, წითურო რძლებო! გამოიტანეთ ფარები, მტერს დაუყენეთ თვალები, საბადლოდ მოგცემთ ნემსებსა, ლამაზ ჭრელ-ჭრელსა ძაფება, აქროს ბჭყვრიალა ბეჭდებსა...

ჩარჩი თავიდან ფეხებამდინ კონკმანებში გახვეული ერთი ბრგე კაცი იყო. ზურგზე თუმცა საწვრილმანოს ვეება ყუთი ეკიდა, მაგრამ მის უშველებელ ტანთან შედარებით ისეთსავე შთაბეჭდილებას ახდენდა, როგორც აქლემის ზურგზე გადაკიდებული საცერი. მარცხენა თეძოთი საშინლად კოჭლობდა და რამდენჯერაც ამ მხარეს გადირშეოდა, ასე გეგონებოდათ, ეს გოლიათი კაცი ეს არის გაგორდებაო, მაგრამ ხელში უშველეველი კეტი ეჭირა და ზედ ებჯინებოდა.

ამ ხმის გაგონებაზე ბ. სალმანი ტანში სიამოვნების რაღაც ურუანტელმა დაუარა, თითქო ქვეყნის სიკეთესა და ბედ-

ნიერებას მის გულში დაუბუღნიათო. ამ მატანტალასა და ბ. სალმანს რა უნდა ჰქონოდათ საერთო? ჩარჩი კვალად გასძახოდა საწვრილმანოს სახელებს და მძიმე ნაბიჯით სოფ-ლის ვიწრო ქუჩებსა ქსელავდა. ბ. სალმანმა გვერდზე გაუარა, უცნობთა თვალები ერთმანეთს შეეჯახა. არც ერთს ხმა არ ამოულია, მაგრამ ერთი შეხედვითაც ერთმანეთს ბევრი რამ გარდასცეს... ვარდანმა ვერაფერი შენიშვნა.

— ამასაც დრო შეურჩევია ნემსებისა და ძაფის გასაყიდათ! საბრალო გლეხებს ერთი ფარაც კი აღარ შერჩენიათ და რი-ლათი უნდა იყიდონ? — სთქვა ვარდანმა სიცილით, როდესაც ჩარჩის დაშორდნენ.

— მის ყუთს, ჩემო მეგობარო, „უულიკების“ ყუთივით ორი ძირი აქვს, — მიუვი ბ. სალმანმა: — ძირითა განყოფილე-ბაში ისეთი საგნები უწყვია, რომლის გასასაღებლად საუკე-თესო დრო სწორედ ახლაა...

ამ მრავალ-მნიშვნელოვან სიტყვებს ვარდანმა ყურადღე-ბა არც კი მიაქცია, მისი მთელი ფიქრი და გონება სულ სხვა აზრით იყო შეპყრობილი. მისი საფიქრებელი მხოლოდ ლა-ლა იყო. საქმეთა უეცარი ცვლილება და არეულობის ნიშნე-ბი მოსვენებას არ აძლევდა; არ იცოდა, ლამას ბედ-იღბლის-თვის რა მაღამო დაედო, სად დაემალნა, ან რა მოეგვარებინა, როდესაც დღეს თუ ხვალ იძულებული იქნებოდა სხვა საქმეს გამოჰკიდებოდა?...

— კარგი ნემსები, ჭრელ-ჭრელი ძაფები, ლამაზი ღილე-ბი! .. — შორიდან კვლავ გაისმა კოჭლი ჩარჩის ბოხი და გაჭი-ნურებული ხმა.

სწორედ ამ დროს ბ. სალმანი და ვარდანი თომას-ეფენ-დის შეეხებნენ. მის წინ ლამაზი ცხენი გაეჩერებინათ და შე-ჯდომას აპირებდა. გარშემო შემოხვეულ გლეხებს სხვა-და-სხვა ბრძანებასა და განკარგულებას აძლევდა. ბ. სალმანი და ვარ-დანი რომ დაინახა, შეგროვილ ხალხს ჩამოშორდა, თავისი ჩვეულებრივი იუდის ღიმილით ყმაწვილი კაცებისკენ გაეშურა და შორიდანვე გამოეხმაურა:

— დიღი ხანია გულით მინდოდა ოქვენი ნახვა, ბატონი დუღუკჩიანო (ჯერ არ იცოდა, რომ მისი ნამდვილი გვარი სალმანი იყო)! — ოჲ, ჩემო საყვარელო, რამდენად ბეღნიერი ვარ, რომ თქვენი ხილვის შემთხვევა მომეცა! იქნება არც კი იცით, რომ მეც კოსტანტინეპოლელი ვარ?

ეფენდის ამგვარმა ქლესობამ ბ. სალმანი არა თუ გააოცა, არამედ საშინელი ზიზლიც კი მოჰვარა, რაღაც სრულიად არ იცნობდა და ეხლა მხოლოდ პირველად ხედავდა. პასუხი არა გასცა-რა. ეფენდიმ კი ხელი დაუჭირა და განაგრძო:

— იმედი მაქვს, ნებას მომცემთ, რომ გადაგეხვიოთ, როგორც კოსტანტინეპოლელი. ამის თხოვნის ნებას მე თითონ ვაძლევ ჩემს თავს. დიღი ხნით მოწყვეტილ სამშობლოს წყურფილს თქვენი ცეკვით ვიკლავ.

ვარდანი შორი-ახლო იდგა და ამ კომედიას გაჩუმებული უცქეროდა. ბ. სალმანმა არ იცოდა ამ უხერხული მდგომარეობისგან თავი როგორ დაეხწია. ეფენდი ახლა ვარდანს მიუბრუნდა:

— ახლოს მოდი, ჩემო შლეგიანო (ხენთო) მეგობარო! ხომ იცი, რომ ბავშვის გული მაქვს: ერთ წამს რომ გავჯავრდები, მეორე წამს უველაფერი მავიწყდება. „ქურთი თავის თლეში არ იტყვის, ჩემი ხარშო მუვევაო.“ შენც ისევ ჩემი ხარ, ავი ხარ თუ კარგი, მაინც ჩემი ხარ. უველაფერი დავიწყებას მივეცი. ხელი გამომიწოდე.

ვარდანმა სიბრაზისგან თავი ძლიერს შეიმაგრა. შაგრამ რადგან კარგათ იცოდა, რომ ეფენდი ჭრელ-ჭრელ სიტყვებს უმიზეზოთ არ დახარჯავდა, მიუახლოვდა და ხელი ჩამოართო.

ეფენდი ისევ ბ. სალმანს მიუბრუნდა:

— ბატონო დუღუკჩიანო, თქვენზე ძლიერ გულ-ნაკლულათა ვარ,— თქვა მან უფრო სერიოზული კილოთი: — ოსმალური ანდაზა ხომ გაგიგონიათ? „ჯერ მამასახლისი ინახულე და მერე სოფელი გაძარცვეო“. ამ ქვეყანაში თომას-ეფენდიც კაცათ იხსენიება. თქვენ რომ პირველშივე ჩემთან მოგელაპარაკნათ, უველა თქვენს განძრახვას ისე მოვაგვარებდი, რომ ეგ

უსიამოვნება აღარ შეგმოხვეოდათ. ჰეი, ყმაწყილებო, ყმაწვილებო! გული კარგი გაქვთ, მაგრამ მოქმედების ჰანგი არ იცით! მართალს არ ვაშბობ?

— მე სწორეთ არ მესმის, რაზე მელაპარაკებით! მიუგობ. სალმანმა.

თითქო ბ. სალმანის სიტყვები არ გაუგიაო, ეფენდი მიბრუნდა იქ შეგროვილ გლეხებისკენ და წარმოსთქვა:

— ოჭ, თქვე ავაზაკებო, ავაზაკებო! ჭკუაზე როდის უნდა მოხვიდეთ? — ახლა ისევ ბ. სალმანს მიუბრუნდა და განაგრძო: ადამიანმა განა თავის ხელით თვალი უნდა გამოითხაროს? ესენიც (გლეხები) სწორეთ ისე იქცევიან. მე მხოლოთ დღეს შევიტყე და, სწორე გითხრა, თმა სულ ყალბზე დამიდგა. ჩვენ ვცდილობთ, რომ სასწავლებლები გაფუხსნათ, სწავლა-განათლება მივალებინოთ, თვალები გაფუხილოთ, რა არი ბრძან არ დარჩნენ, ქვეყნის ავი და კარგი გაიგონო და მაგათ-კი არაფერი ესმით, ისევ თავისას გაიძახიან: „გამიშვით, ცხვარი წამივიდაო“...

— „ჩვენ ვცდილობთ“!.. — გაიმეორა გუნებაში ბ. სალმანმა — მაგრამ ეს „ჩვენ“ ვინ არიან, რომ თომას-ეფენდი ასე ყოფილობსო.

თომას-ეფენდი-კი თავისას არახუნებდა:

— ბ. დუდუქჩიანო, სულით და გულით გავიხარე, როდესაც თქვენი განძრახეანი შევიტყე. და ის სწორეთ ამიტომაც მოგმართეთ, რომ ულრჩესი მადლობა გამოგიცხადოთ. ჩვენი ხალხი სიბნელეშია, მისთვის სინათლეა საჭირო. მათი ხსნა მხოლოთ სასწავლებელს შეუძლია. რამდენიმე დღის წინათ მოშედარი უწესოება გულს ნუ გაგიტეთ: ყოველ კეთილ საქმეს დასაწყისში ეკლები სდევს ხოლმე. როგორც თქვენი სამშობლოს ქვეყნელი, თანაგრძნობასა და დახმარებას არ მოგაკლებთ და ჩემს მცირე დახმარებას ნურც თქვენ იუკადრისებთ. დღეს დრო არა მაქვს, მახლობელ სოფელში მივდივარ, ხვალ-კი, დავბრუნდები თუ არა, შევყრი გლეხობას, მე თითონ დავადგები თავზე და სა-

შირკვლის თხრილებს ამოვაშმენდინებ. აქ ისეთი არავინაა, რომ თომას-ეფენდის წინააღმდეგობა შეიძლოს.

— მაღლობელი ვარ,—მიუგო ბ. სალმანმა, —იმდენი საქმები გაქვთ, რომ არ მინდა ძვირფასი დრო დაგაკარგვინოთ,

— არაფერია,—თქვა ხარჯის მკრებავმა განსაკუთრებული შიამოვნებით: — კეთილი საქმისთვის დროს ყოველთვის ვიპოვი.

ამის შემდეგ ორივეს ხელი ჩამოართვა და გაემართა გლეხებისკენ, რომელნიც იქვე ელოდდნენ.

— საძაგელი... მატყუარა!.. უკან მიაყოლა ვარდანმა.

— ამგვარ ადამიანთაგან შეიძლება რამე ვისარგებლოთ. უთხრა ბ. სალმანმა.

— ნუ თუ მაგის სიტყვებისა გჯერათ რამე! ვინ უწყის, რა ქსელს აბამს?

ამ ლაპარაკში ტერ-მარუქას სახლს მიადგნენ და კარები დააკაკუნეს.

— ლამაზი ნემსები... ჭრელ-ჭრელი ძაფები... კარგი ხრიკები... კვლავ გაისმა ქუჩაზე მიმავალი ჩარჩის ხმა.

— ვარდან, მოდი ტერტერას ნახვა სახვალიოთ გადავდოთ, უთხრა ბ. სალმანმა.

— რათა? ჰქითხა ვარდანმა.

— ამ ჩარჩისგან მინდა რამდენიმე რამ ვიყიდო...

მეგობრის უადგილო სურვილზე ვარდანს ჩაეყინა.

— მომყევით, აქ სხვა საქმეა... უთხრა ბ. სალმანმა ისეთი კილოთი, რომ ვარდანი უნებურათ დაემორჩილა.

ტერტერას სახლის კარებიდან გამობრუნდენ, მეორე ქუჩა გაიარეს და ჩარჩის შორი-ახლო აედევნენ. ჩარჩის სოფლის ბიჭები ასდევნებოდენ და ურიამულით ელიჯინებოდენ — ცოტა კევი მოგვეცი, ცოტა კევი მოგვეცი. ჩარჩიმა ჯიბიდან კევის ნატეხი ამოილო და ბავშვებს გაუნაწილა.

— ეს კაცი ამ ერთი კვირის წინათაც ვნახე, ვანის მახლობელ სოფლებში დაჭირდა საწვრიმალო, უთხრა ერთმა გლეხმა მეორეს.

— ამ გვარი ჩარჩები ყველგან დატანტალებენ,—მიუგო მეორემ.—რა საშინელი შეხედულობა აქვს! ერთი შეხედე, გრიგოლ, ღმერთმა ნუ ქნას, რომ ღამით არა ვნახო! თითქო წყეული ეშმაკია.

ეს კოჭლი ჩარჩი მთელ სოფელს უვლიდა. ხანდა ხან აქეთ იქიდან სახლებში ეძახოდნენ რისამე საყიდლათ და მთელი საათობით აბანდებდნენ; ხან-კი ქუჩაზევე გაახსნევინდნენ საწვრილმანოს ყუთს, შემოეხვეოდნენ სოფლის დედაკაცები და გააბამდნენ ერთ გაუთავებელ ყატყატს. ამ გვარათ ჩვენი კოჭლი ჩარჩი საღამომდის ძლივს მორჩა თავის სავაჭროს. ასე რომ სოფლიდან გამოსვლისას კარგათ იყო შებინდებული. მახლობელ სოფელში მიმავალ პირდაპირ გზას მხარი აუქცია და გასწია ღრმა ლელესკენ, რომელიც გაზაფხულის ნიაღვრებს ძალზე დაეხრამა, თუმცა ეხლა წყალი აღარ მოდიოდა. თავ აუღებლივ წინ მიდიოდა, მაგრამ მის სიარულს რაღაც ცვლილება დასტუკობოდა. მართალია, წინანდელებს ისვევ მძიმეთ მიაბიჯებდა, რადგან ზურგზე მოკიდებული ყუთი კარგა მძიმე იყო, მაგრამ კოჭლობით-კი სრულებით აღარ კოჭლობდა. ლელეში რომ ჩავიდა, მოიხსნა საპალნე, მარცხენა ხელის ორი თითი ტუჩებზე მიიღო (დანარჩენები თითქო დაჭრილი ჰქონდა) და რაღაც მნი მგნელობიანი ხმით გაუსტვინა. ცოტა ხნის შემდეგ ლელეშივე გაჩნდნენ ვარდანი და ბ. საღმანი. ეს უკანასკნელი ჩარჩს გადაეხვია, კარგა ხანს იყვნენ ასე გადახვეული.

— ახლა-კი დავსხდეთ, თქვა ბ. საღმანმა და ქვაზე ჩამოჯდა.—მიამბე, ვაჭრობა კარგი გქონდა?

— ძალიან კარგი,—მიუგო ჩარჩმა მხიარულათ:—გასპურაკანის მეტი წილი სულ ჩემი საქონლით მოვფინე...

— რასაკვირველია, უფასოთ, არა?..

— რაღა თქმა უნდა... მთელ საწვრილმანოს სულ მუქთად ვარიგებდი...

მეგობრების ლაპარაკს ვარდანი გაშტერებული უგდებდა ყურს და არაფერი ესმოდა.

— ეხლა ხომ გჯერა, რომ ჩემი მეგობრის ყუთს „უულიკის“ ყუთსავით ორი ძირი ჰქონია? უთხრა ბ. სალმანმა.

— ძალიან მინდა ვიცოდე, თვალთ-მაქცობის უმთავრეს განყოფილებაში რა იყო დაფარული? იკითხა ვარდანმა.

— იარაღი...

ვარდანი მიხვდა ყველაფერს და თითონაც გადაეხვია ვითომდა ჩარჩს.

ეს ჩარჩი გახლდათ მელიქ-მანსური.

XXXV

თვით დიდბუნებოვან კაცთაც-კი მოეპოვებათ დიდი ნაკლი. მართალია, თომას-ეფენდი ამ გვარ კაცთა რიცხვს არ ეკუთვნოდა, მაგრამ ალაშქერტის მაზრაში-კი დიდათ მიაჩნდათ. სადაც ლომი არ არის, იქ მელიაც დიდი მხეცი ჰელიათ. მიუხედავათ იმისა, რომ თომას-ეფენდი ბეჯითი საქმის მოყვარე და მოხერხებული კაცი იყო, მაინც თავისი ნაკლულევნება ჰქონდა. მთელი დღეობით სამსახურის აღსრულებაში გართული, ღმერქს სხვა-და-სხვა უზნეო ქეიფებში ატარებდა. აპყოლობა ისმალოს მოხელეთა ზე-დაცემულებას, ძილზე ლოთობდა, ზე-დაცემულ ქალებსა და ბიჭებს დასდევდა და თავს სხვა და სხვა დამკვრელებით ირთობდა. რომელ სოფელშიაც უნდა შესულიყო, ყველას კარი მისთვის ღია იყო. აბა, ამ მაღალ ხარისხოვან სტუმარს ვინ არ მიიღებდა! პირ-იქით, ყოველ გლეხს დიდ პატივისცემათ მიაჩნდა, თუ-კი თომას-ეფენდი იკად-რებდა და მისი კარის ზღრუბელს გადააბიჯებდა. მართალია, არავითარი სარგებლობა არ ჰქონდა,—მუქთათ აჭმევდა, ასმევდა,—მაგრამ ის იმითაც კმაყოფილდებოდა, რომ თომას-ეფენდი შემდეგში „კარგი თვალით“ დაუწყებდა ყურებას.

ერთს საღამოს ერთი ღარიბი გლეხის ოჯახს გზირმა შეატყობინა, რომ ამაღამ ეფენდი უნდა გეწვიოთო. ამ ოჯახის მამაკაცი რამდენიმე სოფლის ერთათ-ერთი ხელოსანი იყო. სხვა-და-სხვა სამეურნეო იარაღებს აკეთებდა, ანახლებდა და-

ველებულ გუთნებს, სახნის-საკვეთსა და სხ. მეტი წილი შინ არ იყო, სამუშაოზე დაღიოდა სოფლიდან სოფლათ. ხსენებულ საღამოსაც შინ არ იყო. ხელოსნის ცოლმა უპასუხა გზირს, ქმარი შინ არა მყავს და უიმისოთ ეფენდი როგორ უნდა მივიღოვო.

— ქმარი თუ შინ არ არის, სახლი ხომ არსად გარბის? უპასუხა გზირმა უზრდელათ.

ეს გზირათ წოდებული ვაჟ-ბატონები გლეხისათვის ნამდვილ სასჯელს წარმოადგენენ. მოხელეთა ნამდვილი მწევარ-მექებრები არიან: საშინელი სუნის აღება იციან და ისე არიან გაგეშილნი, რომ ერთხელაც არ შესცდებათ შესვერპლს საიდან უნდა მოუარონ...

ხელოსნის ცოლი გამშრალი იდგა და არ იცოდა, რა პასუხი მიეცა.

გზირმა-კი მოვალეობა აღსრულებულათ დასახა და გამობრუნებისას უთხრა:

— იცოდე, ეფენდი სანთლების ანთების უმალვე გეწვევათ.

საბრალო ქალი კარგა ხანს გაქვავებული იდგა ქოხის კარებთან და არ იცოდა რა ექნა. ქმარი შინ არა ჰყავდა და მეტად შეუფერებლათ მიაჩნდა ვიღაც უცხო და უცნობი სტუმრის მიღება. ბოლოს მეზობელ ოპოსთან მივიდა და ნაღვლი-ანათ სთხოვა:

— ძმაო ოპო, გზირმა შემატყობინა, რომ ამაღამ ეფენდი გეწვევათო; ჩემი ქმარი-კი შინ არ არის. თუ ღმერთი გწამთ, მობძანდით და გაუმასპინძლდით.

— ეს რა ამბავია? — მიუგო გაჯავრებულმა ოპომ, — ამ სოფელშა სხვა ველარავინ ჰპოვა?

— არ ვიცი, — თქვა დედაკაცმა ნაღვლიანათვე, — გზირმა-კი ასე მითხრა და!

მეზობელი შეპირდა, სტუმრს მე დავუხვდები და შენ მარტოს არ დაგტოვებო.

თომას-ეფენდის მთელი მაზრის სოფლები ისე ჰქონდა შესწავლილი, რომ რომელ სოფელშიაც-კი შევიდოდა, ძალიან კარგათ იცოდა ვისთან სჯობდა ჩამოხდომა და ღამეს სად უფრო მხიარულათ გაატარებდა. ამ მხრივ ჩვენ ეფენდის გემოვნება ჩინებულათა ჰქონდა განვითარებული. მისი მოთხოვნილების პირველი მუხლი ის იყო, რომ მასპინძელი ღარიბი და ცოტა სულელი ყოფილიყო, სულელი თუ არა, ღვინის სმა მაინც ჰყვარებოდა (ეს ორი თვისება ერთმანეთისგან არც თუ ბევრით განირჩევა); ყველაზე უპირველესი-კი ის იყო, რომ სახლში უჟეველათ ლამაზი ქალი ყოფილიყო და მისი სახის ყურებით დამტკბარიყო.

გარნა იმ ღამის არჩეული ბინა ეფენდის გემოვნებას სავსებით ვერ აკმაყოფილებდა; სახლის უფროსი, ოსტატი პეტრე პატიოსანი და შრომის მოყვარე ხელოსანი იყო, არც სულელი და არც ღვინის სმის მოყვარული. ეს ხომ ასეა, მაგრამ ეფენდი რის ეფენდი იქნებოდა, რომ არჩევანში მოტყუებულიყო? კარგათ იცოდა, რომ პეტრე შინ არ იყო და მისი ცოლი-კი საკმაოთ ლამაზი ქალი იყო, პეტრეს ჰასაკში მოსულ დას ხომ სილამაზით სოფელში არავინ სჯობდა.

სოფლის ქოხებში ჭრაქები აინთო. ხელოსნის ცოლი, შუშანა, ქურაზე საქმელებს ამზადებდა; მისი მული, ახალგაზდა ბარბარე ვარიის ტაბაკებსა ხრაკავდა; მეზობელი ოპო-კი სხვა და სხვა განკარგულებას ახდენდა, რომ ღირსეული სტუმრის დასახვედრათ ყველაფერი მზათ ყოფილიყო და არაფერი დაკლებოდათ. ის იყო ყველაფერი მოამზადეს, რომ თომას-ეფენდი გზირის წინამდლოლობით ქოხში შებრძანდა. ამ ხელათ ზაფთები თან არ ახლდნენ, სხვა გლეხისთვის ესტუმრებინა.

მეზობელი ოპო მიეგება და სრულის მორჩილებით მიიღო ეფენდი, რომელიც მძიმე ნაბიჯით გაემართა და მისთვის გამზადებულ მუთაქაზე ჩამოჯდა.

— სად არის ოსტატი პეტრე, რომ არა სჩანს? — იკითხა ეფენდიმ და იქაურობას თვალი გადაავლო: — მისი ნახვა მინდოდა, ძალიან საჭირო საქმე მაქვს.

ოჰომ უპასუხა, რომ მახლობელ სოფელშია სამუშაო-
თაო.

— ვწუხხვარ, ძალიან ვწუხხვარ, რომ ვერა ვნახე! საჭირო
საქმე მქონდა, გაიმეორა ეფენდიმ: — სეხელმწიფო ჯარების სურ-
სათის გადასაზიდათ ბევრი ურმები მჭირდება და ამიტომ მინ-
დოდა მუღმივ ოსტატი დამეჭირა, რომ გზაში გაჭირვების დროს,
ე. ი. ურმების ფაფუჭების დროს, გამომდგომოდა. ამ საქმის-
თვის ოსტატ პეტრეზე შესაფერს კაცს ვერსად ვიშოვნი და
მიტომ მინდოდა მისთვის „კეთილი მექნა“, რომ ესარგებლნა
და რამდენიმე თვე გამოულეველი საქმე ჰქონდა.

თუმცა ეფენდიმ კარგათ იცოდა, რომ პეტრე შინ არ
იყო და არც ოსტატი იყო მისთვის საჭირო, რადგან ჯარების
სურსათის გადასაზიდათ გლეხების ურმებსა და საქონელს ამუ-
შავებდა, ისიც სრულიად უსასყიდლოთ, და თუ ვისიმე ურემი
გატყდებოდა, თითონ პატრონებივე აკეთებდნენ, დიალ თუმცა
ეფენდიმ ყველა ეს კარგათ იცოდა, მაგრამ მას სულ სხვა აზ-
რი ჰქონდა. ღარიბი ხელოსნის ცოლმა რომ ეფენდის დაპი-
რებით სავსე ლაპარაკი მოისმინა, ძალიან გაეხარდა და გაიფიქრა:
ამ სტუმრისაგან დიდი სარგებლობის ნახვა შეიძლებაო, თუმცა
არა-მკითხე სტუმრის წვევა პირველში დიდ უსიამოვნებასა
ჰგვრიდა. არა რომ რაიმე იმედით უნდა გაებრწყინებინა გულ-
უბრყვილო დიასახლისის გული? — აი რა იყო საჭირო ეფენ-
დისთვის!

მხოლოდ ეფენდი იჯდა. მეზობელი ოჰო ჯერ ისევ ფეხზე
იდგა და მის ნება-რთვას ელოდდა, რომ თითონაც დამჯდარიყო.
ეს წყალობა მიიღო. გზირი-კი ისევ ფეხზე იდგა და მოსამსა-
ხურის მაგიერობას ეწეოდა, რადგან ხელოსნის სახლში. არც
მოსამსახურე ჰყავდათ და არც მოსწრებული ვაჟიშვილი. მართა-
ლია, პეტრეს რამდენიმე შეგირდი ჰყავდა, მაგრამ საღაც მიღიოდა
სამუშაოთ, იმათაც თან ატარებდა. დიასახლისი და ბარბარე
არსად ჩანდნენ, იგინი შემალულიყვნენ მეორე პატარა ოთახ-
ში, რომელიც თხელი ფიცრის ღობით იყო განკალკევებული
უმთავრეს ოთახისგან; ეს ფიცრის ღობეც ჭერამდის არ იოყ

ამართული და ამგვარათ მხოლოდ „შირმის“ მაგიერობას ეწეოდა.

მაგრამ რაღაც საჭირო იყო, რომ ძვირფასი სტუმრის-თვის თავიანთი პატივისცემა გამოეცხადებინათ, ამიტომ შუშანა და ბარბარე თავიანთი საფარიდან გამოვიდნენ, ეფენდის მიუხალოვდნენ, გულზე ხელები მიიწყეს და უქმოთ თავი დაუკრეს. ამით ეფენდის განუცხადეს: „შვიდობა თქვენი მობრძანებაო“.

— გაიზარდენით, უთხრა ეფენდიმ პასუხად და თან ალმა-ცერათ შეჭედა.

დიასახლისს პირ-ბადე ეფარა, ახალგაზდა ქალს-კი სახე ლია ჰქონდა. ქალები გაბრუნდნენ და სუფრის გაშლის თაღარიგს შეუდგნენ.

ქოხში ორმა სიჩუმე სუფევდა, ყველა გაჩუმებულიყო და იმის ლოდინში იყო, რომ ლაპარაკი ეფენდის დაეწყო.

— რა საქმეში ხარ, ოპო? ჰკიოთხა ეფენდიმ.

— უსაქმოთა ვარ, აღა,— მიუგო ოპომ და თან კისერი მოიფხანა: — ღმერთმა დამსაჯა და ერთი წლის განმავლობაში რამდენიმე უბედურება დამატყდა თავს: უფროსმა „შენი ჰირი წაიღო“... საქონელი „თავს შემოგევლო“ (ვითომ გამიწყდაო) ... ეხლა გუთანიც ვეღარ შემიბამს... ვარ ესე უსაქმოთ!..

— მეწყინა, ძალიან მეწყინა, — უთხრა ეფენდიმ გულმტკივ-ნეულათ: — კარგი კაცი ხარ, ოპო, მე კარგათ გიცნობ. ნუ გეშინა, უსაქმოთ არ გაგიშვებ, ეხლა ჩემთვის ბევრი კაცია საჭირო, რაიმე საქმეს გაგიჩენ.

ოპოს სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა.

— აღა, თქვენ მხოლოდ მომანდეთ რამე, მაშინ ნახავთ როგორი სამსახურიც ვიცი.

— „ვირი რამდენიც კარგად იმუშავებს, იმდენი ქერს ეტს მიიღებს“...

— ჰაი ჰაი, რომ მაგრეა.

ეფენდი იმ ჯურა კაცთაგანი იყო, რომელიც ალაგას ისე გაიბერება, გაამაყდება და თავის თავს ისე მაღლა ასწევს,

რომ უშველებელ კარებშიაც კი ვერ შეეტევა; ხან კი ისე დაპატარავდება, ისე დაწვრილდება, რომ ნემსის ყუნწშიაც კი გაძრება. ეფენდი გლეხის ქმნაში იმდენად თავდაბალი იყო და სწორედ ისევე შინაურულად იქცეოდა, როგორც იქცევიან ხოლმე ცნობილ სახლში, რომლის მდგმურთაც სიჩ-ტევილით ქუჩაში თავსაც კი არ უკრავენ!..

ოპოს გულიც რითიმე უნდა მოეგო, რადგან იმ ღამეს მასპინძლის მაგიერობას ეწეოდა. გულ-უბრყვილო გლეხს ეფენდის სიტყვები სრულ ჭეშმარიტებად მიაჩნდა, ამიტომ დიდი მადლობა გადუხადა და უთხრა:

— ღმერთმა დიდხანს გადლეგრძელოთ, ალ, მამა უფალმა თქვენი მარჯვენის მადლი უკლებელი ამყოფოს ჩვენზე.

ვახშმობის დროც მოვიდა. ბარბარე ოთახში შევიდა, თან ხელსაბანი შეიტანა, კოპწია მოძრაობით ეფენდის წინ დადო და ხელი დააბანინა. შემდეგ სუფრა გაშალა, დააწყო ზედ ჰური, მარილი და მთელი საჭმელები, რაც კი მზათ ჰქონდათ. ამ მოძრაობის დროს უმანკო ქალის სახეზე შიშა და მორცხვობასთან ერთათ რაღაც გაუბედაობა იხატებოდა, რაც კარ-ჩაკეტილობისა და ვაჟთა საზოგადოებაში გამოუსვლელობის უეჭველი შედეგი იყო.

— შეილო! — მიმართა ეფენდიმ ყმაწვილ ქალს, — სახელიდ რა გქვიან?

ქალი გაწითლდა, დაიბნა და დამფრთხალ ირემივით აქეთ-იქით დაიწყო ყურება, რომ პასუხი სხვა ვისმეს გაეცა. ოპომ უპასუხა, რომ ბარბარე ჰქვიანო.

— რა მშვენიერი სახელია! ჭეშმარიტათ ძლიერ მშვენიერი სახელია! — გაიმეორა ეფენდიმ ალტაცებით: — მე ერთი და მყავს, მისი სახელიც ბარბარეა.

ბარბარეს გამშრალ სახეზე ღიმილის მსგავსად რაღაცამ გაიბრწყინა; უეჭველია, გაეხარდა, რომ იმისთანა დიდი კაცის დის სეხნია ყოფილიყო. მართალია, ეფენდიმ იცრუვა და არც თუ და ჰყავდა, მაგრამ ბარბარეც უნდა რათიშე გაეხარებინა თუ არა!..

სუფრაზე მარტო ეფენდი და ოპო ისხდნენ. ამ ქვეყანაში დედაკაცები მამაკაცებთან ერთათ პურს არა სჭამენ.—„უწყლო წისქვილი პურს ვერ დაფქვავსო“, — შენიშნა ეფენდიმ.

ეს იმას ნიშნავდა, რომ ვითომ უღვინოთ პური არ იქმევაო. ამიტომ გზირს უბრძანა, რომ წასულიყო და არაყი მოეტანა. ოპომ ბოლიში მოიხადა: უკაცრავად, ეგ აღარ გავგახსენდაო. დიასახლისმა, რომელიც სრულიად ხმას არ იღებდა, თავის ქნევით გააგებინა, რომ სასმელს ამ საათში მოვატანინებო.

— არა, — მიუგო ეფენდიმ, — ჩემი ჩვეულება ასეთია: სადაც და ვისთანაც უნდა ვიყო, არაყი და ღვინო ჩემი ხარჯია.

ეფენდი მართალს ამბობდა: იმისთანა ღარიბ ოჯახში ყოფნის დროს სასმელს თითონ ატანინებდა, მხოლოდ საფასურს კი სოფლის ხარჯებს აკერებდა. მაგრამ ამ საქმეში მისი ეშმაკური ხრიკიანობა იმაში გამოიხტებოდა, რომ, რადგან სასმელს თითონ ყიდულობდა, რამდენიც თავის სურვილი იყო, იმდენს შეექცეოდა.

გზირი ჩქარა დაბრუნდა და ვეებარა დოქით არაყი შემოტანა.

— ეხლა კი შენც შეგიძლია დაჯდე და მერიქიფობა (ღვინის დამსხმელი) გავვიწიო, — უბრძანა ეფენდიმ გზირს.

გზირმა სუფრის ბოლოს მოიკალათა და არყით სავსე დოქიც გვერდით მოიდგა. გზირს კარგიდ ახსოვდა ეფენდის ჩვეულებრივი დარიგება: „როცა ვისიმე სახლში შედიხარ და გინდა კარგი დროება გაატარო, ჯერ მასპინძელს პირში ბამბა უნდა დაუცოვო“, ესე იგი ტვინი უნდა შეუხურო, ღვინით უნდა დაათროვო. თუცა მასპინძელი არსად იყო, მაგრამ მის თანა მდებობას მეზობელი ოპო ასრულებდა. ამიტომ გზირიც სავსე ჭიქებს იმას უმარჯვებდა.

მეზობელ ოპოს, ცოტა არა, გაღაკვრა უყვარდა. უკანასკნელ უბედურობათა შემდეგ ხომ არაყი მისი სალოცავი შეიქნა, რომლითაც დარდების განქარვებას ცდილობდა. ამიტომაც ყოველ გაწვდილ ჭიქას ისე უურავდა, თითქო ბამბა გამოულიათო. ცალკე არყის ძალამ, ცალკე ეფენდის დაპირებამ —

საქმეს გაგიჩენ და გამუშავებო,—ისე შეახურა, ისე გაამხია-
რულა ჩვენი ოპო, რომ დარღ - ვარამი ყველაფერი დავიწყდა
და სხვა-და-სხვა ოსმალური სიმღერები მოაყოლა.

— „კბილის ჩიჩქით მუცელი არ გაძლებაო“—სოქვა ეფენ-
დიმ და გზირს უბძანა—დამკვრელები მოიყვანეო.

ეს დამკვრელები ადგილობრივი სომხები იყვნენ, რომელ-
ნიც სხვა-და-სხვა აზიურ საკრავებს უკრავდნენ და თან მღე-
როდნენ. ადგილას ამ დამკვრელებს „ჩალკებს“ უწოდებენ. რო-
მელ სოფელშიაც უნდა წასულიყო ეფენდი, ეს ჩალკები განუ-
შორებლივ თან დასდევდნენ, რადგან კარგად იცოდნენ, რომ
ეფენდი „უქეიფოდ“ ლამეს არ გაატარებდა—ალხენდნენ, არ-
თობდნენ და მით ფულებს შოულობდნენ.

„ჩალკებმა“ არ დაახანეს, მივიღდნენ, ეფენდის თავი დაუკ-
რეს და სუფრას შემოუსხდნენ. დიასახლისი იძულებული იყო
საჭმელების რაოდენობა გაედიდებინა.

— სხვა რასა იქთ, როგორა ხართ? — მიმართა ეფენდიმ
„ჩალკებს“.

— თქვენი წყალობით ყველანი კარგათ გახლავართ,—
მიუგეს დამკვრელებმა.

როდესაც კარგა ლაზათიანად გამოძლნენ, ბარბარე ხელ-
ახლად გამოვიდა თავის საფარიდან და სუფრას ალაგება და-
უწყო. არყის დოქი კი იქვე დარჩა. იგი სამიკიტნოში რამდენ-
ჯერმე ცარიელი წაბძანებულიყო და უკან სავსე დაბრუნებუ-
ლიყო. ჭიქები ისევ ხელიდან ხელში გადადიოდა. ამასობაში
„ჩალკებსაც“ თავი შეუხურდათ.

— ეხლა კი დაიწყეთ,—უბრძანა ეფენდიმ.

იმათაც დაიწყეს. პატარა ქოხი აზიური საკრავების და-
მაყრუებელმა და შეუწყობელმა ხმებმა ცოტა არა გაამხია-
რულა.

ეფენდი ისეთს კარგს გუნებაზე იყო, რომ მხიარულების-
გან აღარ იცოდა რა ექნა.

ცოტა ხნის შემდეგ ოსტატი პეტრეს ქოხს მეზობლის დე-
დაკაცები და ყმაწვილი ქალები შემოეხვივნენ და ფანჯრები-

დან და ქოხის ჭუჭრუტანებიდან ჭვრეტა და ყურას გდება დაუწყეს, რომ მუსიკას დანატრულებული სმენა დაეტკბოთ. სოფლის ქალს ისე არა ართობს-რა, როგორც მუსიკა; რომელსაც დიდი ხნობითაა მოკლებული, და თუ მისი მოსმენის ბედნიერება ეძლევა,—ისიც მხოლოდ ზამთრობით, ქორწილების დროს.

„მეჯლისი“ თან-და-თან გახურდა და უფრო გაერთიანებული ხასიათი მიიღო. არყისაგან გალეჭილთა და „ჩალკების“ ხმას საერთო ღრიანცელიც ზედ დაერთო. რომ იტყვიან ხოლმე: ძალლი თავის პატრონს ვედარ სცნობდათ, სწორედ ისეთი ამბავი იყო. მამაკაცებს ალარაფერი გაეგებოდათ, მხოლოდ ერთი ეფენდი იყო ფხიზელი და თავის შეკავებაც მარტო იმას-ლა შეეძლო. გარედ მდგომა მეზობლის დედაკაცებმა და ქალი-შვილებმა ამ გარემოებით ისარგებლეს და ნება-ნება შიგნით შელაგდნენ, მივიდნენ და შუშანა და ბარბარესთან ჩამოსხდნენ, რომ საკრავების ხმა უფრო კარგად მოესმინათ.

— ცეკვა, ცეკვა! — წამოიძახა ეფენდიმ ტაშის ცემით — ცეკვა გაიმართოს!

ამ დროს წამოდგა ოჭო, რომელიც სიმთვრალისგან ფეხზე ძლივსლა დგებოდა, სეირის მაყურებელ ქალებთან მივიღა, ორ პატარა ქალს ხელი მოჰკიდა და თითქმის ძალით ქოხის შუა აღგილს მიათრია. დამკვრელებმა რომ ეს ნახეს, აღგილობრივი სათამაშო გაახურეს. პატარა ქალებს ჯერ ცოტა შერცხვათ, ცოტა კიდეც წამოწითლდნენ, თან ცოტა კიდეც გაინაზნენ — „არ ვიცითო“, — მაგრამ ბოლოს მაინც ჩამოუარესდა.

— შაბაშ, შაბაშ!*) — ღრიალებდნენ დამკვრელები და თან დაკვრას ახურებდნენ.

ეფენდიც ყოველ მოთამაშეს მუქაში თითო ვერცხლის ფულს უდებდა, რომელიც მაშინვე დამკვრელთა ჯიბეში გადადიოდა.

*) „შაბაში“ იმ ფულს ჰქვიან, რომელიც მოცეკვავეს ეძლევა საჩუქრად. ეს ფული ბოლოს დამკვრელების საკუთრებაა.

ჩვეულებისამებრ ცეკვა პატარებიდან დაიწყო და თან-და-თან დიდებსაც იყოლიებდა. პირველი მოცეკვეთა წყვილი რომ დაიღალა, ხელსახლუ ახლა სხვა ორ ქალს გადუღდო იმის ნიშნად, რომ ახლა თქვენ ითამაშეთო. ამგვარად ჯერი ჯერზე იცვლებოდა და სათამაშოდ თითო წყვილი ქალი გადადიოდა. ეფენდიც უხვად ირჯებოდა და მოცეკვავეთ შაბაშით მუჭებს უვსებდა. ეს გარემოება დამკვრელებს უფრო აქეზებდა და რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, აწრიპინებდნენ თავიანთ საკრავებს.

ბოლოს ჯერი ბარბარეზე მიდგა. ლამაზმა ქალმა თავისი საუცხოვო ცეკვა-თამაშით ყველა დაჩრდილა. მის ყოველ მიხვრა-მოხვრაში თვალწარმტაცი სიკეკლუცე და მომჯადოებელი მიმ-ზიდველობა იხატებოდა. პირველში ცოტა მორცხვობა ეტყო-ბოდა, შემდეგ კი გაშალა ხელები და ისე დაცქრიალებდა, თითქო გაზაფხულის მერცხალიაო. ეფენდი აღტაცებაში მო-ვიდა და, რომ როგორმე ახლოს მიიკაროს, წარმოსთქვა:

— ჩვენი მხრის სომხებში ერთი ჩინებული ჩვეულებაა: ქალი რომ თამაშობას მორჩება, მიუახლოვდება სახლის საპატიო სტუმარს, დაიჩოქებს მის წინ, თავს კალთაში ჩაუდებს და იმ დრომდე არ ადგება, ვიდრე კარგ საჩუქარს. არ მიიღებს*).

— ეგ ძალიან კარგი ჩვეულება ჸქონიათ,— ბანი მისცეს დამკვრელებმა: — უეჭველად აქაც შემოვილოთ.

— ბარბარე, პირველი მაგალითი შენ უნდა მისცე ხალხს! — უთხრა ეფენდიმ: — მაშ მომიახლოვდი, შვილო!

ბარბარე სირცხვილისგან მთლად დაიბნა და გაშეშდა. მისთვის უმჯობესი იყო მიწა გასხეთქოდა და თან ჩაეტანა, ვიდრე თავი უცხო კაცის კალთაში ჩაედო. გარნა აქეთ-იქიდან წააქეზეს, ხელი წაჰკრეს და თან ყურში წასჩურჩულეს: „მიდი, ქალო, ნუ გრცხვენია! საჩუქარს მოგცემსო“. — ბოლოს ხელი მოჰკიდეს და ეფენდისთან მიიყვანეს. ბარბარემაც ნახა, რომ

*) სომხეთში არსად ამნაირი ჩვეულება არა აქვთ; მხოლოდ აზიის ბორითა ქალები და ბიჭები ხმარობენ ამ საშუალებას ფულების დასაცინ-ცლად. ავტორი.

ველარას გააწყობდა, დაიჩოქა და მშვენიერი თავი ეფენდის კალთაში ჩაუდო. სიამოვნებისგან ცამდინ აწეულმა ეფენდიმ მშვენიერ წაბლის ფერ თმაზე ალერსიანად ხელი გადაუსო და მუჭაში ორი ოქრო ჩაუდო.

ეფენდი რომ ამ ქეიფში იყო, ერთი მისი პოლიციელთა განი ოთახში შევიდა, მიუახლოვდა და ყურში წასჩურჩულა:— „ოქვენ რომ გვიბრძანეთ, ის კაცი ვიპოვნეთო“.—ამ საათში შეიცყარით და, ვიდრე დაილაზე რაიმე განკარგულებას მოგცემდეთ, ძლიერ სიფრთხილით იყავითო.—უბრძანა ეფენდიმ ჩუ-მათვე.

პოლიციელი წავიდა.

ეს ჩურჩული და განკარგულება ვის შეეხებოდა?—ვერა-ვინ შეიტყო.

შუაღამე გადასული იყო. ოსტატი პეტრეს ქოხი თან-და-თან ცალიერდებოდა. დამკვრელებიც წავიდნენ. სიმთვრალი-საგან უგრძნობლად მყოფი ოჰო თავის სახლში ძლიერ მიიტა-ნეს. აღარც მაყურებელთაგანი დარჩა ვინმე.

ქოხში მარტო ეფენდი და გზირი-ლა დარჩნენ. ამ უკა-ნასკელს იმდენი დაელია, რომ ერთად-ერთი საღი თვალითაც ველარას არჩევდა. შუშანამ ეფენდის ლოგინი გაუშალა. ჭრა-ქებიც ჩააქრეს და იქაურობა სრულ მყუდროებამ მოიცვა.

რაც იმ ღამეს იქ მოხდა, ეს ერთმა ღმერთმა უწყის. მხო-ლოდ ეს კია, მეორე დილით ბარბარე ძალიან დაღონებული იყო და საბრალოს რამდენსამე დღეს თვალზე ცრემლი არ შე-შრობია...

იმავე დილით, ბინდ-ბუნდისას, სოფელში ერთი სხვა სამ-წუხარო ამბავიც მოხდა: ერთი ახალგაზდა კაცისთვის ფეხში ბორკილი გაეყარათ და იმ სამხედრო საქმეთა მწარმოებელთან მიჰყავდათ, რომელიც ახლათ იყო დანიშნული ომიანობის დროისათვის საჭირო განკარგულებათა მისაცემად.

გლეხთაგან არავის შეუნიშნავს; მარტო ერთი თომას-ეფენ-დი მისდევდა შორი-ახლო და თან რაღაც ამაყური სიამოვნე-

ბით ამბობდა გუნებაში: „წალი ეხლა და იმდენი უბერე მაგ შენ დუდუკს, ვიღრე მოგბეზრდებოდესო“...

ახალგაზდა კაცი ბ. დუდუკჩიანი იყო, ანუ ახლანდელი ჩვენი ბ. სალმანი.

xxvi

მოხუცი ხაჩოს სახლში ჯერ არაფერი იცოდნენ, მხოლოთ ძალიან-კი სწუხდნენ, რომ ბ. სალმანი ღამე შინ არ დაბრუნდა. ყველაზე მეტათ კი ვარდანი, ჰაირაპეტა და აპო სწუხდნენ, რადგან კარგათ გრძნობდნენ, რომ რაღაც ცუდი რამ უნდა შემთხვეოდესო. დილით აღრე სამნივ ერთათ გავიდნენ სოფელში, იქნება რამე შევიტყოთ.

შუადღის ხანს მოულოდნელათ თომას-ეფენდი გაჩნდა. მოხუცმა რომ შეხედა, ძალიან ეუცხოვა, რადგან თან არც შეახური და არც ზაფთები ახლდა; ეფენდი-კი მუდამ განსაკუთრებული ამაღლით დაბძანდებოდა. მოხუცს მიუახლოვდა, ხელი მოჰკიდა და განზე გაიყვანა, ვითომდა საიდუმლო რამე მაქს სათქმელიო.

— იცი, „მედუდუკე“ დაატუსალეს და წააბძანეს „წიაღსა შინა აბრაამისასა“, უთხრა დამცინავი და თან ვითომ სერიოზული კილოთ.

მოხუცი მიუხვდა, შეეზარა და მთლათ კანკალმა აიტანა, ასე რომ ცოტას გასწყდა, არ წაიქცა.

— გული შეიმაგრე, მამასახლისო, კანკალის დრო არ არის: ჯერ ბევრ მაგისთანებს შეიტყობ! — განაგრძო ეფენდიმ და თან შემდეგი უამბო: — „ბ. სალმანი თურმე ერთ სოფელში მისულა, ერთ სახლში რამდენიმე ახალგაზდა მუშა შეუგროვებია და სხვა და სხვა საგნებზე ულაპარაკნია, მაგალითათ უკაცა პიროვნულ უფლებაზე“, მუშათა „შრომაზე“, „ძალ-მომრეობაზე“, აგრეთვე იმაზე, თუ ადამიანმა „უფრო თავისუფალ და უფრო ბედნიერ ცხოვრებას რა საშუალებით უნდა მიაღწიოს“... ერთი სიტყვით, ვინ მოსთვლის, რამდენ ამ გვარ „სისულელეზე“ არ

ულაპარაკნია! უცებ რამდენიმე პოლიციელი თავს წამოსდგო-
მოდა და დაეტუსალებინა. თურმე მთავრობა მაგ „ხენთაც“
დიდი ხანია დაეძებდა, რადგან რამდენიმე მაგისი ამხანაგი უკვე
შეუპყრია. ამ გვარათ ეგ წრიპინაც მოჰყოლია ხაფანგშიო“.
თომას ეფენდიმ ყველაფერი უამბო, მხოლოთ იმისი-კი არა
სთქვა-რა, რომ ბ. სალმანის დამსმენი თითონ ეფენდი ბრძან-
დებოდა.

პატარა ხანს უკან ხელ-ახლა დაიშვიო:

— ახლა-კი ახალ არაკს შევეხოთ, — თქვა მან მეტათ
დამცინავი ღიმილით, თითქო განგებ ცდილობს მოხუცს გული
უფრო მეტათ დაუკოდოსო: — ჩქარა პოლიციელები მოვლენ
და, შენს სახლს გასჩერეკენ. როგორც შენი მეგობარი, მოველი,
რომ გაგაფრთხილო.

სიტყვა „მეგობარი“ რაღაც განსაკუთრებული კილოთი
წარმოსთქვა. მიუხედავათ ამისა, პოლიციელებისა და გაჩერე-
კის გაგონებაზე მოხუცს მთლათ თავზარი დაეცა.

— ხსნა ჯერ კიდევ „შესაძლებელია, — განაგრძო ეფენდიმ
უფრო ცივათ: — შენ მხოლოთ ის მითხარი, დუღუკიანისა აქ
ხომ არაფერია დარჩენილი?

თუმცა ეს ამბავი მოხუცისთვის მეტათ საშინელი იყო,
მარტო მაინც ცოტა დამშვიდდა, როდესაც ნახა, რომ ეფენ-
დისთანა დიდი კაცი ამისთანა გაჭირვების დროს „სამეგობროდ“
ხელს უწვდიდა.

— მარტო ერთი ხურჯინია დარჩენილი, მიუგო მოხუცმა
და თან აქეთ-იქით მიიხედა, არავინ გაიგონოსო.

— მოდი ეხლა და ვირი ტალახიდან ამოიყანე! — თქვა
თავისთვის ეფენდიმ: — მარტო ხურჯინია დარჩენილი!.. თითქო
ხურჯინი ცოტა რამ იყოს!..

თვალები უფრო დააჭყიტა და ისევ მოხუცს მიმართა:

— ჩვენთვის ერთი წუთიც-კი ძვირათ ღირს, ჩქარა წავი-
დეთ და ის ხურჯინი სადმე მივმალოთ, ვიდრე პოლიციელები არ
მოსულან.

ეფენდის გულწრფელობაზე საბრალო მოხუცს ეჭვიც-კი არ შეჰპარვია, ოდაში შეუძლვა და ბ. სალმანის სამგზავრო ხურჯინი უჩვენა.

— კარები ჩაკეტეთ, ურჩია ეფენდიმ, თითონ-კი ხურჯინი გახსნა და შივ მყოფ საგნებს სინჯვა დაუწყო.

ხურჯინში აღმოჩნდა სხვა და სხვა მინდობილებათა წერილები, სხვა და სხვა პირებთან მიწერილი ბარათები, რომლებითაც გაჭირვების დროს ბ. სალმანს ფულის მიღება შეეძლო, სხვა და სხვა ინსტრუქციები, პროგრამები და სხ. იყო აგრეთვე დაბეჭდილი რვეულები, წიგნაკები, რომლებსაც ახალგაზიანდისტი სოფლელთა შორის ავრცელებდა. ერთი სიტყვით, ხურჯინში ქალალდების მეტი არა იყო-რა. ეფენდი ყველაფერს დიდი ყურადღებით სინჯავდა და თან მძიმეთ თავს იქნებდა.

— ეს რომ მთავრობას ხელში ჩაუვარდეს,— თქვა მან,— ამ ქალალდების თვით ერთი ცალიც-კი საკმაოა, რომ შენა და შენი შვილები თოკზე ჩამოგაკონწიალონ და მთელი შენი სიმღიდრე ხაზინას მიაკუთნონ.

მოხუცი მთლად გაქვავდა, პასუხის მიცემა ვეღარ მოხერხა; ეფენდის უკანასკნელმა სიტყვებმა მთლათ დავთრები დაუბნია და გონს ვეღარ მოსულიყო.

— ყველაფერი უნდა ცეცხლს მივცეთ, წარმოსთქვა ეფენდიმ და ქალალდები ხურჯინშივე ჩაწყო.

— არაფერი არა მესმის-რა, თავში ჭკუა აღარ შემრჩნია! წამოილულულა ცახცახით საბრალო მოხუცმა და მიმქრალი თვალები ცრემლით აევსო.

ეფენდიმ გადიფიქრა: „დაწვა რა საჭიროა? ფიქრობდა იგი,— კარგათ უნდა გავჩხრიკო; უეჭველია, რისთვისმე გამომადგება... რათ გავაუქმო...ო?

შემდეგ მოხუცს შეეკითხა:

— ამ სახლში ისეთი საიდუმლო აღვილი არაფერია, რომ ეს ხურჯინი დროებით დავმალოთ?

— არის, მიუგო მოხუცმა.

მოხუცის სახლს მართლაც რამდენიმე საიდუმლო საკუჭ-ნაო ჰქონდა, რომლებშიაც შიშიანობის ღროს ძვირფას ნივ-თეულობას ინახავდნენ. რადგან ამ ქვეყანაში შიშიანობა ყოველ-თვის იყო,—მეტადრე სომხებისთვის,—ამიტომ რამდენიმე მათ-განი დაებანდებინათ და კარიელი მხოლოდ ერთი ღა იყო, რომელიც შეიძლებოდა ეფენდისთვისაც ეჩვენებინა.

ასწიეს საუბედურო ხურჯინი და გაემართნენ სარდაფის-კენ, რომელშიაც ზეთს, ერბოს, ღვინოს და სხვა ოჯახში სა-ჭირო საგნებს ინახავდნენ. სარდაფი ბრტყელი ქვებით იყო დაგებული. მოხუცი მივიდა და ორი ქვა ახადა. ქვების ქვეშ ორი პატარა რკინის კარები გამოჩნდა, რომლებიც საიდუმლო საკუჭნაოს შესავალს კიაგათ ჰქონდა გადაფარებული. მოხუცმა ჯიბიდან გასაღები ამოიღო, ჭუჭრუტანაში ჩაუყარა და რამდენ-ჯერმე გადაატრიალა; უცემ რკინის კარები თავის თავად აი-ხადა და რაღაც ქვესკნელის მსგავსი ხარო გამოჩნდა. ვიწრო კიბის საშუალებით ორივენი ძირს ჩავიღნენ და ხურჯინიც თან ჩაიტანეს.

ხაროში ისე ბნელოდა, რომ შეუძლებელი იყო რისამე გარჩევა. ნოტიო ჰაერი-კი ადამიანს სულს უხუთავდა. ხურჯი-ნი გვერდზე მიაგდეს და მაშინვე მაღლა ამოვიდნენ. მოხუცმა კარები ისევ დაჲკეტა და ზედაც კვალად ბრტყელი ქვები დააწ-ყო, რომლის შემდეგაც ძნელათ შეატყობდით, რომ ქვეშ რაიმე სამალავი არსებობდა.

— მომეცი გასაღები,—უთხრა ეფენდიმ:—მე შევინახავ. ამის შემდეგ ჩემზე სანდო კაცი ნუდარ გინდა.

მოხუცი სწორეთ არც-კი დაფიქრებულა, აიღო და მა-შინვე გადასცა. საბრალო მოხუცი შიშს იმდენათ შეეცყრო, რომ მზათ იყო ეფენდის ყოველი სურვილი აღესრულებინა.

— შენთან ბევრი სალაპარაკო მაქვს, ხაჩო, მაგრამ დრო-ბა ნებას არ მაძლევს: ვაი თუ გამჩერეკავებმა მოგვისწრონ,—სთქვა მან საჩქაროდ:—ჯერ ხნობით-კი რამდენსამე რჩევას მოგ-ცემ. მაშ ყური დამიგდე: არავინ უნდა იცოდეს, რომ ჩვენ ერთმანეთი გვინახავს; ყველა ეს საიდუმლოდ უნდა დარჩეს,

თვით შენმა შვილებმაც-კი არაფერი უნდა იცოდნენ. გამჩხრე-კავები რომ მოვლენ, ეცადე რაც შეიძლება გულგრილათა და არხეინათ ეჩვენო. დევ რამდენიც უნდათ, ჩხრიკონ, ეძიონ, აქოთონ, ძალლის კუდი (ხურჯინი) ისეთს ალაგასა გვაქვს დამარხული, რომ ეშმაკიც-კი ვერ მიაგნებს. უარს ნუ იტყვი, რომ ის „მედუდუკე“ შენს სახლში ყოფილა, მხოლოთ უთხარი: არც ვიცნობ და არც ვიცი რა მიზნითაა მოსული ამ ქვეყანაში, არც არა ჩემმა შვილებმა იციან-თქო.

ეფენ-ზიმ რომ რჩევა-დარიგება გაათავა, სარდაფიდან მაღლა ამოვიდა.

— ახლა ერთი სხვა გზა მიჩვენე, რომ აქედან საიდუმლოდ გავიდე, — თქვა მან და თან გარემოს თვალი მოავლო: — უნდა ვეცადო, რომ აქედან გასვლისას არავინ მნახოს.

მოხუცი გაუძლვა ეზოს უკანა კარებისაკენ, საიდანაც საქონელს რეკავდნენ მინდვრათ.

— ახლა-კი მშვიდობით. როდესაც გამჩხრეკავები თავიანთ საქმეს შეასრულებენ, მაშინ კიდევა გნახავ. შენ არხეინათ იყავი, როგორმე პირში ბურთს დავუკომ.

ეფენდი წავიდა. გზაში წამდა-უწუმ გუნებაში იმეორებდა: „ჩემო ბებერო ხაჩო, შენი სული ეხლა ჩემ ხელშია: რასაც მინდა, გიზამო“...

ნაშუადლევის პირველი საათი იქნებოდა. ვარდანი ჰაირა-ჰეტა და აპო ჯერაც შინ არ დაბრუნებულიყვნენ. მოხუცის დანარჩენი შვილები-კი ჩვეულებრივ მინდვრათ მუშაობდნენ. დედაკაცებიც თავიანთ საქმეში იყვნენ გართულნი: მინდორში მომუშავეთ ჯერს უმზადებდნენ. გლეხები საღილს თითქმის მუდამ მინდვრათა სჭამენ და შინ მხოლოთ ვახშმობისას ბრუნ-დებიან. ჯერ არავინ იცოდა, რაც სახლში მომხდარიყო.

მოხუცი ხაჩო გამჩხრეკავებს ისე მოუთმენლათ ელოდდა, როგორც საიკვდილოთ გამზადებული კაცი სასჯელს მოელის, რადგან არსაიდან ხსნის იმედი არა აქვს. მომხდარი ამბის შესახებ სახლში არაფერი სთქვა, რადგან არ უნდოდა წინათვე შეეშინებინა.

ბოლოს მოვიდა ნახევარ ასის-თავი, რომელსაც თან პოლი-
ციელები, უანდარმები და რამდენიმე ჯარის კაცი ახლდა.

ამ დაუპატიჟებელ სტუმრების დანახვა სახლში მყოფ
პირველში არც ისე შეშინებიათ, რადგან ჯერ ერთი, მიზეზი
არ იცოდნენ და მეორეც—იმათი სახლი ამგვარ სტუმრებს ჩვეუ-
ლი იყო: მოდიოდნენ, ხშირათ მთელი დღეებით რჩებოდნენ,
სჭიმდნენ, სვამდნენ და უკანვე მიდიოდნენ. ოსმალოს ჯარის
კაცთა ჩამოხდომა გლეხის სახლში, მეტადრე მამასახლისის სახ-
ლში, ჩვეულებრივ ამბავს წარმოადგენდა.

— ნაბძანები მაქვს, რომ თქვენი სახლი გავჩხრიკო, — უთ-
ხრა მოხუცს ნახევარ ასის-თავმა.

— ჩემი სახლი თქვენთვის მუდამ ლიაა, სადაც და რაც
გნებავდეთ, გასჩერიკეთ, — მიუგო მოხუცმა და თან ცდილობდა
გულგრილათ სჩვენებოდა.

ნახევარ ასის - თავმა კარები ჩააკეტინა, ყოველ მხარეს
მცველები დააყენა და ჩხრეკას შეუდგა. ჯერ ოდაში შეეიდა,
შემდევ სხვა ოთახებიც დაიარა, ყოველი კუნჭული გაჩერიკა,
ყოველ საგანს თვალი გადავლო, მაგრამ საეჭვო ვერაფერი ჰპოვა.
ამის დანახვაზე დედაკაცები მიხვდნენ, რომ აქ რაღაც არა
ჩვეულებრივი რამ უნდა მომხდარიყოს და ტირილ-ღრიალი გაა-
ბეს. მოხუცმა შეტუქსა — „დაჩუმდითო“ და თან დაამშვიდა:
საშიში არაფერიაო.

ნახევარ ასის თავმა რომ გაჩერეკა გაათავა, ახლა გამოკით-
ხვას შეუდგა:

— მიხეილ დუდუკჩინის სახელით აქ ცხოვრებდა ვინმე?

— აქ მხოლოთ რამდენსამე ღამეს დარჩა.

— წინათაც იცნობდით მას?

— პირველათ ვნახე.

— მაშ სახლში რაღათ იღებდი?

— მე ამ სოფლის მამასახლისი ვარ და თქვენც კარგად
მოვეხსენებათ აქაური ჩვეულება: მამასახლისის სახლი ერთგვარი
წარვასლაა, სასტუმრო, რომელშიაც ყოველი უცხო მგზავრი,

უცნობი კაცი ბინას შოულობს. ამიტომ საიდან უნდა ვიცოდე, ან ვინ მოდის ან ვინ მიდის?

— აქ არაფერი დაუტოვებია?

— არაფერი.

— ვერ შეიტყეთ, რა აზრით დადიოდა აქეთ?

— ჩვენთვის არაფერი უთქვამს. მხოლოთ ეს ვიცი, რომ მასწავლებელი იყო.

— არ იცით ვის მეგობრობდა ან ვითან დაიარებოდა?

— როგორც მასწავლებელი, ყველასთან დაიარებოდა, რომ შეგირდები ეშოვნა.

— იცით ეხლა სად არის?

— არ ვიცი.

— დატუსალებულია.

— უფრო კარგი, თუ მართლა ცუდი ვინმეა.

ამ დროს სახლის კარები ვიღაცამ დააკაკუნა.

— სახლში არავინ შემოუშვათ! ბრძანა ნახევარ-ასის თავში.

კარის მცველმა მოახსენა, რომ თომას-ეფენდი ბრძანდებაო.

— შეუძლია შემოვიდეს.

ეფენდი შევიდა და, ნახევარ ასის-თავი რომ თავისი ამა-ლით დაინახა, ვითომდა გაოცდა, თითქო არაფერი იცისო.

— მშვიდობა აქა მყოფელთა.—რა ამბავია? იკითხა ეფენდიმ სერიოზულათ.

ნახევარ ასის-თავმა თავისი მოსვლის მიზეზი უამბო. ეფენ-დის უხეშ სახეზე ცრუ ლიმილმა გადაჰკრა, ხელი მოჰკიდა და უთხრა:

— თავს მოვიჭრი, თუ მამასახლის ხაჩოს სახლში საეჭვო რამ იპოვებოდეს. თქვენ არ იცნობთ, როგორი კეთილი და კარგი კაცია!

ეფენდიმ ნახევარ ასის-თავი ოდაში შეიყვანა, პოლიციე-ლები, უნდარმები და ჯარის კაცები-კი გარეთ დატჩენები და კვალიათ სახლის კარებებს დარაჯობდნენ.

— მამასახლისო! მიუბრუნდა ეფენდი მოხუცის, — ეს კაცები მშივრები იქნებიან, უბრძანე, რომ სადილის სამზადისს შეუდგნენ. არაყი ჭარბათ უნდა იყოს, გესმის?

უკანასკნელი სიტყვები ეფენდიმ სომხურათ უთხრა. გახრებული მოხუცი გარეთ გამოვიდა. დიალ, გ ხარებული, რადგან ქარიშხალი უკვე ჩამდგარი ეგონა.

მაგრამ არა, ქარიშხალი ჯერ არ ჩამდგარიყო! ოსმალები მოხუცის საკინძეს ხელიდან ასე ადვილათ არ გაუშვებდნენ: ჯერ უნდა ეწვალებინათ, ეტანჯნათ, მთელი თვეობით ციხეში ჩაელპოთ და შემდეგ როგორც მათი სკინიდისი ამხილებდათ, ისე მოეპყრობოდნენ. მართალია, მოხუცის სახლში საეჭვო არაფერი უპოვნიათ და არც თუ სხვა რაიმე გასამტყუნებელი საბუთი ეპყრათ ხელთ; რომ მისი საშართალში მიცემა შესაძლებელი ყოფილიყო, მაგრამ ისიც ჰქმაროდა, რომ სომეხი იყო და ამას გარდა — მდიდარიც... ამისთანა მსუქანი მსხვერპლი-კი ოსმალეთის მოხელისთვის დიდი ბედნიერებაა.

ეს „ბოზბაში“ თითონ თომას - ეფენდიმ „მოხარშა“, ბ. სალმანიც თითონვე დაასმინა ახლათ მოსულ სამხედრო საქმეთა მწარმოებელთან. მოხუცის სახლის გაჩხრეკის ქსელიც ეფენდიმ გააბა, ამიტომ მოხუცის ამ ქსელიდან გამოხსნაც ადვილად შეეძლო. მაგრამ არა! თავისი ჯოჯოხეთური მიზნის მისაღწევად სცდილობდა საქმისთვის უფრო რთული ხასიათი მიეცა.

სადილის განკარგულების მისაცემათ რომ მოხუცი ოდიდან გამოვიდა, ნახევარ ასის-თავმა ეფენდის ჰკითხა:

— ეფენდა, თქვენ რას იტყვით? მე მგონია, ეს მოხუცი არაფერშია დამნაშავე.

— თქვენთვინაც ცხადია, ბეგო, — მიუგო მელა ძუამ, — რომ თომას-ეფენდი საქმის ასე ადვილათ გადამჭრელთაგანი არ არის. ჩემთვის საქმე ჯერ ისევ ბნელითაა მოცული. დარწმუნებული ვიყავი, რომ სახლში რაიმე საეჭვო საგანს ვიპოვნიდით, ანუ

რაიმე სამზადისის ნიშანს, რომლითაც შესაძლებელი ყოფილიყო იმის აღსნა, თუ რამდენათ თანაუგრძნობდნენ დატუსალებულის (ბ. სალმანის) აზრებს,—მაგრამ გაოცებული ვარ, რომ სამართალში მისაცემათ ჯერ ხნობით არავითარი გამამტყუნებელი საბუთი არ აღმოჩნდა! მაგრამ მაინც იმედს არ ვკარგავ: ჩვენ, სომხებს, ერთი საეკლესიო წესი გვაქვს, რომელსაც „განდობა“ ეწოდება,—მეც ესენი კარგათ უნდა გავანდო.... ეჭვი უფრო მოხუცის ორ შვილზე მაქვს და ერთს უცხოელზე, რომელიც აქვეა ჩამომხდარი.

— ეგ რომელი უცხოელია? — ჰკითხა ნახევარ ასის-თავმა.

— ერთი რუსეთელი ახალგაზდაა, წრეს გადასული საშიშო ვინმევა და ჩვენი მთავრობის დაუძინებელი მტერი. აქეთ მხარეს ვაჭრის ნიღაბით დატანტალებს, მაგრამ ნამდვილათ-კი რუსეთის ჯაშუშია.

— თუ მართლა რუსეთის ქვეშევრდომია, მისი დატუსალება ცოტა არა გაგვიძნელდება, უპასუხა ბეგმა.

— იმიანობის ღროს ჯაშუშების დატუსალება არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს. თქვენც ხომ იცით, რომ ჩქარა თმი უნდა გამოცხადდეს?

— ეგ ვიცი....

— სენებულ ახალგაზდის შესახებ მე კიდეც მოველაპარაკე მათ აღმატებულებას, სამხედრო საქმის მწარმოებელ ფაზა-ეფუნდის. ნუ თუ თქვენთვის არაფერი უბრძანებია?

— ფაზა-ეფუნდიმ მხოლოთ ის მიბრძანა, რომ ყოველი თქვენი განკარგულება აღსრულებაში მოვიყდან.

— ძალიან კარგი,—თქვა ეფუნდიმ და თან სახეზე სიამოვნების ღიმილი გამოეხატა: — რაც საჭირო იქნება, გეტყვით. მაგრამ ერთი სხვა საქმეცა მაქვს, ამას-კი შემდეგ გეტყვით.

— არა, ეფენდი, მე ძალიან მოუთმენელი კაცი ვარ, — უპასუხა ასმალოს მოხელემ: — „შემდეგების“ ლოდნა არ შემიღლია.

— მაშ ყურში გეტყვით.

ბეგმა ეფენდის ყური მიუშვირა, თუმცა ოდაში სხვა არავინ იყო, რომ მათი ლაპარაკი გაეგონა. ეფენდიმ წასჩურჩულა: „მოხუცი კარგა მდიდარია. მოწველა უნდა“-ო...

ასმალეთის მოხელეთა სუსტ მხარეს ეფენდი კარგად იცნობდა და ისიც ძალიან კარგად იცოდა, რომ მოქრთამე მხეცები საქმის ვითარებასა და მის დაწვრილებით და მიუდგომელ გამოკვლევას იმდენ ყურადღებას არ აქცევდნენ, რამდენსაც იმ გარემოებას, თუ საქმეს რა მიმართულება და რა სახე უნდა მისცემოდა, რომ ბრალდებულისაგან მეტის გამორჩენა შესძლებოდათ. ამიტომ თომას-ეფენდი ცდილობდა მოხელეთა აღნიშნულ ნაკლულევანებით ესარგებლნა და დაგებული მახე მიზნის შესაფერად ეთამაშებინა. ეფენდის ძალიან გაეხარდა, როდესაც შეატყო, რომ ნახევარ ასის თავს მისი ნათქვამი ჭკუაში დაუჯდა.

— ეფენდი, როგორ გნებავთ, რომ საქმეს ისეთი მსვლელობა მივცეთ. უთხრა პასუხად ბეგმა?

— ბატონო ნახევარ ასის-თავო, თან საკმაო კაცები გყავთ, უბძანეთ, რომ მოხუცისა და მის ორ შვილს, ჰაირაპეტასა და აპოს, სასტიკი თვალყური ადევნონ. გარდა აშისა, უბძანეთ, რომ დაატუსალონ რუსის ჯაშუშიც, რომელსაც სახელათ ვარდანი ჰქვიან.

ნახევარ ასის-თავმა ჰაირაპეტასი, აპოსი და ვარდანის სახელები ჩაიწერა.

— დღევანდელი თქვენი მოვალეობის აღსრულება — განაგრძო ეფენდიმ, — მარტო ერთი უბრალო გაჩხრეკა იყო, გამოძიება-კი ჯერ დასრულებული არ არის. მაშ ასე: ხსენებული პირები თქვენს მხედველობის ქვეშ უნდა იმყოფებოდნენ, ვი-

ღრე მათი აღმატებულება ფაშა - ეფენდი გამოძიებას დაამთა-
ვრებდეს.

— კეთილი. — უპასუხა ნახევარ ასის-თავმა.

— მე-კი სანამ შუამავლის როლი უნდა ვასრულო: თავი
ისე უნდა მოვაჩვენო, ვითომ ბრალდებულთა მფარველი ვარ,
რათა საჭირო სიტყვები და საბუთები დავაფქვევინო. გე-
მით?

— მესმის... გაიმეორა ნახევარ ასის-თავმა.

ბ. ეგრიგულოვა

მეფე ლირი

„მეფე ლირი“ შეუძლებელია დაწერილიყო 1603 წელზე ადრე, რადგან ამ წელს გამოვიდა გარსნეტის წიგნი „გამხილება პაპის მაცოტურებისა“, საიდანაც შექსპირმა ისესხა სხვა და სხვა მავნე სულების სახელები, რომლებსაც ასახელებს ედგარი თავის მოგონებულ სიგიფის დროს. გარდა ამისა ვიცით, რომ „ლირი“ წარმოდგენილი იყო „გლობის“ ოეტრში 1606 წლის 26 დეკემბერს; ისე რომ ლირი უნდა იყოს დაწერილი ამ ორის წლის შუა, ერთსა და იმავე დროს „მაკბეტთან“. მალე ამ წარმოდგენის შემდეგ გამოვიდა (1608წ.) სამი გამოცემა ამ ტრაგედიისა in 4°: ეს იმას ამტკიცებს, რომ პიესა ყველასათვის სასიამოვნო საკითხავი წიგნი იყო.

გადმოცემა მეფე ლეირის და მის ქალიშვილებს შესახებ ნაამბობი აქვს გოტფრედ მონმოუსს, რომლის სიტყვით ეს მეფე უნდა გარდაცვლილიყო 800 წელს ქრისტეს დაბადებამდის. მონმოუსიდან ლეირის ლეგენდა შეიტანა თავის წიგნში გოლინშედმა. ჯერ კიდევ შექსპირამდის იყო გადაკეთებული ეს ლეგენდა დრამათ. სტივენსმა ხელახლა გადაბეჭდა იგი თავის გამოცემაში: six old plays etc. დრამა პირველათ გამოვიდა 1594 წ. მაგრამ ალბათ უფრო ადრე იყო დაწერილი და ეწოდებოდა სახელათ: „the true chronicle history of king Le-

ir and his three daughters“.*.) დრამაში მოხუცი მეფე კი-
თხვას აძლევს ქალიშვილებს, თუ რამდენათ უყვართ მათ მამა.
მეფეს უნდა მშობლიურათ გამოეთამაშოს უმცროსს ქალს,
მოატყვილოს, დაიჭიროს სიტყვაზე, როდესაც იგი დაუწყებს
სიყვარულის მტკიცებას, რაიც სრულიათ მოსალოდნელია, და
მისის სურვილის წინაამდეგ მიათხოვოს ბრიტანიის მეფეს. მა-
გრამ მეფე მოტყვილდება, წაართმევს მემკვიდრეობას უმცროსს
ქალს და უკანასკნელი მითხვდება საფრანგეთის მეფეს, რო-
მელიც მოდის ინგლისში პილიგრიმის ტანისამოსში გამოწყო-
ბილი და შემთხვევით შეხვდება ლეირის ქალს. სუსტს და მო-
ხუცებულს მეფეს ჯერ გონერილა გააგდებს სახლიდან; მერე
ორივე და ღ მკვლელს მიუვზავნის მამას, რომელმაც უნდა მო-
ჰკლას მეფეც და მისი ერთგული პერილლაც (იგივეა, რაც
კენტი შექსპირის პიესაში); მეფე და პერილლა ერთი-ერთმა-
ნეთისათვის შეევედრებიან მკვლელს და იგიც შეიბრალებს მათ.
ორივენი გაიქცევიან საფრანგეთში, სადაც შეხვდებიან მეფეს
და კორდელიას, რომლებიც უბრალო სოფლელებათ გამო-
წყობილნი ზღვის პირად დასეირნობენ. შემდეგ ლირი დაბრუნ-
დება ინგლისში და ქალიშვილები კი და მათი ქმრები განდევ-
ნილნი იქნებიან. ამ რომანტიულის თვისებიდან ეტყობა პიე-
სას, რომ იგი უფრო ნაზის შინაარსისა, ვიდრე შექსპირის
ტრაგედია. მისი მოქმედება ქრისტიანობის დროსაა; გონერი-
ლა იმას უჩივის მოხუცებულს, ჭკუათხელს და უდანაშაულო
მამას, რომ ყოველთვის მლანძლავ, როდესაც ახალს ტანისა-
მოსს ვიკერავ, ან ნადიმს ვმართავო. ლირი ტირილით წავა მის-
გან და ცრემლებიანი მიადგება კარს რეგანას, რომელიც ალერ-
სით მიიღებს მამას, მუხლებზე დაუჩიქებს, გულში კი განიზრა-
ხავს მის მოკვლას.—საკეირველი არ არის, რომ ჩვენმა პოეტმა,
რომელიც ცხოვერობდა უფრო განვითარებულს დროს, უფრო
შესაზარად დაგვიხატა უმაღურის შვილების ისტორია ვიდრე იშ
პოეტმა, რომელიც განუვითარებელს დროს ეკუთვნის?

*.) მართალი ისტორია მეფე ლეირის და მისის სამის ქალის შესა-
ხებ.

შექმნირმა მეტი სისასტიკე შეიტანა ტრაგედიაში ჯერ მით,
რომ გააფართოვა პირვანდელი შინაარსი. ლირის ამბავს მიუ-
მარა ეპიზოდი გლოსტერის შესახებ, რომელიც ამოილო სიდ-
ნეის არკადიიდან (II, 10). კიდევ ერთის ოჯახის დაქცევა, სა-
დაც ერთის მხრით საძაგელი შვილი წინააღმდეგება მამას და
ძმას, მეორეს მხრით მოტყვილებული მამა ამხედრდება უდანა-
შაულო შვილის წინააღმდეგ,—ყველაფერი ეს მშვენიერათ შეე-
ფერება იმ უსამართლობას, რომელიც ლირმა მიაყენა თავის
ქალს და რომელსაც განიცდის თვითონაც უმაღურ ქალიშვი-
ლებისაგან. ეს ეპიზოდი, რომელიც ასე უახლოვდება ტრაგე-
დიის უმთავრეს შინაარსს, შექმნირმა ნიჭიერათ და მოხერხე-
ბულათ შეუსისხლოორცა დრამის უმთავრეს მოქმედებას, ისე
რომ ორი სიუჟეტი შეერთდა, გარდაიქმნა ერთათ; მაგრამ შეერ-
თების გამო შექმნირს არ შეეძლო არ მიეცა ტრაგედიისათვის
უფრო სასტიკი ხასიათი. მართლაც, იმ სიყვარულისა და სამსა-
ხურისა გამო, რომლით შეუკავშირა შექმნირმა გლოსტერის
უკანონო შვილი საშინელს დებს, გონერილა განიზრახავს თა-
ვის ქრის მოკვლას და დის მოწამვლას. ეს სიყვარულივე იწვევს
კორდელიის სიკვდილით დასჯას და თვითონ ლირის სიკვდილს.
ამ სამის და ოთხის ოჯახობის დაქცევას უფრო ღრმა საფუძ-
ველი აქვს,—სახელმწიფო განხეთქილება. ლირის ქალიშვილებს
საიდუმლო შეთქმულობით განუზრახავთ შეაერთონ დანაწილე-
ბული სახელმწიფო, რომელსაც გარედან საფრანგეთი ემუქრე-
ბა. საიდუმლო შეთანხმება, რომელიც არსებობს კორდელიისა
და ინგლიის დიდკაცობასა შორის, იწვევს გლოსტერის მხეცუ-
რად დაბრმავებას და შემდეგ კორნვალის ჰერცოგის სიკვ-
დილს. თუ ეს პიესა შექმნირის სხვა პიესებზე უფრო საშინელ
შთაბეჭდილებას ახდენს თავის მრავალის ველურ და ბუნების
წინააღმდეგის დანაშაულობით, კიდევ უფრო საზიზღარია იგი
იმ საშუალებებით, რომლითაც სრულდება სხვა-და სხვა დანა-
შაულობა პიესაში. გლოსტერის დაბრმავებას, როდესაც მის
თვალებს ფეხით გასრესენ სკენაზე, თვითონ კოლრიჯი—
მუდმივი დამცველი შექმნირისა, სთვლიდა ისეთ სცენათ, სა-

დაც ტრაგიკული მოქმედება მიუვანილია უკიდურესობამდი, შემაძრწუნებელის ეფექტის plus ultra-მდის. ბევრის კრიტიკოსის აზრით უნაყოფოთ სასტიკია ის საშუალება, რომლითაც მოკლავენ კორდელიას, და ოვითონ სიკვდილიც კორდელიის. ერთი ინგლისური ბალლადა, რომელიც, ეტყობა, ტრაგედიის შედევრა შეთხული, გვიხატავს კორდელის სიკვდილს უფრო კეთილშობილურად — კორდელია კვდება ბრძოლის ველზე. რესტავრაციის დროს საზოგადოებისათვის აუტანელი იქნებოდა ასეთი ტრაგიკული კატასტროფაც. ამიტომ გადაკეთეს ეს პიესა ტეტმა და კოლმენმა, და ბევრს გადაკეთებულ პიესებში ჩვენ ვხედავთ, რომ ედგარდს უყვარს კოდელია, და ტრაგედიას შერიგებითი დასასრული აქვს მიცემული, როგორც სჩვევია კომედიებს. ჯონსონმა და ზოგიერთმა სხვა კრიტიკოსებმა მოიწონეს ასეთნაირი გადაკეთება და გარჩიკის დროსაც „ლირს“ ამ სახით არდგენდნენ: აღტაცებით ეგებებოდა საზოგადოება ჰკორდელიის მოსაკლავათ მოგზავნილ მტარვალის მოკვლას თვითონ ლირის მიერ.

შეიძლება ვითიქრით, რომ რაკი შექსპირმა დასწერა ასეთი პიესა და იგი მოსწონდათ მის დროს, ეს დრო ბარბაროსული დრო იყო? ან ის რომ შექსპირი, თუმცა მაღალის ნიჭის პატრონი იყო, მაინც ვერ აცდა თავის დროის გავლენას? ან შეიძლება, შექსპირმა განვებ აამა მაშინდელ დროის გემოვნებას? ჩვენ არ ვეთანხმებით არც ერთს ამ აზრს. რომ მაშინდელი დრო განვითარებას არ იყო მოკლებული, ეს სჩანს იმ დროის მდიდარ მწერლობიდან; მართალია, მაშინდელს დროს ემჩნეოდა ცოტადენი ველურობა, მაგრამ უსამართლობა იქნება ველურის სახელი ვუწოდოთ იმ საუკუნეს, როდესაც გაჩნდა ასეთი საკვირველი კაცი, როგორიც იყო შექსპირი? უფრო მართალი იქნება, ვსოდათ, რომ მაშინ ნერვები უფრო მაგარი და ჯანმრთელი ჰქონდათ, საზოგადოების სულიერი მდგომარეობა და ისტორიული სინამდვილე წარმოადგენდა მეტს ტრაგიკულს შინაარსს, ადამიანის სიცოცხლეს-კომდენი ფასი არა ჰქონდა, და ყველაფერი ეს ხელს უწყობდა

ტრაგიკულის პოეზიის განვითარებას. ტრაგედია მხოლოდ მაშინ განვითარდება და აყვავდება და იქ, სადაც მას ხელს უწყობს საზოგადოების სულიერი მდგომარეობა: წყნარი, ბეღნიერი მშვიდობიანობის ღრო ვერასოდეს ვერ დაბადებს დიდებულ ტრაგედიებს. მაგრამ შეიძლება ვსოქვათ, რომ შექსპირი ღროებით დაემორჩილა თავის ღროის ველურ ხასიათებს, როდესაც სწერდა „ლირს“? შეუძლებელია, ასეთი დაცემა ვიფიქროთ იმ შექსპირის შესახებ, რომელმაც დაწერა რამეთ და ჯულიეტა, ჰამლეტი და კიმბელინი. თუ დავეთანხმებით კოლრიჯს, რომ შექსპირმა განავითარა „ლირში“ ტრაგიკული შინაარსი უკიდურესობამდის, მაშინ ხომ იმის ბრალი უნდა დავდგათ შექსპირს, რომ მან, მხატვარმა, ხელოვნების ღირსება მსხვერპლათ შესწირა გაველურებულ შეხედულობას. თუ ცოტაც არის, რაშიმე დაამტირა მან თავის ხელოვნების ღირსება, მაშინ უნდა ვუსაყვედუროთ, რომ ბრბოს საამოთ სწერდა. მაგრამ თუ დაკვირვებით შევისწავლით შექსპირის პიესებს, დავინახავთ, რომ უბრალო სახალხო პიესების ქუჩურ კარიკატურებსაც-კი აკეთილშობილებდა კომედიებში და აძლევდა მათ მაღალის მხატვრობის თვისებებს. და განა არ შეეძლო იმ პოეტს სულ სხვა ხასიათი მიეცა თავის შემოქმედებისათვის და უმაღლესის სამხატვრო და ზეობრივ მიზნებისათვის ესარგებლნა იმ საშინელის ამბებით, რომლებით სავსეა მის წინა ღროის ველური ტრაგედიები? განა მას არ ჰქონდა უფლება გაეხადა თავის ხელოვნურ ნაწარმოების უმთავრეს საგნათ უკიდურესობამდის მოსული საშინელი და ველური ვნება? შეიძლება, ასეთს დიდებულს პოეტს არ ეგრძნო, რომ უმაღლეს გენიოსურ მოქმედებას შეუძლია სავსებით გაშალოს ფრთხები და თავისუფლათ იმოქმედოს მხოლოდ უკიდურესის და უძლიერესის ვნების გამოხატვაში? განა შეიძლება, ვიფიქროთ, რომ შექსპირმა არ იცოდა, თუ ძველი ტრაგიკოსები რისთვის იღებდენ შინაარსს უძველესის გმირულ ღროიდან, სადაც მათ შეეძლოთ დაეხატათ ძლიერი ადამიანები, აღჭურვილნი ძლიერის სულით, ვნებით და მისწრაფებით? ნამდვილათაც ყველასგან

აღიარებულია, რომ შექსპირის მხატვრულმა ნიჭმა იმ ტრაგედიებში მიაღწია უმაღლეს ხარისხამდის, საღაც გვიხატავს ამ აღვირ-აშვებულს კაცობრიობას: მაკეტში, ჰამლეტში და განსაკუთრებით „ლირი“. ყოველს შემთხვევაში, როგორც ეს გვესმის და ვკითხულობთ ყველგან, „ლირი“—შექსპირის უდიდებულესი და უმაღლესი ტრაკებია. რა აღტაცებით ლაპარაკობს, მაგალითათ, შლეველი ამ „გენიოსის არა- აღამიანურ აღმაფრენაზე“, „მიუწდომელის სიმაღლის და განუზომელის სიღრმის სულის შთაჭვრეტაზე“. ასეთი და სხვა მრავალი აღტაცება წარმოუთქვამთ ან უსაყვედუროდ შინაარსის გადამეტებულის სასტიკობის წინაამდევ ან თვითონ ასეთის საყვედურების წინაამდევ, ამიტომ უფლება გვაქვს ვკითხოთ ჩვენს თავს: ამ აღტაცების მიზიზი ხომ არ არის სიღრიადე შინაარსისა, საშინელება და სისასტიკე ტრაგედიისა და აგრეთვე მისი მოქმედების უკიდურესი განვითარება?

ტრაგედის ყოველთვის სულ სხვა (წინაამდევი) საგანი ჰქონდა, ვიღრე ეპოსს. ეპოსი გვიხატავს აღამიანების დიდებულს საქმეებს, რომლებიც არ ეწინააღმდევება განგების კეთილს განზრახვას და მიზანს, იმ აღამიანებისა, რომლებიც არიან იარაღნი ბედის წერისა, საყვარელნი პირნი ღმერთებისა. ტრაგედია, პირიქით, გვიხატავს ყოველთვის აღამიანის უთანხმოებას განგებასთან, ბედის წერასთან. ტრაგედიაში ყოველთვის ვხედავთ ამაყს, ამპარტავანს და მასთან ძლიერს აღამიანებს, რომლებიც წინააღუდგებიან ღვთისა და კაცის კანონებს, რისთვისაც ღმერთები სჯიან მათ. ბედის წერას, განგებას ჩვენ იქ ვუწოდებთ არა იმ ბრძანებან ძალას, რომელიც ათამაშებს აღამიანს, როგორც ყოველგვარს ნებას და დამოუკიდებლობას მოკლებულს. შექსპირის ბედის წერა იგივეა, რაც აღამიანის საკუთარი ბუნება. ასეთი ბედის წერა ბატონია ჰამლეტის, ოტელოს და მაკეტის. საკუთარი ვნებანი,—აი ის ძაფები, რომლებისაგან მოქსოვილია მათი ცხოვრება. რაც უფრო ძლიერია ეს ვნება, მით უფრო—იზიდავს იგი ჩვენს ყურადღებას; რაც უფრო გაბედული იყო ის დანაშაულობა,

რომელსაც იწვევდა ვნება, მით უფრო სწრაფი იყო დრამატი-
 ული მოძრაობა, მით უფრო რთული იყო ნასკვი, მით უფრო
 ცხადი იყო მოქმედების საშინელება, მით უფრო ტრაგიული
 იყო კატასტროფა. მეორეს მხრით, რაც უფრო კეთილშობი-
 ლური იყო ენების საფუძველი, მით უფრო დიდი იყო შტაბეჭ-
 დილება შეცდომისა და დანაშაულობისა, მით უფრო ღრმა
 იყო ჩვენი თანაგრძობაც. ჩვენ ვხედავთ, რომ იმდენათ ღრმაა
 შტაბეჭდილება სასცენო შხატვრულ ნაწარმოებისა, რამდენათ
 ფართოა, ძლიერი, ღრმა წარმოდგენილი ვნება. მაგრამ შტა-
 ბეჭდილება თუ უდრის დახატულს საგანს, მიტომ რომ აქ
 პოეტური გენიოსებაც, რომელმაც ახმარს საგანს მთელს
 თავის ღრმა სულს და გონებას. ამიტომ სრულებით ბუნებ-
 რივია, რომ პოეტი თან და თან მაღლდება, როდესაც გვიხა-
 ტავს იმ საშინელის ცოუნებას, რომელიც აცდენს ისეთს კე-
 თილშობილს აღამიანს, როგორიც არის მაკბეტი და სხ. ეს
 ამაღლება პოეტისა უფრო და უფრო ძლიერდება „ლირში“ საგ-
 ნის გაფართოვების დაგვარათ. ჰამლეტსა და მაკბეტში, ოტე-
 ლოლისა და ტიშონში ყველაფერი ერთის უმთავრესის ხასიათის
 გარშემო ტრიალებს. „ლირსა“ და ციმბელინში-კი შექსპირს
 უფრო ვრცელი შინაარსი აქვს აღებული. თუ იმ ტრაგე-
 დიებში საქმე ერთის ვნების განვითარებაა, „ლირსა“ და ციმ-
 ბელინში დახატულია მთელი საუკუნეები და თაობანი. ორი
 და სამი მოქმედება შეერთებულია აქ; ერთნაირის მნიშვნე-
 ლობის და ერთნაირათ მიმზიდავი ხასიათები მოძრაობენ ერ-
 თათ; ეს მეტს ლირსებას აძლევს ღრამის ფაქტიურს მხარეს.
 კარგათ და განცალკევებით რომ დაუკვირდეთ რომელისამე
 კენტის ან ოსვალდის მოქმედებას, დავინახავთ, რომ ძლიერ
 ბევრი ფაქტიური შინაარსია უბრალო რამეებშიც, რაიც მკი-
 თხველმა, შეიძლება, არც-კი დაინახოს პირველის შეხედვით.
 აი ამიტომ ეს პიესები (ლირი და ციმბელინი) უფრო მდიდა-
 რია მოქმედებით ვიდრე სხვა პიესები, ამიტომ უფრო მეტი
 ეპიკური ხასიათი აქვს მათ, ვიდრე ისტორიულ პიესებს, ამი-
 ტომაც უფრო არა ჰგვანან ისინი ანტიკურს ღრამას, ვიდრე

სხვა პიესები შექსპირისა. ეს შინაარსის სიმღიდოება მიზეზი, თუ რატომა ცოტა ამ პიესებში სენტრენცია, რომელმაც უნდა განშარტოს ტრაგედიის აზრი; ამ პიესებში თვითონ მოქმედებამ უნდა აგვისხნას ყველაფერი, ამიტომაც აქ დიდი ყურადღება უნდა მივაჭრიოთ ფაქტიურს მხარეს ისე, როგორც ხასიათების ფსიქოლოგიურს განვითარებას.

მაგრამ ჩვენ უნდა მივაჭრიოთ ყურადღება იმასაც, თუ როგორ ნახათ და თან და თან უახლოვდება შექსპირი ამ თავის ძლიერ და მაღალ ტრაგიკულ ხასიათების დახატვას. თუ თვალს გადავავლებთ ჩვენის პოეტის წინანდელ ნაწერებს, დავინახავთ, რომ რომელში დაგვიხატა ვნება თუმცა მშვენიერი და სწრაფი, მაგრამ არა მამაკურ-დიადი; დავინახავთ, რომ მისი რიჩარდა II—სუსტი ადამიანია: რიჩარდ III არა ჩვეულებრივი ადამიანია მხოლოთ თავის სიმდაბლით, და მეფე იოანე მცირედაა დამოუკიდებელი პირი. და როდესაც პოეტმა მიიხედ-მოიხედა საზოგადოებასა და ისტორიაში ისეთის ხასიათების გამოსანახავათ, რომელნიც აღჭურვილნი უნდა ყოფილიყვენ სრულის ძალით, რომ ამ ძალიდან აღმოცენებულიყო დემონური ვნება, რაც ესაჭიროებოდა პოეტს უმაღლეს ტრაგიკულ მიზნისათვის,— მან ვერ ჰპოვა ასეთი ხასიათები ვერც მისის დროის განათლებულ საზოგადოებაში და ვერც ახლობელ წარსულში. თუ დიდმა ომებმა არ შეარყიეს ჩვენი მყუდრო ცხოვრება, ჩვენ ვხედავთ ტრაგიკულ და უსაზღვრო ვნებას მხოლოთ განსაკუთრებულ შემთხვევაში, საზოგადოების ველურ წრეებში. ასეთი შემთხვევები იშვიათია და თან საზიზღარი; ამიტომ ძალდატანება და არა-ბუნებრივობა ემჩნევა იმ ხელოვ-ნურ ნაწარმოებს, რომელსაც შემოაქვს ეს ველურობა ჩვენს განათლებულ საზოგადოებაში, როგორც ეს არის შილლერის „ყაჩაღებში“.

ასეთი განსაკუთრებული შემთხვევა ჰპოვა შექსპირმა ოტელოში: აქ დაგვიხატა ველური ადამიანი ევროპის განათლებულ საზოგადოებაში, მაგრამ აქაც, ვვონებთ, უმრავლესობა შეურაცხ-ყოფილი იყო უფრო იმ არევ-დარეულობით, რომელიც შეი-

მეფე ლირი

ტანა საზოგადოებაში ამ მოშინაურებულმა, ვიდრე იაგოს საზიზღარობით, იმ იაგოსი, რომელიც ეკუთვნილა ამ საზოგადოებას. იულიოს კეისარში კი შექსპირს ჰქონდა უკვე ისეთი ეპოქა და წრე, რომელიც შესაფერისია ტრევიკულ ამბებისათვის. გმირული ხალხი შორებული წარსულში, განათლებული, თუმცა მეტად მებრძოლი დრო, განხეთქილება მოქალაქობრივის ომების და სახელმწიფო არეულობის გამო—ყველაფერი ეს წარმოადგენს ისეთს ნიადაგს, რომელსაც ექცებდა შექსპირი და რომელსაც კიდევ დაუბრუნდა შემდევ ორჯერ. მაგრამ ასეთი ხანაც ჯერ კიდევ ძლიერ განვითარებული იყო, რომ შესაძლებელი ყოფილყო მაშინ ვნება თავის ბუნებრივის ძლიერებით და სრულიად თავისუფალი და ალვირ აშვებული. მხოლოდ თავის მაკეტისა და ჰამლეტისათვის მიმართა შექსპირმა გალების და გერმანელების გმირულს და მითიურს ეპოქას. ამ გვარათვე ძველი მწერლები ექცებდნენ ტრავიკულ შინაარსს ცივილიზაციის გამამა, ტროის დროის წინა საგებში და საშინელი ისტორია ლაის და ტანტალის ოჯახობათა იყო ის წყარო, რომლითაც ყველაზედ უფრო სარგებლობდა ანტიკური ტრავედია. როდესაც პოეტი გადაგვასახლებს ხოლმე ასეთს ეპოქაში, ისტორიული ტაქტი გვაგრძნობინებს სიამონებას ამ გმირულ პირებს ხილვით, ამ უზომოთ ამაღლებულის კაცობრიობით, ამ ნახევარ-ლმერთებით და ტიტანებით; ბუნებრივათ მიგვაჩნია ასეთის აღამიანების ვნებათა და მისწრაფებათა ძლიერი განვითარება; ჩვენ არ გვაწუხებს მათის მოქმედების გადამეტებული სისასტიკე, რადგან ვგრძნობთ, რომ იმ დროში უფრო მეტის ტვირთის და ტანჯვის ატანა შეეძლოთ. ამასთანავე შეცდომა-ში არ შევყვართ იმ მოსაზრებას, რომ ასეთი აღამიანების არსებობა მითია, შეთხული ამბავი, და ვითომც იმდენათ განსხვავდებიან ისინი ნამდვილ აღამიანის ბუნებისაგან, რომ შეუძლებელი იყოს მათი არსებობა. დანამდვილებით ვიცით ბურგუნდიის და მეროვინგთა სამეფო სახლის ისტორიიდან, რომ ასეთი ეპოქები და ასეთი საშინელი ოჯახური ამბები, რომელთა, შესახებ ვკითხულობთ „ლირში“, რამდენისამე საუკუნის

განმავლობაში არსებობდა ქრისტიანე ადამიანებსა შორის; რომ
ძველის ტრაგედიის ტანტალის ბოროტებანი ბუნებითათ სრულე-
ბით არ წარმოადგენს არც მითს და არც გამოგონებულს ამბავს.
აი ასეთს ღროში გადაგვიყვანა შექსპირმა ყველა თავის ტრაგე-
დიაზე უფრო ტრაგიკულ ნაწარმოებში და შეიძლება მისის
გენისობის ინსტიტუტიური სიდიადე არსათ არ გამოხატულა
ისე, როგორც ამ პიესაში. უკვე აღვნიშნეთ ზევით, რომ
მაკეტსა და ჰამლეტში შექსპირმა მიგვიყვანა ამ ეპოქის
სამზღვრამდე, თითქოს იმ განზრახვით, რომ მოამზადოს განვი-
თარებული საზოგადოება უფრო სასტიკის შინაარსის შესათვი-
სებლათ.

ჰამლეტში შექსპირმა წარმოგვიდგინა ისეთი ადამიანი,
რომელიც განშორებია ამ გვარ ველურ დროს!, მაკეტში კი
დაგვიხატა მეორე ადამიანი, რომელიც ეწინამდეგება მოახ-
ლოებულ მშვიდობიან საუკუნის გავლენას და მტკიცეთ იცავს
ველურის დროის ჩვეულებებს. „ლირში“ გადავყავართ ამ ვე-
ლურ საუკუნეში და გამოჰყავს ჩვენს წინაშე ადამიანები,
რომლებშიც მკვდარია და უღონო გონება და სინიდისი და
რომელთააც არ ძალური რაიმე წინამდეგობა გაუწიონ სისხ-
ლის დუღილს. ასეთივე ადამიანები დაგვიხატა ციმბელინშიც,
მხოლოდ იქ ისინი უფრო განვითარებულნი არიან და წინა-
აღმდეგ „ლირისა“, მოეპოვებათ ზეობრივი ენერგია, რომელიც
მეტად ძლიერია და შეუძლია დასძლოს ამგვარათვე ძლიერ
ვნებათა ღელვა. აქედან სჩანს, რომ „ლირში“ პოეტს განზრახ
უნდოდა ვნების უზომოთ განვითარება, შემთხვევით არ არის
აგრეთვე დაზატული ამ პიესაში კორნვალისის ჰერცოგის ბარ-
ბაროსობა: მეორე ასეთი მაგალითი არ მოიპოვება ჩვენის პოე-
ტის არც ერთს პიესაში.

კენტსავით კადნიერს და თავზე ხელ-ალებულს არ დაგვი-
ხატავდა სხვა დროის ადამიანს; უვილების უმაღურობას და
უძლიერესის ბუნებრივის მამაშვილურის კავშირის გაწყვეტას
არ წარმოგვიდგენდა სხვა ცხოვრების დახატვის დროს. მისის
პიესების მომქმედ პირთა უმრავლესობა არაა საზიზღარი და

მეფე ლიანი

მოქლებული ყოველსავე სინიდისის ნასახს. პირიქით ისეთი ადამიანებიც კი, როგორიც რიჩარდი და იგოა, არ არიან მთლად მოქლებულნი სინიდისს: „ადამიანი არის ისეთი, როგორიც არის მისი დრო“. ამბობს ედმუნდი ჩევნეს პიესაში: „ხმალს არ შეჰვერის ნაზი გრძნობანიო“.

ჩვენის პოეტის შეხედულობითაც ნაზი გრძნობები არ შეჰვერის რკინის დროს, როდესაც ვნება უზომოთ განვითარებულია და ბიწიერებას არ აქვს საზღვარი.

რომ ამ პიესაში ჩვენ გადავდივართ ასეთ საუკუნეში, ეს მაყურებელმა უნდა იგრძნოს თავიდანვე სცენის მოწყობილობით. ტიქმა სთქვა ამ პიესის შესახებ: ტანისამოსები სულ ერთიანი. ამაზე უფრო შემცდარი აზრი შეუძლებელია. როდესაც „ლირში“ ვხედავთ პარიკების დროის სახლებს, სახლის ბრწყინვალე მოწყობილობას და რაინდების ისპანურ ტანისამოსებს, მაშინ ყოველივე ილუზია იკარგება. პირიქით, უშნო არქიტექტურის ოთახებს, ველურ და უდაბურ ადგილებს, ჰუნიურ სისასტიკეს სახეებისას და ტანისამოსების ველურობას, რომელსაც ცოტათი აღმოსავლეთის მედიდურობაც უნდა ემჩნეოდეს,—ყველაფერს ამას შეუძლია იქონიოს ისეთი შთაბეჭდილება, რომელიც მოგვამზადებს იმ შთაბეჭდილებისათვის, რომელსაც იქონიებს ჩვენზე ამ პიესის ადამიანების მოქმედება. შექსპირი, რომლის დროს არ იყო ასეთი სისცენო მოწყობილობა, თვითონ ხედავდა საჭიროთ, დაეხატა პიესის დროის თვისებები პირველ სცენებში მომქმედ პირების სიტყვებით მაინც. ედმუნდი უხატავს ძმას ამ დროს, როდესაც მოუყვება გამოგონებულ წინასწარმეტყველობას, რომელიც უქადის ქვეყანას სიკვდილს, სიმშილს, ძველებურ მეგობრობის მოსპობას, განხეთქილებას სახელმწიფოში, წყევას და მუქარას მეფეს და თავად-აზნაურობას, უნდობლობას, მეგობრების განდევნას, უთანხმოებას ჯარებში და ცოლ-ქმრების განშორებას. მოხუცი გლოსტერიც ამბობდა წინათ (და ამბობდა, რაც ნამდვილად იყო), რომ აღარ არის სიყვარული და მეგობრობა, ძმები

შორდებიან ერთმანეთს; ქალაქებში ამბოხებაა, სახელმწიფოში განხეთქილება, სასახლეებში ღალატი. გაწყვეტილია კავშირი შვილსა და მამას შორის. მის საკუთარ სახლში შვილი წინა აღუდება მამას; მეფემ დაჲკარგა სამართლიანობის გრძნობა და მამამ აღმართა ხელი შვილის წინაამდეგ. „ჩვენ ვნახეთ, ამბობს გლოსტერი: „ჩვენი ღროის სიმშვერიერები: ვერაგობა, ღალატი და ყოველგვარი უგულობა“.

ეს არის იმ ღროის მკრთალი სურათი, რომელიც შემდეგ უფრო ფართოთ და გარკვევით გადაიშლება ჩვენ წინ, და ჩვენ ვხედავთ უსაშინლეს სასტიკობას, დემონურ ვერაგობას, უდიდეს უმაღლერობას, უსაზღვრო რისხეს და სიფიცხეს. ეს ღრო კერპთაყვანის მცემლობის ღრო და შექსპირი დიდ ყურადღებას აქციეს ამ გარემოებას. ბუნება არის ლირის ღვთაება ისე, როგორც ედმუნდისათვის; შემთხვევა მეფობს ცათა შინა, დედამიწაზე-კი გაბატონებულია ძალა და ძალმომრეობა. ამ ღროის საუკეთესო აღამიანებს არა აქვთ არავითარი წარმოდგენა არც შინაგან ძალაზე, არც კეთილშობილურ მოსწრაფებაზე, არც თავის დაჭერაზე, არც ზნეობრივ საფუძველზე, რომლებითაც შეიძლება დღულებულის სისხლის დამშვიდება, გადამეტებულის ვნების შეკვება. ყოველი საქმე, საუკეთესო აღამიანების ყოველივე საქციელიც კი ფატალისტურად ბუნების და ვარსკვლავების ბრალია. გლოსტერის შეხედულობით მჩისა და მთვარის დაბნელება იწვევს ყოველგვარს უბედურებას; პატიოსანი კენტის აზრით კი ლირის ქალიშვილების ხასიათების სხვა და სხვაობა გვიმტკიცებს, რომ არც აღზრდა, არც სისხლი არა ჰქმის აღამიანის ხასიათს, არამედ ვარსკვლავები. მხოლოთ ყველაზე უფრო ბოროტი, თავისუფალის აზრის ედმუნდი დასკინის ბიწიერების და ვნების ასეთნაირათ გამართლებას, დასკინის მიტომ, რომ კარგათ გრძნობას თავის ნებას და სულის ძალას, თუმცა ამ ძალას ბოროტ საქმეებისათვის ხმარობს. მან თუ გააბატონა თავისი ეგოიზმი თითქოს ჩაღაც მოსაზრების გამო, სხვები კანონათ აღიარებენ ბოროტ ცხოვრებას და არ იციან სრულებით, თუ რა არის სინიდისის ქენჯა და ზნეობრივი

შეფე დირი

ტანჯვა. ეს ისეთი დროა, რომლის შესახებ მაკბეტმა თქვას თუ დასჭრიდენ ვისმე, დასჭრიდენ სასიკვდილოთ“. არც ერთს ავაზაკს არ სტანჯავს სინიდისის ქენჯნა არც დანაშაულობამდის, არც დანაშაულობის ჩადენის დროს, არც შემდეგ. არავითარი შიში შედეგებისა არ აკავებს ამ დროის ადამიანებს. აქ ვერ შევხვდებით ძლიერის ფანტაზიის, მაღალის წარმოდგენის, ნაზის ზნეობრევის ბუნების ჰამლეტს და მაკბეტს. ეს ქალიშვილები ლირისა, ედმუნდი, ეს კორნვალი, ეს ოსვალდი, — კვდებიან სრულიათ უსინანულოთ მას შემდეგ, რა-კი ვერ განახორციელეს თავიანთი სურვილები. საუკეთესო ადამიანები, როგორც ლირი და გლოსტერი, მაშინ როდესაც მათი ბიწიერება მათშივე ჰპოვებს ბუნებრივს სასჯელს, ბეღნიერებიდან სასოწარკვეთილებაში ვარდებიან და ერთი ჭკუიდან შეიშლება და მეორეს ღმერთების სათამაშოთ მიაჩნია ადამიანები. ეგვე მოუვიდა ჩაკბეტს: მასაც უნდოდა თავში მსხვერპლათ შეეწირა მომავალი ცხოვრება, რათა აქ დამსტკბარიყო ბრწყინვალე ცხოვრებით; მაგრამ როდესაც სასოწარკვეთილებაში ჩაგარდა, ის ცხოვრება, რომელსაც ოდესლაც გაბრწყინვებულათ ხედავდა, ეხლა მოეჩვენა მხოლოთ ჩრდილათ მოარულათ, სულელის ენით მოთხოვილ ამბათ, რომელსაც არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. ასეთ დროში ყოველი ადამიანის თვისება უკიდურესობამდის ვითარდება. სიკეთეც, საღაც-კი არის, ერთგულობა, გულ-ახლილობა, სიმშვიდე — ყველაფერი გადამეტებულია. ამ დროის კაცობრიობა ისეთია, რომელსაც არ შეხებია არავითარი კულტურა, რომელსაც არავითარი წარმოდგენა არა აქვს არც რელიგიის დადგენილებაზე, არცა ზნეობის კანონზე.

პირველ დროში ერთათ ერთი კანონი, ერთათ ერთი გამაწესრიგებელი და გამსაზღვრელი არის ოჯახი. ეს სისხლის ნათესაობა ამშვიდებს კერძო პირებს ეგოიზმს და პატივის წყურვილს. მაგრამ აქ („ლირში“) ეგოიზმი სწყვეტს ბუნების ამ უძლიერესს კავშირსაც. ფიცქს მამას უნდა ყველაფერი შესწიროს შვილებს და უმაღლურობას კი მოიპოვებს მათის მხრით, განრისხებული

წინააღმდეგება სიმართლეს და ერთგულობას და თავის გულ-კეთილობას იჩენს პირფერობასა და სიცრუეს თან, რის გამო თვითონაც უსაშინელეს შეურაცხყოფას მიიღებს. ამასთანავე წყნარმა მამამ აღზარდა გველი — თავისი უკანონო შვილი, რო-მელსაც უნდა დაღუპოს იგი და მისი კანოეირი შვილიც. ძმა ძმის წინაამდეგ, და დის წინაამდეგ, შვილები მშობლების წინაამდეგ და მშობლები — შვილებისა, ყველანი ერთმანეთის წი-ნამდეგ მიღიან, ერთი მეორეს დევნის: ესაა უსაშინელესი სუ-რათი ადამიანის სიმხეცისა! ისეთი ადგილი უკავია ოჯახების განხეთქილებას პიესაში, რომ კაცს ეგონება, ვითომც შვილების უმაღლერობა შეადგენდეს პიესის უმთავრეს იდეას. მაგრამ პიესის აზრი ნამდვილათ უფრო ფართოა და ოჯახური განხეთქილება უფრო სხეულია პიესისა, ვიდრე სული. ამგვარ განხეთქილების გამო შინაარსი მეტს საშინელ შთაბეჭდილებას ახდენს, ვიდრე მოახდენდა მაშინ, როდესაც ასე დაახლოვებული პირები არ იქნებოდენ ერთმანეთის შტრები. მრავალი ბოროტება, რო-მელიც ხდება ახლო ნათესავებსა შორის, შლეგელის სიტყვით, წარმოგვისდგება რაღაც დიად ზნეობრივ ამბოხებათ; საშინელი სურათი გვეხატება წინ და ვგრძნობთ ისეთს შიშს, რომელსაც ვიგრძნობდით, პლანეტები რომ თავის წრიდან გამოვიდნენ და სულ სხვა გზით დაიწყონ სიარული.“

(შემდეგი იქნება).

უცხოეთის მიმოხლევა

1. რუმინის მეფე კარლოს პოპენცოლერნი.—2. ობლანდია.—3. გერმანიის შინაგანი პოლიტიკური მდგრადიობა.—4. „ევროპის ფედერაცია“.

ეხლახან შტუტგარტში გამოსული თხე-ტომიანი მოგონებანი რუმინიის ეხლანდელ მეფის კარლოს ცხოვრებიდან. როგორც სჩანს, ავტორი ამ წიგნისა თვით მეფე უნდა იყოს, რომელსაც ბავშვობიდან ჩვეულება თურმე აქვს „დღიური“ იქნიოს.

„მოგონებანი“ ბევრის მხრით არის საინტერესო; ბევრ შესანიშნავ პირების წერილია შიგ მოყვანილი (ვილჰელმ პირველის, ბისმარკის, ნაპოლეონ მესამის, ალექსანდრე მეორის, კრონპრინც ფრიდრიხის და სხვების); განსაკუთრებით ძვირფასია ეს წიგნი რუმინიის ახალ ისტორიისათვის 1866 წლიდან დაწყებული.

როცა სამოცდა ექვსში კარლოს პოპენცოლერნი რუმინიის მეფედ აირჩიეს, მას ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავდა; განსაკუთრებით წინააღმდეგი ავსტრია იყო. პრუსიის მეფე ვილჰელმ პირველი ვერ ურჩევდა თავის ნათესავს რუმინიის ტახტის მიღებას. სამაგიეროდ ბისმარკი სულ სხვა აზრისა იყო და შეაგონა კიდეც კარლოსს რუმინიაში წასვლა. „მთელმა ერმა აგირჩიათ მთავრიად და თქვენც მიჰყევით ამ მოწოდებასო, ეუბნებოდა ბისმარკი კარლოსს; წადით იმ ქვეყანას, რომელმაც ამოგირჩიათ. რა კი თქვენი უმაღლესობა რუმინიაში იქნება, კითხვაც გადაწყდება: წინააღმდეგი სახელმწიფოები, რასაკვირ-

ველია, პროტესტის განაცხადებენ, მაგრამ პროტესტი ქაღალდზე იწერება და სინამდვილე კი სინამდვილედ რჩება — მას ვეღარ გამოაბრუნებენ”¹⁰.

ბისმარკი კარგად იცნობდა ევროპის საერთაშორისო და მოკიდებულებას და ამ დამოკიდებულების ხასიათს და მისი წინასწარმეტყველებაც გამართლდა; პროტესტი ცალიერ პროტესტად დარჩა და კარლოს ჰოპენცოლერნი რუმინის მეფედ.

რუმინის ახალი მთავარი გონიერი და წინდახედული მართველი გამოდგა. დიდ ღირსებად ჩაეთვლება კარლოსს, რომ არასოდეს არ უღალატნია ფიცისათვის და არ დაურღვევია თავის სამეფოს კონტიტუცია, თუმცა შემთხვევა ბევრი ჰქონდა ჯერ კიდევ მოუწყობელ და კანონიერებას არ შეჩვეულ რუმინიაში. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენ უფრო რუმინის გარეშე პოლიტიკა გვაინტერესებს.

ავიდა ტახტზე თუ არა, კარლოსს ყოველის მხრიდან ურჩევდნენ რუსეთის დაახლოებას და მეგობრობას; ასეთ მრჩეველთა შორის იყვნენ ვილჰელმ პირველი და ბისმარკიც, მაგრამ ახალმა მთავარმა მრჩეველებს არ დაუჯერა — იგი მუდამ ეჭვის თვალით უცქეროდა რუსეთის პოლიტიკას, რადგან დარწმუნებული იყო, რომ ძლიერი რუმინია სრულებით არ იყო სასურველი რუსეთის იმპერიისათვის.

მართალია, კარლოსმა სიხარულით მიიღო მონაწილეობა რუს-ოსმალთა უკანასკნელ ომიანობაში (1878), რომ რუმინის სრული დამოუკიდებლობა ეშვება (მანამდე რუმინია სამთავრო იყო და არა სამეფო და ოსმალების ქვეშევრდომად ითვლებოდა), მაგრამ ბერლინის კონგრესიდან დაწყებული რუმინის პოლიტიკა რუსეთის წინააღმდეგია უცვლელად. რუსეთის დიპლომატიამ ბერლინის კონგრესზე ისე იმოქმედა რუმინის საზოგადოების აზრზე, რომ რუსოფილებმა სრულებით დაჰკარგეს ნიადაგი და ამ გვარად მომზადდა ჯერ ავსტრიისათან და შემდეგ სამთა კავშირთან დაახლოვება და დაკავშირებაც, როგორც ეს ეხლა ხან გამომულავნდა.

1878-იდან რუმინიის გარეშე პოლიტიკა არ შეცვლილა

წინააღმდეგ ბალგარიის და სერბიის პოლიტიკისა, რომელიც მუდამ რეაციაში იყო და ეხლაც არის.

მეტად საინტერესო ცნობები და დოკუმენტებია ხსენებულ წიგნში 1878 წლის ომიანობის და ბერლინის კონგრესის შესახებ.

როცა რუსეთმა ომი გამოუტადა ოსმალეთს, რუსის ჯარების ოსმალეთის ტერიტორიაზე გადასაყვანად საჭირო შეიქნა რუმინიაზე გავლა, რისთვისაც რუსეთისა და რუმინის მთავრობანი ერთმანეროს პირობით შეეკვრენ. ერთი მუხლი ამ პირობისა ამბობს — „მის უდიდებულესობის რუსეთის იმპერიატორის მთავრობა პირობას სდებს, რომ რუმინის ტერიტორია ხელ-უხლებელი და დაურღვეველი დარჩება“. როცა ომი ატყდა, თავადმა გორჩაკოვა, რუსეთის იმპერიის გარეშე საქმეთა მინისტრმა, რამდენჯერმე გამოაცხადა, რომ რუსეთი უარს ამბობს რუმინის სამხედრო დახმარებაზე, რადგან არ სურს დავალებული იყოს ამ სამთავროსაგანო. რუსეთის სამხედრო მართველობა სულ სხვა აზრის იყო ვიღრე გორჩაკოვი, რაც რუსის ჯარების მთავარ სარდალს დიდ მთავარს ნიკოლოზ ნიკოლოზისძეს პირდაპირ, გულ იხდილად ეთქვა რუმინის მთავრისათვის. მთავარ სარდალი კარგიდ ხედავდა, რომ რუსეთი არ იყო იმდენად ძლიერი, რომ უარ ეყო რუმინის დახმარება. მართლაც, როცა რუსის ჯარი მეორედაც დამარტიდა განთქმულ პლევნასთან, რუსეთის იმპერიატორმა ალექსანდრე მეორემ არა თუ სოხოვა რუმინის მთავარს დაუყოვნებლივი დახმარება ჯარით, პლევნასთან თავმოყრილ ყველა ჯარების მთავარ სარდლობაც მას გადასცა.

რუმინის მთავარმა და მისმა ჯარმა თავი ისახელეს ბრძოლის ველზე და რუსის ჯარს გაამარჯვებინეს. მაგრამ ბერლინის კონგრესზე რუსეთის დიპლომატი იმდენს ეცადა, რომ რუმინის სამფლობელო ბესარბია თავის იმპერიას შეუერთა. რუმინის მთავრობამ პროტესტი გამოუტადა გორჩაკოვს და მთავრნა ზემოდ მოყვანილ პირობის მუხლი, მაგრამ არა გაუვიდა რა: ბესარაბია, რუმინის ტერიტორიის ნაწილი და რუმინელე-

ბით დასახლებული, დღესაც რუსეთის ხელშია. ეს გარემოებაა, რომ შეუძლებელად ხდის რუსეთისა და რუმინიის დაახლოებას. რუმინია რუსეთის მეტოქეებისაკენ არის მუდამ.

კარლის ჰოპენცოლერნის გარეშე პოლიტიკა მისი პირადი პოლიტიკა არ არის, იგი რუმინიის ეროვნული პოლიტიკაა, რაც ხშირად მოწვეულ, უცხო, დინასტიას კი არა, ეროვნულ დინასტიასაც არ სჭირს.

ირლანდიელ გლეხის მდგომარეობის შესახებ მკითხველს ბევრი რამ ექნება წაკითხული; მას ეცოდინება, რომ ირლანდიელი გლეხი მოკლებული იყო და არის მიწას, რომ ირლანდიის მთელი ადგილ-მამული ინგლისელ მემამულეების საკუთრებაა და ირლანდიელი მხოლოდ მრიჯარადრეა. 1870 წლამდე ირლანდიელი ფერმერი მემამულის თვითნებობის უუფლებო მსხვერპლი იყო — უნდოდა განდევნიდა მიწიდან, უნდოდა იჯარას მოუმატებდა. მხოლოდ ამ წელს მიხედა ინგლისის მთავრობამ ირლანდიელ გლეხის უკიდურეს გაჭირვებას და გამოსცა პირველი აგრარული კანონი, „ლანდაკტა“⁴ დ წოდებული. ამ კანონით მემამულეს უფლება არ ჰქონდა გლეხისთვის მიწა წაერთმია, თუ მას მამულზე დანახარჯს არ აუნაზღაურებდა. მაგრამ „ლანდაკტა“⁵ არაფერი უშველა გლეხის გაჭირვებას: მემამულე თავის-უფრადი იყო, როგორიც უნდოდა ისეთ იჯარის პირობით შეკვროდა გლეხს და როცა მის განდევნას მოისურვებდა, ისეთ პირობებს მოსთხოვდა, რომ გლეხი იძულებული ხდებოდა უარი ეთქვა ახალ კანონის სარგებლობაზე.

სანამ შესანიშვავი მოლვაწე პარნელი არ გახდა ირლანდიელების მეთაური, გლეხის მდგომარეობის გამუჯობესობაზე ინგლისელი არ ჰყიქრობდა. პარნელი მოურიდებლად, მედგრად შეებრძოლა ინგლისელ მთავრობის უსამართლობას. მას მხარს აძლევდა გაჭირვებული ირლანდიელი გლეხი და ამ სასტიკ ბრძოლას შედეგად ის მოჰყვა, რომ ინგლისელმა ძალა-უნებურად მიაქცია ყურადღება ირლანდიელ გლეხის მდგომარეობას; მთავრობა იძულებული გახდა დაენახა ამ მდგომარეობის აუტონე-

ლობა. 1881 წელს ინგლისის პარლამენტმა მიიღო მეორე აგრძარული კანონი: დაარსდა საგანგებო საადგილმამულო სსა-მართლოები; ამათი დანიშნულებაა იჯარის რაოდენობის სამარ-თლიინი განსაზღვრა, თუ ფერმერი და ლენდ-ლორდი თვითვე ვერ მორიგდებოდნენ; ფერმერს ეძლეოდა უფლება არენდის გაყიდვისა; სასტიკად იყო განსაზღვრული ორივე მხრის უფლე-ბანი და მოვალეობანი: ლენდლორდის არ ჰქონდა განუსაზღვ-რელი უფლება ფერმერის განდევნისა.

რომ გამჭვრეტი პარნელი კარგად ხედავდა, თუ რამდე-ნად სასარგებლო იყო ახალი კანონი ირლანდიელ გლეხებისათვის, მაგრამ ისე შეხვდა მას, რომ ყველა გააკვირვა: იგი თხოულო-ბდა, რომ იჯარაში, რომელსაც გლეხი იხდიდა, ადგილის ღი-რებულობის წილიც ყოფილიყო, რომ ოცდაათის წლის განმა-ვლობაში გლეხი მესაკუთრე გამხდარიყო. გლადსტონმა არ მიიღო პარნელის წინადადება და პარნელმაც ახალ კანონს „შესაბრალისი ხრიკი“ და „ნახევარი წამალი“ უწოდა. შესა-ნიშნავ მოღვაწის პრაკტიკულ პოლიტიკის უმთავრესი პრინცი-პი იყო — რამდენს მეტს დაუთმობდნენ, იმდენი მეტი მოეთხო-ვა. მას არ ეშინოდა ინგლისის მთავრობის გაჯავრებისა, რა-დგან სიმართლის და კანონის გზაზე იდგა და მოელი ირლან-დია ზურგს უმაგრებდა!

თუ შესანიშნავი იყო პარნელის მოღვაწეობა, არა ნა-კლებ შესანიშნავი იყო ირლანდიელების თავგამოდება, და მათი მომზადება ბრძოლისათვის. ბოიკოტის ამბავი მკითხველს ეცო-დინება — უსამართლოდ განდევნილ გლეხის ფერმას არც ერთი ირლანდიელი გლეხი არ მიეკარებოდა და თუ გამოჩნდებოდა ასეთი მოღალატე, ისე გაუჭირვებდნენ საქმეს, რომ იძულებუ-ლი იქნებოდა, ისევ თავი დაენებებია „აკრძალულ“ ფერმისა-თვის.

პარნელი რომ ციხეში ჩასვეს (1881 წელს) და ირლან-დიაში სასტიკი საგანგებო კანონები შემოიღეს, პარნელმა სა-ტუსალოდან შეუთვალი ხალხს — არ გადაიხადოთ იჯარა, სანამ მთავრობა უარს არ იტყუის სასტიკ კანონებზეო; მთელ ხალხის

პასივურ წინააღმდეგობასთან მთავრობის სამხედრო ძალა უკარალოა“-თ. ხალხი, როგორც ერთი კაცი, დაემორჩილა თავის საყვარელ გმირის სიტყვას.

ასეთ მეთაურისა და ასე მომზადებულ ხალხს მთავრობა წინააღმდეგობას კი გაუშევს, მაგრამ შეჩერებით ვერასოდეს ვერ შეაჩერებს.

1881 წლის აგრარულ კანონის შემდეგ პარნელის და ირლანდიელების ბრძოლის საგანი უფრო ირლანდის თვითმართველობა იყო.

პარნელის სიკედილისა და ირლანდის პარტიის დასუსტების შემდეგ როგორც ჰომერულის საქმე, ისე აგრარული კითხვა წინ არ წასულა. მაგრამ როცა ირლანდიელების პარტია ისევ გაერთიანდა და მხნედ, გაბედულად შეებრძოლა ინგლისის მთავრობას, ირლანდის საქმე ისევ წინ წაიწია.

კონსერვატიული სამინისტრო, *) რომელიც ჯერ კიდევ ინგლისის მართველია, იმ აზრის იყო, რომ ხსენებულ აგრარულ კანონების შემდეგ ირლანდიელ გლეხების მოძრაობა „რევოლუციონერების“ და აგიტატორების საქმე იყო და არა ნამდვილ გაჭირვებით გამოწვეული. ამიტომ იყო, რომ იგი სასტიკ ღონისძიებით, ტერორით სცდილობდა გლეხების მოძრაობის მოსპობას. მაგრამ მალე დარწმუნდა, რომ პოლიციისა და უანდარმების საშუალებით საქმეს არაფერი ეშველება.

ინგლისი სხვა სახელმწიფოს არა ჰგავს — იქ რომ შეცდომას დაინახავენ, როდი რცხვენიათ ან ეშინიათ გამოტყდნენ და შემდეგ ეცადონ მის გასწორებას. ეხლაც ეგრე მოხდა: რაკი მთავრობა დარწმუნდა, რომ მთელი ირლანდია თხოულობს ნამდვილ აგრარულ რეფორმას, დაუყოვნებლივ შეუდგა საქმის შესწავლას, რომ ახლო მომავალში შესაფერი პროექტი წარმოუდგინოს პალატას.

მანამდე უნდა მოხდეს ირლანდიაში მოლაპარაკება მემაშულეთა და გლეხებ შორის. ორივე მხარე თანახმა, რომ არ-სებული ფორმა მიწად-მფლობელობისა ყოვლად უვარებისა და რომ მიწა იმის ხელში უნდა გადავიდეს, ვინც მას ამუშავებს.

*) იქედან დაწყებული მე-22 გვერდის მე-15 სტრიქონიამდე „ცნ. ფურც.“ დან არის ამოღებული.

გარდა ამისა, საჭირო იღება ილაპარაკონ მიწის იძულებით გაყიდვაზე, რადგან მემამულეთ ისევე სურთ მოიშორონ მიწა თავიდან, როგორც გლეხებს მისი შეძენა. მაგრამ დიდ სიძნელეს წარმოადგენს საკითხი, თუ როგორ უნდა მოხდეს მემამულეთაგან მიწის გამოყიდვა. მემამულეების სურვილია, რომ პირდაპირ გლეხებთან დაიჭირონ საქმე; მხოლოდ იმასაც ამბობენ, რომ მიწის გამოსასყიდათ დადებული გადასახადი არ უნდა იქნეს იმაზე მეტი, რასაც გლეხები წინად წლიურად იხდიდნენ იჯარაშით. გლეხები კი თხოულობენ, რომ ეს გადასახადი უდრიდეს იმ იჯარას, რომელსაც საადგილ-მამულო კომისია ნიშნავს (ირლანდიაში კანონით მიწის იჯარის რაოდენობას მემამულე როდი ნიშნავს, არამედ საგანგებო საადგილ-მამულო კომისია). საადგილ-მამულო კომისიამ კი 340,000 შემთხვევაში დაუკლო წინანდელ იჯარას 20% ან ერთი მეტოული და 80,000 შემთხვევაში კიდევ მეტიც. ჩვენ ისე ძალიან გვინდა მიწის საკუთრებად შეძენაო, ამბობენ გლეხები, რომ თუ პირდაპირ ლენდლორდებთან გვექნა საქმე, დიდ ფულს გამოგვტყვილებენო, ამიტომ მიწის გამოსასყიდ ფულის რაოდენობის დანიშნა ლენდ-ლორდების საქმე ნუ იქნებაო.

მეორე ძნელი საკითხი საქმის ფინანსიური მხარეა: საიდან იშოვონ მიწის გამოსასყიდი ფული? მემამულენიც და გლეხებიც იმის მსურველი არიან, რომ ხაზინა დაეხმაროს მათ ამ საქმეში.

სიძნელე ბევრი არისო, ამბობს აგრარულ რეფორმის მხურვალე მომხრე როსელი, მაგრამ არც ერთი არ არის ისეთი, რომ მისი გადაწყვეტა შეუძლებელი იყოს. „გაიხსენეთ მთელი საუკუნეები სასოწარკვეთილებისა და ტანჯვერსა; გაიხსენეთ შეურიგებელი მტრობა, რომელიც ხშირად ავკაცობის ხასიათს იღებდა! და ბოლოს კი ორივე მხრის წარმომადგენელნი ერთად იკრიბებიან სათათბიროდ! დუბლინში ბევრი მნიშვნელოვანი კრება ყოფილია, მაგრამ ის, რომელიც 1903 წლის დასწყისში უნდა მოხდეს, ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია“.

ირლანდიის ეროვნული პრესა ამბობს, რომ ეხლა განზ-რახულ აგრძარულ რეფორმის გამო ჰომერულის საქმე დროებით გადადგებული იქნებათ. ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ მიწის გამო-ყიდვა არა თუ არ მოსპობს ირლანდიის თვითმართველობის კითხვას, პირ იქით, გააძლიერებს კიდეც, როგორც 1898 წლის საერობო თვითმართველობის კანონმა გააძლიერა. „და ადგი-ლად შესაძლებელი არისო, ამბობს „რუს. ვედ.“ ის კორეს-პონდენტი, რომ კონსერვატიული სამინისტრო იძულებული გახ-დეს წარუდგინოს პალატას ირლანდიის ჰომერულის ბილი. ვისაც პარადოქსალურად ეჩვენება ეს მოსაზრება, შემდეგ ფაქტს გავახ-სენებ: ოთხმოცდაათიან წლების დასაწყისში ლორდ სოლსბე-რი ამტკიცებდა, რომ მუნიციპალური (ქალაქების) თვითმარ-თველობა ირლანდიაში ჰომერულზე უფრო საშიში არისო. არ გასულა ეჭვი წელიწადი და ეს „საშიში“ რეფორმა განახორ-ციელა თვით სოლსბერის სამინისტრომ“.

საკუთრების უფლება მიწაზე უსაზღვროდა და ხელშეუხებ-ლად იყო აღიარებული მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში. სახელმწიფო მთელ თავის ძალ-ღონით უძლიური იყო საკუთ-რების პრინციპის წინაშე. საკუთრება წმინდათა-წმინდა იყო ეხლა კი არა თუ თეორეტიულად, პაკტიკულადაც მიღებუ-ლია პრინციპი სახელმწიფოს ჩარევისა საკუთრების საქმეში.

გერმანიის ეხლანდელი მთავრობა შეიქნა სრული მორჩი-ლი პრუსიის თავად-აზნაურობისა; კათოლიკე პარტია, რომე-ლიც ბისმარკის დროს „თავისუფლების“ მოტრფიალე და დამ-ცველი იყო, ეხლა მთავრობის მონა-მორჩილი გახდა და მთავ-რობასთან ერთად თავად-აზნაურობის მხარეზე გადავიდა; ნაციო-ნალ-ლიბერალები დიდი ხანია დამოუკიდებლობას მოკლებუ-ლი არიან და იმ მხარეზე გადადიან, საითაც მინისტრები უქნე-ვენ თვალს, და ყველა დასახელებული პარტიები, გერმანიის საუბედუროდ, რეიხსტაგის უმრავლესობას შეადგენენ.

უცხოელ პურის ბაჟის გადიდება, რომელიც ხსნებულ უმრავლესობამ ახალ სადამოუნო პროექტის დაწანონებით შე-

მოილო, მხოლოდ თავად-აზნაურობის ჯიბეს გაასუქებს. მთავრობამ, თავად-აზნაურობამ, კათოლიკე პარტიამ და ნაციონალ-ლიბერალებმა ხალხის არსებითი ინტერესები მსხვერპლად შესწირეს ბარონების და გრაფების ფუფუნებით და განცხრომით ცხოვრებას. ესეც არ იქმარა რეიხსტაგის უმრავლესობამ: როცა დაინახა, რომ ოპოზიცია (სოციალ-დემოკრატები და თავისუფალ-მოაზრენი) მზად არის იხმაროს ყოველი კანონიერი საშუალება და უკიდურესი წინააღმდეგობა გაუწიოს ხალხის წინააღმდეგ მიმართულ კანონ-პროექტს, უმრავლესობამ არსებული კანონი დაარღვია და ამით ხალხის ინტერესების დამცველს ბრძოლის იარაღი წაართვა: მთავრობის პროექტში ცხრასაზე მეტი მუხლი იყო და კანონით თითეული მუხლი რეიხსტაგს ცალკე უნდა განეხილა და მიეღო ან უარეყო. უმრავლესობამ მოსპონ კერძო მუხლების განხილვა და პროექტს ერთბაშად უყარეს კენჭი; რეიხსტაგის თავმჯდომარეს მიანიჭეს თითქმის უსაზღვრო უფლება სიტყვის ნების მიცემისა თუ არ მიცემისა მსურველისათვის.

ამ გვარად უმრავლესობამ ფეხ ქვეშ გათელა ხალხის ინტერესებიცა და არსებული კანონიც, რომ თავად-აზნაურობამ ერთი-ორი გროში კიდევ ამოაცალოს ჯიბიდან საწყალ ხალხს. და ხალხი, რასაცვირველია, ამას არ დაივიწყებს!

აღსანიშნავია ერთი საყურადღებო მოვლენა გერმანიის ეხლანდელ პოლიტიკურ ცხოვრებაში: ერთი ნაწილი გერმანიის საზოგადოებისა აღარ უყურებს სოციალ-დემოკრატიას როგორც ისეთ რევოლიუციონურ პარტიას, რომელთანაც კავშირის დაჭრა „ქვეყნის ღალატი“ და „ქვეყნის დანგრევაა“.

სახელგანთქმულმა მომსენმა ეხლახან დაბეჭდა გაზეთ „ნაციონ“-ში მეტად საყურადღებო წერილი, რომელმაც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა და დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია მთელ გერმანიის იმპერიაში და საზღვარ-გარედაც. მოგვყავს უმთავრესი ადგილები შესანიშნავ ისტორიკოსის წერილიდან, რომელსაც სათაურად აქვს — „რამ უნდა გვიშველოს?“

„იმპერიის კონსტიტუციის დარღვევა სიჩქარით მიღის წინ... გერმანიის რეიხსტაგში ლაპარაკის უფლება უკვე რეიხ-

სტაგის თავშვდომარის ნებაყოფლობისაგან არის დამოკიდებული და მაშასადამე აღარც უფლებას შეაღებნს. აღვილი მისახვედრია, თუ რა უნდა მოჰყვეს ასეთ ნაბიჯს. ეს მხოლოდ დასაწყისია კონსტიტუციის დარღვევისა და გერმანიის იმპერატორი (?) და გერმანიის ხალხის წარმომადგენლები უნდა დაემორჩილონ ბარონებისა და ბერების ინტერესების აბსოლუტისმა.

ძველ მონარხის აბსოლიუტისმი იმასთან შედარებით, რომელიც ჩვენ მოგველის, რბილი და ჰუმანური მთავრობა იყო. მეფე არც ვაჭარია, არც მემამულე (?) და არც მღვდელი და კერძო ინტერესების მაღლა სდგას (?). ეხლა უმდაბლეს ხარისხის ინტერესების კოალიციაშ უნდა გადასწყვიტოს, საჭიროა თუ არა არხების გაყვანა და ფლოტის გაძლიერება, ან როგორ უნდა გაძვრეს ტყავი მოქალაქეს და მეცნიერებს როგორ უნდა ამოდონ ლაგაში პირში.

თუ არის კიდევ რაიმე საშუალება კონსტიტუციის დარღვევის წინააღმდეგ, ეს არის ყველა იმ პარტიების კავშირი, რომელნიც „შეთქმულება“-ში არ იღებენ მონაწილეობას; რასაკვირველია, ამ კავშირიდან უნდა გამოიჩინოს ის პარტია, რომელმაც სახელი გაუტეხა და პატივი ახადა როგორც „ლიბერალი“ სისე „ნაციონალისტის“ სახელსაც, და სამაგიეროდ უნდა მიღებულ იქმნას სოციალ-დემოკრატია“. მომზენი მტკიცედ თხოულობს სოციალ-დემოკრატიისთან კავშირს, როგორც აუცილებელ შედეგს ეხლანდელ მდგომარეობისას. მომზენის აზრით, აღარ არსებობს სინამდვილეში ძველი განაწილება, „წესის მომხრე“ და „წესის წინააღმდეგ“ პარტიებიდ, ან უკედ რომ ესთქვათ, არსებობენ მხოლოდ წესის წინააღმდეგი პარტიები: არც ერთ პარტიის არ შეუძლია უსაყველუროს შეორეს რევოლუციონერობა, რადგან ყოველი პარტიია იმის მეცადინეობაშია, რომ არსებული დაწესებულებანი შესცვალოს“. შემდეგ მომსენი განაგრძობს: „არსებულ მიმეგ და საშიშ პირობებში ისე არაფერი არ არის საჭირო, როგორც კავშირი ლიბერალებისა, რომელთაც ჯერ კიდევ უფლება აქვთ ატარონ ეს სახელი, სოციალ-დემოკრატიისთან.“

მე არასოდეს არ ვყოფილვარ სოციალ-დემოკრატი და არც ვფიქრობ, რომ შემდეგში გავხდე, მაგრამ სამწუხაროდ სოციალ-დემოკრატია ერთად-ერთი პარტია, რომელსაც უფლება აქვს პოლიტიკურ პატივისცემაზე. რაც შეეხება ნიჭის, ტალანტის, აქ ლაპარაკიც მეტია. გერმანიაში ყველამ კარგად იცის, რომ ბებელისებურ თავის ტვინი თორმეტ ბარონს რომ გაუნაშილონ, თავიანთ წრეში ბრწყინვალე ვარსკვლავები იქნებიან. სოციალ-დემოკრატი ამომრჩევლების თავდადება, მსხვერპლისათვის მზად ყოფნა პატივისცემას იწვევს მათ შორისაც კი, ვინც მათ სრულებით არ ეკუთვნის. პარტიის დისციპლინა ეხლანდელ ძნელ პირობებში, როცა მის კონგრესებზე ამდენი სიძნელე იჩენს თავს, საშუალები მაგალითი უნდა იყოს ლიბერალებისათვის“...

მომზენი და მისი თან-მოაზრე დეპუტატი ბარტი ეხლა იმ აზრს დაადგნენ, რომელიც უკვე განახორციელა ვალდეკ-რუსომ. საფრანგეთში. როცა ბნელი ძალა საფრანგეთის კონსერვატორებისა და კლერიკალებისა აშკარად, პირდაპირ შეებრძოლა რესპუბლიკას და დემოკრატიულ პრინციპს და მას მხრი მისცა ვადაგვარებულ რესპუბლიკელების ერთმა ნაწილმა, ვალდეკ-რუსომ ცხადათ დაინახა მდგომარეობის მთელი საშიშროება და გაბედვით მიჰმართა რესპუბლიკისა და დემოკრატიისათვის თავ-დადებულ სოციალისტებს და მათის დახმარებით ძირს დასცა თავაღებული და გალაღებული რეაქცია

ერთსა და იმავე მიზეზებს ერთი და იგივე შედეგი მოჰყვება ხოლმე. გერმანიაში შეერთდნენ თავადაზნაურობა და ერთ დროს ვითომ თავისუფლების დამცველი ცენტრი, ამათ მიემხრნენ გადაგვარებული ძველი ლიბერალები და შეერთებულის ძალით იერიში მიიტანეს ხალხის არსებით ინტერესებისა და უფლების წინააღმდეგ. რა საკვირველია, რომ ყველანი, ვისთვისაც ხალხს ეს ინტერესები და უფლებაძირებასია, სცდილობრნენ შეერთებას გალაღებულ მტრის წინააღმდეგ, რომელსაც ეხლანდელი მთავრობა ასე ქომაგობს.

ევროპის სახელმწიფოების საურთიერთო დამოკიდებულების აწეწილ-დაწეწილობა ცნობილია. ერთი მეორეს უნდო

თვალით უყურებს და მტრობს, სადაც კი ეხერხება და შეუძლია. თვით „მოკავშირენიც“, რომელთაც ენაზე „გულითაღი მეგობრობა და სიყარული“ აკერიათ ენაზე, ერთმანერთის წინააღმდეგ მოქმედებენ, სადაც ამას მათი ინტერესი მოითხოვს. მიუხედავათ ასეთ საერთა-შორისო პირობებისა, არიან პირები, რომელთაც სწამთ, რომ ევროპის სახელმწიფოების „ფედერაცია“ ადვილათ შესაძლებებელი საქმეა. ასეთ პირებს ეკუთვნის ფრანგი დე სტურნელ დ, ეკონსტანიც. მოგვყავს დ, ესტუნელის მოსაზრებანი.

„არ არის საქმარისი ვაჭოთ და ვაღიდოთ მშვიდობიანობა; ჩვენი დანიშნულება და მოვალეობაა მისი ორგანიზაცია, მოწყობა. მე არა ვარ მომხრე ტოლსტეინებურ მშვიდობიანობისა; არ ვამბობ—იყოს მშვიდობიანობა, რაც უნდა დაჯდეს იგი, ავიყაროთ იარაღით. ეს ვზა პირდაპირ მონობისაკენ და ომი საკენ წაგვიყვანდა. არც იმის მსურველი ვარ, რომ ქვეყანა განაზღეს, მაგრამ ვამტკიცებ, მშვიდობიანი მუშაობა, შრომა საუკეთესოდ მოამზადებს სამშობლო ტერიტორიის დაცვას. მშვიდობიანობის ორგანიზაცია პატრიოტისმს კი არ შეასუსტებს, პირიქით გააძლიერებს კიდევ…“

მშვიდობიანობა ოცნება არ არის; იგი სინამდვილე ხდება, მას ეძლევა ფორმა, სახელი, იგი კავშირია სიცოცხლისათვის, რომელიც წინააღმდეგია არსებობისათვის ბრძოლისა, კავშირი ევროპის ხალხებისა, მათი ფედერაცია.

ფედერაცია აუცილებელი საჭიროება ხდება წინააღმდეგ მსოფლიო კონკურენციისა, წინააღმდეგ ამერიკელების გაბატონებისა დღეს და ყვითელკანიანებისა (მონგოლებისა) ხვალ. არც ერთ ხსნებულ მოვლენის წინააღმდეგ იარაღი არ გვაქვს. არ გვიშველის არც თავისუფალი ვაჭრობა, არც მფარველობითი სისტემა. დიდ სამსახურს გაგვიწევდა ჩვენ ეროვნულ საშუალებათა და სიმღიდრეთა მოხმარება, მაგრამ ამასაც დიდი ღონისძიება სკირდება და ჩვენი წლიურ შემოსავა ის 54 პროცენტი კი ხმარდება „შეიარაღებულ მშვიდობიანობას“, ე. ი. ისეთ საქმეს, რომელიც არაფერს აწარმოებს. ღონისძიებათა ამ ფლან-

გვას, უწარმოო ხარჯვას, ზედ ერთვის ჩვენი ახალგაზდობის ძალთა ფლანგეაც—ვამზადებთ ომს, რომელიც არავის უნდა, რომელზედაც არც კი სურთ ილაპარაკონ. ამ ორგვარ ფლანგვას შედეგად უთუოდ უნდა მოჰყვეს დემორალიზაცია და არეულობა. არ გვაქვს ნამდვილი პოლიტიკა, მოქმედების პროგრამა, არც შინ და არც გარეთ. ევროპა ხელ-ფეხ შეკრულია ასეთ პოლიტიკის არ-ქონებით, რასაც ვმალავთ სხვა და სხვა ვითომდა პოლიტიკის სახით.

მე კარგად ვხედავ იმ სიძნელეთ, რომელთაც შევუკრავართ, განსაკუთრებით ჩვენ ფრანგები; მე არავის საყვედურს არ ვეუბნები და დიდათ ვაფასებ იმ შრომას, რომელმაც 30 წლის განმავლობაში აღგვიდგინა ფინანსები და ჯარი, შევგძინა მოკავშირე. მაგრამ ეს ყველა ხომ მოქმედების საშუალებაა და არა მიზანი; და დღეს ყველა კარგად ხედავს, რომ, ეროვნულ სიმდიდრისა არ იყოს, ვერც ამ საშუალებას ვხმარობთ შესაფერად. რუსეთთან კავშირს უნდა გაესწორწონავებია ევროპის სახელმწიფოების ძალები და ამით შესაძლებელი უნდა გამხდარიყო თავისუფალი ეკონომიკური განვითარება და გაერთიანებული მოქმედება ევროპის გარეთ. ნამდვილად კი სულ სხვა მოხდა: „შეიარაღებული მშვიდობიანობა“ ისევ მძიმე დარჩა ხალხებისათვის; ჩინეთზე გალაშქრებამ და ოსმალეთის მიტოვებამ ყველასათვის ცხადი გახდა უძლეურება პოლიტიკისა, რომელსაც მხოლოდ მაშინ შეუძლია მოქმედება, როცა ფაკტიურ შევე მოხდა და დასრულდა.

მიუხედავათ ამისა, ყველა გრძნობს, რომ დადგა მომენტი, როცა შემთხვევის აყოლას თავი უნდა დაანებონ და სხვებთან ერთად შეებრძოლონ საერთო გაჭირვებას. ყველგან იჩინა თავი ფედერაციის ნიშნებმა. ჩინეთის და კრეტის ექსპედიციებს ის კარგი მხარე პქონდათ რომ, აიძულა სახელმწიფოები საერთაშორისო ჯარი შეექნათ, ჰააგისა და შაქრის კონფერენციებზე შოხდა ისეთი დადგენილებანი, რომელიც წინეთ ყოველ სახელმწიფოს თავის შინაურ საქმედ მიაჩნდა. მსოფლიო საფოსტო კავშირი? რკინის გზებისა და ჰიგიენის ბიუროები? პარლა-

მენტის წარმომადგენელთ საერთაშორისო თათბირები? კონკრეტული მიზანის არ მიუღია, და არც შეიძლება, რომ არ ჩნდებოდეს.

ჩნდება ფედერაცია, რომელსაც ჯერ განსაზღვრული ფორმა არ მიუღია, და არც შეიძლება, რომ არ ჩნდებოდეს.

გაყოფილი, დანაწილებული ექროპაა პარადოქსი და კეშმარიტებაა გაერთიანებული, დამშვიდებული ექროპა. ამას ყველა გრძნობს ეხლა გარდა მთავრობებისა. მთავრობების პოლიტიკა, რომელიც გამოიხატება ლოდინში და გაჩუმებაში, უარყოფილია როგორც საღის გონებისაგან, ისე კიდევ უფრო თავის უნაყოფობით. ასეთმა პოლიტიკამ დაგვაკარგინა ეგვიპტე, მანვე შექმნა ახალი იმპერია ბრიტანიის აფრიკისა.

ეგვიპტის დაკარგვას აღზას-ლორენის საქმით ხსნიან ჩვენი პოლიტიკოსები მაგრამ ამ კითხვაშიც ხომ ლოდინისა და გაჩუმების მეტს არას ვაკეთებთ. გაგვიზეპირებია გამბეტას განთქმული სიტყვები—მუდამ მაზედ (აღზასზედ) ვიფიქროთ, ნუ ვიღაბარაკებთ კიო—და მეტს არაფერს ვაკეთებთ. ეგ ხომ უფრო მიძინებაა ეროვნულ მგლოვიარებისა ვიდრე მისი გულწრფელი პატივისცემა!

აღზას-ლორენის კითხვაა ერთად ერთი მიზეზი რომ აფერხებს ევროპის კონფედერაციას და რამდენად ცოტას ლაპარაკობენ მაზედ, იმდენად ნაკლები იმედია იმის გადაწყვეტისა

პოლიტიკა ლოდინისა და გაჩუმებისა თვის მოტყვილებაა. სად მიგვიყვანს ასეთი პოლიტიკა? დავიწყებასთან თუ რევანშტან? ერთიცა და მეორეც შეუძლებელია. როგორ დავივიწყოთ, როგორ არ ვიღაბარაკოთ იმათხე, გინც დაგვიკარგავს! ეგ ხომ ორჯელ დაკარგვა, წარსულის მოსპობა იქნება! აღზასის დაკარგვით ჩვენ დავკარგეთ ეროვნულ ერთობის ერთი ელემენტი.

გარდა ამისა დავიწყება დაგვამცირებდა მეტოქის ოვალში, რომელიც ეხლა პატივისცემით გვიყურებს, და დამცირებას ჩვენი აბუჩად ავდება მოჰკვება.

ერთის სიტყვით, დავიწყება, რომლისკენაც მავყევართ ჩვენ სიჩუმის „პატრიოტულ“ პოლიტიკას, მეტად საშიში იქნება საფრანგეთისთვისაც და მშვიდობიანობისთვისაც საზოგადოდ.

უცხოუთის მიმთხილვა

მაშ ამისთვის უნდა მოვემზადოთ? არა. ომი კითხვას ვერ გადაწყვეტს, რადგან იყი გაუთავებელია: როსბახს იენა მოჰყავა, იენას ვეტერლოო და სხვა. მერე სად უნდა მოხდეს ომი? ალ-ზას-ლორენში, სადაც ამდენი უბედურება დატრიალებულა? არა, ეს ომი საშინელება იქნებოდა, მით უმეტეს, რომ აღზასელები ორივე ჯარში იქნებოდნენ. მაშ როგორლა გნებავთო, მკითხავენ ის პირები, რომელნიც ჩვეული არიან აბსოლუტურად კითხვის გადაწყვეტას; ან ერთი უნდა იქნეს, ან მეორეო. აბსოლუტური გადაწყვეტილებანი მეტ წილად ბუნების წინა-აღმდეგია. მივბაძოთ ბუნებას. ნუ თუ შეუძლებელია შეთან-ხება იმისა, რაც ორივე მხარეს კანონიერი და პატივსაცემი აქვთ თავიანთ მოთხოვნებში?

პირველად საფრანგეთმა უნდა დაიწყოს საქმე და აუხსნას გერმანულ საზოგადოების აზრს საქმეთა მდგომარეობა. ჩვენ უნდა ავუხსნათ და შევაგნებინოთ გერმანელებს, რომ არსებული განხეთქილება ხელს უწყობს და ამარჯვებინებს ზღვის იქითა კონკურენციას, რომელიც ჯერ გერმანიას ჩანთქავს და მერე ჩვენ. რაკი ამას გაიგებენ, დასკვნა თავისით მოვა. ორივე მხარე იძულებული გახდება ერთმანერთს დაუთმოს, რომ შეიმსუბუქოს საერთო ტვირთი. ორივე მხარე თან-და-თან მივა შეთანხმებამდე, რაც, გერმანელებს რომ ჰგონიათ იმაზე ბევრით ადრე მოხდება, რადგან წარლვნის ზვირთები გვიახლოვ-დება.

ევროპისათვის შეუძლებელია სხვა პოლიტიკა, გარდა მშვიდობიან პოლიტიკისა, რომლის საფუძველი აუცილებლად ევროპის ფედერაცია არის. ფედერაცია კი შესაძლებელი იქნება მხოლოდ ალზას-ლორენის კითხვის გადაწყვეტის შემდეგ. ამას უნდა მიხვდეს ევროპის საზოგადოებრივი აზრი და შემდეგ მია-ხვედროს მთავრობანიც“.

საქებურია ავტორის ასეთი იდეალისმი და ჰუმანური გრძნობანი, მაგრამ საბუთები, რომელიც მას მოჰყავს თავის აზრის დასამტკიცებლად, მიზანს ვერ აღწევენ.

საერთაშორისო ჯარის მოქმედებაში ჩინეთში ბრძასაც კი დაანახვა, თუ რამდენად შეურიგებელია ევროპის სახელმწიფოების ინტერესები. ტშირად საქმე პირდა-პირ შეტაკებამდე და სისხლის ღვრამდე მიღიოდნენ „მოკავშირენი“ ჩინელების სასიხარულოდ და სასიამოვნოდ.

ჰაგის კონფერენციის მნიშვნელობა და შედეგი იქიდან სჩანს, რომ ერთად-ერთი საქმე, რომელიც უნდა განეხილა „საერთაშორისო სამართალს“—ბურებისა და ინგლისელების საქმე—სამართალმა არ მიიღო—ჩემს კომპეტენციას არ ეკუთვნისო. ჯერ ამ სამართლის გასამართლებული საქმე არავის უნახავს.

კონგრესებს დიდი სარგებლობა მოაქვთ საერთაშორისო და მოკიდებულობისათვის, მაგრამ იგი ვერ გახდება ევროპის ფედერაციის საფუძველი.

დ'ესტურნელს ერთი ავიტყდება კიდევ—ევროპაში ბევრი ერია ალზას-ლორენისთანა და ბევრად უარეს მდგომარეობაშიაც, და განა შესაძლებელია იქ ფედერაცია, სადაც ამდენი უკმაყოფილო ელემენტებია? სანამ ეროვნული კითხვა არ გადაწყდება საბოლოოდ, ხალხთა ფედერაციაზე ლაპარაკი უნიდაგო ოცნებაა. ფედერაცია შესაძლებელია დამოუკიდებელ, თანასწორ-უფლებიანებ შორის. ბატონ-ყმობა ვერაფერი ნიადაგია ფედერაციისათვის.

„მოაგზის“ შენაარსი 1902 წლისა

არაგვისშირელი შ.—ბედის მსჯავრი (ეტიუდი). № VII.

— ეეხ, მეტივე (ლექსი პროზად). № VI.

— ანტონ ზურაბიში (ეტიუდი). № V.

— გურუსალია და სატი (გაგლილი ამბავი). № VIII.

— ღილიღელა მარიამი და სატაურა, მოთხოვთა. № III, IV.

ახობაძე.—მგრანს (ლექსი). № VII.

აზარია.—ცოდვა—სცენები. № I.

ბართოვი გ.—დაეწავა სურვილით. № VII.

— სოკო, სოკო, მოთხოვთა.

გოგოლი ა.—ტარას ბულბა—თარგ. ინანისა. № VI, VII, VIII, IX, X, XI.

გორგი მ.—სამინა, თარგ. ივ. პოლუმორდვინოვისა. № VII, VIII, IX, X, XI და XII.

გერგანიუსი. —ჭამლეტ. № VI, VII.

— მაგბეტ. № VIII, IX, X.

— მეფე ლირი. XII.

გრიბოედოვი. —ვაი ჭკუისაგნ. —კომ. თარგ. განდეგილისა. № XI, XII.

გერბიცეკანა. —უევართ ერთმანეთი? (ეტიუდი) თარგ. ნინოსი. № III.

გიქტორ ჭაუბა. —ტარგვემადა დრამა 5 მოქ. გ. უიფანისა. № IV, V და VI.

ზუდერმანი. —სასიკვდილოდ განწირულნი. თეა (ისტორიული დრამა) ინანისა. № VIII.

თავამშეიღვი ე. —არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნი. № II, VII, X და XI.

— ბრძენი აღმოსავლეთისა ანუ განზრახვან შისი. № II.

გოვალებეს დროი. — წინაპრების თავისანისცემა კავკასელებში. თარგ. — ასრ. №. IV.

მარტ ტეგენი. — სიკვდილის წრე, თარგ. ალ. საათაშვილისა. № I.

მელანია. — ლადიკო — მოთხოვდა. № II.

შუშკინი. — * * დექტი, თარგ. კონ. ნიკოლაძისა. № II.

რაფფი. — ხეზთი — რომანი სამხეურიდან. თარგ. ეგანგულოვისა. № VIII, IX, X, XII.

სახოკია თ. — მებრძოლი (ამბავი ბურ-ინკლისელთა ომიდან). № V.

ფრონელი ა. — ლილებული მესხეთი. № III.

ჩეხოვი ან. — შიში — თარგ. ა. შით აშვილისა. № VI.

ციცინათულა (ეტიუდი) * * სა № VI.

სახანაშვილი ა. — თელავის რექტორის გაიზის სიტყვა სწავლის შესახებ. № V.

ჯორჯაძე არჩ. — ირლანდია შეცხრამეტე საუკუნეში. № I.

— თეატრი და მწერლიდა. № II.

ჯანაშვილი პ. — გასუშტი და მისი შრომა. III.

ჯიოგანია გერგა. — ეგა — რომანი. თარგ. ალ. დ. წინამძღვრიშვილისა. № II.

ჭაუშტრიმანი გ. — დაძირული ზარი — დროშა 5 მოქმ. თარგმ.ნი ინ-ანისა. № II, III და IV.

უცხოეთი 1901 წელს. — 1. საერთაშორისო დამოკიდებულებანი: სამთა კავშირი. — რუს-ფრანგთა კავშირი. — ინგლისი. — სამხრეთ-აფრიკის ომიანობა. — ჩინეთის ამბები. — 2. ევროპის უმთავრესი სახელმწიფოების შინაური საქმეები; ავსტრია და ეროვნული კითხვა. ინგლისის პარტიები, ირლანდია, გერმანია და ეროვნული კითხვა. დემოკრატიული პარტია. საფრანგეთი № I.

უცხოეთის მიმოხილვა № II.

უცხოეთის მიმოხილვა. — 1. კიდევ საერთაშორისო კითხებზე: ორთა კავშირი და სამთა კავშირი. — 2. ამერიკელი მრეწველი № III.

უცხოეთის მიმოხილვა — 1. აგრარიული კითხვა იტალიაში. — 2. მფარველობით სისტემა (პროტექციონისმი) ინგლისში. — 3. საფრანგეთის საპარლამენტო არჩევნები. — 4. კა-

თოლიკური პარტია (ცენტრი) გერმანიაში და პოლონელები; პოლონელი წარმომადგენლები პრუსიის ზემო პალატაში № IV.

უცხოეთის მიმთხველება.—სამხრეთ-აფრიკა და ინგლისი № V.

უცხოეთის მიმთხველება.—პოლონელები პოზნანში.—საფრანგეთის საქმეები № VI.

უცხოეთის მიმთხველება.—ინგლისი: ლორდ-სოლისბერის სამსახურიდან გამოსვლა.—ბალფური—მისი მემკვიდრე —გაცრუებული იმედი.—ჩემბერლენის გავლენა ძველ და ახალ პრემიერზე. — რამ გააძლიერა კონსერვატორთა პარტია. — რამ დასუტრა ლიბერალები.—წარსული კაბინეტის რეაქციონური პროგრამმა. — ნიშნები თაპოზიციის გაძლიერებისა. — მეფე ედუარდ VII დაგვირგვინება. — სა ფ რ ა ნ გ ე თ ი. ბრძოლა კონგრეგაციების წინააღმდეგ.—კლერიკალების ოინები და მათი მოქმედება პროგრინციაში.—როიალისტური ხასიათი მოძრაობისა.—აფიცერის პროცესი. № VII.

უცხოეთის მიმთხველება.—გერმანია.—სამთა კავშირის განახლება. — ვილჰელმ II პოზნანში. — გერმანელების აღტაცება.—როგორ ჰქმინან „აღტაცებას“. — პოლონელების სიჩუმე.—ლანდმარშალის სიტყვა.—იმპერატორის პასუხი.—რუსის აფიცერები პოზნანში.

სა ფ რ ა ნ გ ე თ ი.—დე-სენ-რემის საქმე.—ორგვარი დისკიპლინა.—ვიქტორ-ჰიუგოს ძეგლი ბეზანსონში. № VIII.

უცხოეთის მიმთხველება.—1. რუსეთი და ჩინეთი.—2. ალზას ლორენი და საფრანგეთი.—3. ირლანდია.—4. სლოვაკეთი. — 5. კრამარჯის წერილი. — 6. ერთი იუბილე № IX.

უცხოეთის მიმთხველება.—1. სერბია.—2. რუმინია—3. Laisser faire, laisser passer.—4. მაკედონია.—5. კლერიკალიზმი. № X.

უცხოეთის მიმთხველება.—1. ავღანისტანი.—2. ინგლისის ლიბერალები. — 3. ამერიკის შეერთებულ შტატების პრეზიდენტი რუსელტი და პატრიოტიზმი.—4. დელკასე და პელტანი.—5. გერმანელი კათოლიკე და პოლონელი № XI.

უცხოეთის მიმთხველება.—1. რუმინიის მეფე კარლოს

ჰოჭენცოლერნი.—2. ორლანდია.—3. გერმანიის შინაგანი
პოლიტიკური მდგრადობა.—4. „ევროპის ფედერაცია“.
№ XII.

დამატება.—საბერძნეთის ქვეფი ისტორია დასაწეისიდან დამთუ-
კიდებლობის დაგარგვაშედ. გ. ღორგეთანიძისა. № II,
III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII.

დამატება.—ფიზიოლოგია დ—რი ფისტიურისა. (დასასრული) თარგ.
ი. ს. ფანცხავისი. № I.

საქმეს კი ერთობ ცოტას აკეთებენ: ღარიბი ათინელი მოქალაქე სჩივის ხოლმე, რომ შეიდგე მეტი მონა ვერ შეუნახავს. როგორც აღმოსაფლეთში, საბერძნეთშიაც იყო მონების ბაზარი, რომელსაც კვე ავდა ომი ან მეკობრეობა. ამ გვარად თვით ბერძნები იყვნენ შიში, რომ დღეს არა ხვალ დაპკარგავდნენ თავისუფლებას, რასაც, შეიძლება, გავლენა ჰქონდა მონების მდგომარეობაზე — ისე სასტიკად აღარ ეპყრობოდნენ. ათინაში, მაგალითად, მონების მდგომარეობა არ იყო მაინცა და მაინც ძნელი: პატრონს უფლება არ ჰქონდა სიკვდილით დაესაჯა მონა, რომელსაც ამასთანავე შეეძლო მოეთხოვა პატრონისაგან თავის გაყიდვა. ძნელია იმის გამოანგარიშება, თუ განსაზღვულ დროს რამდენი მონა იყო საბერძნეთში; მაგრამ შესაძლებელია დახულოვებით წარმოვიდგინოთ მათი რაოდენობა შემდეგის ფაქტიდან: 309 წელს ქრისტეს დაბადებამდე ათინაში იყო 400,000 მონა, 21,000 სრულუფლებიანი მოქალაქე და 20,000 მეტები.

7. გეორგ სახელები. კარგათ არ ვიცით, თუ რა ფორმა და წყობილება ჰქონდა კერძო სახლს საბერძნეთში; საზოგადოთ კი ვიცით, რომ კერძო სახლი პატარა, უშნო და ცუდათ აშენებული იყო. ბერძნი, რომელიც ასეთის ზრუნვით ეკიდებოდა საზოგადო მონუმენტებს, უყურადღებოდ სტოვებდა თავის საღვამს, რაც სრულებით წინააღმდეგია ეხლანდელ ცხოვრებისა. ბერძნულ სახლის უმთავრესი ნაწილი ეზოსაკენ ქალებისა იყო. თავდა - პირველად სახლი კირით იყო შელესილი; პირველად ილკიბიადემ შემოილო კედლების მხატვრობით შექმნა და ისე მაღვე გავრცელდა ეს ჩვეულება, რომ უმხატვერო სახლი დიდი სისაწყლის ნიშანი იყო. მაკედონიის ეპოქიდან ბერძნებმა მეტი უურადღეაა მიაქციეს თავის სახლს და უკეთ ჰქონდათ მღწყობილი.

8. ავეჯი. ავეჯიც სახლის შესაფერი ჰქონდა ბერძნებს: სკამი, ტახტი და სტოლი. სკამი მეტ წილად ჩვენი დროის ტაბურეტის მზგავსი იყო, იყო აგრეთვე დასაკეცი სკამი, რომელიც მონას მიჰქონდა ხოლმე თავის ბატონისათვის, და სავარ-

ძელიც, ხისა — კერძო პირებისათვის და მარმარილოს — საზოგადო შენობებისათვის, თეატრებისათვის, სასამართლოებისათვის და სხვა. კი მარმარილოზე ჯდომა სასიმოვნო არ არის და ამიტომ ზედ ბალიშს სდებდნენ ხოლმე. ლოგინი, საბანი, ბალიშები ღიღათ არ განირჩეოდნენ ჩვენი დროის ამ გვარ საგნებიდანვე; სტოლი, რგვალი თუ ოთხკუთხი, უფრო დაბალი იყო ვიდრე ეხლა: ბერძნებს ერთი ჩვენთვის გაუგებარი ჩვეულება ჰქონდათ — ნახევრად წამოწოლილი (მხარ თეძოზე) ჰკითხულობდნენ, სწერდნენ და სჭამდნენ. ბერძნებს ჰქონდათ აგრეთვე პატარა ყუთები ნივთებისათვის და ზანდუკები (სკივრი) ტანისამოსისათვის.

9. ჭურჭლეულობა. მეტი იქნებოდა ბერძნულ ჩვეულებრივ ჭურჭლეულობაზე ლაპარაკი, რომ ერთხელ კიდევ არ გვინდოდეს იმის აღნიშვნა, თუ რამდენი გემოვნება და შენ ჰქონდა ბერძენს უბრალო ყოველ დღიურ ცხოვრებაშიაც. აუარებელი სხვა-და-სხვაობა და მრავალ ფეროვნება ბერძნულ თიხის ჭურჭლეულობის ფორმისა ერთხელ კიდევ მოწმობს ბერძნის გამოხატულების სიმღიდოებს.

ღვინის ღიღი ჭურჭელი იმოდენა იყო, რომ აღამიანს ადვილად იტევდა; ქეეგრი, რომელშიაც დოოგენე ცხოვრობდა, ცნობილია ისტორიაში; ეს ქვევრი თიხისა იყო. შემდეგ მოდის ამფიარა, არ ყურიანი ქილა სხვა და სხვა სიღილისა, კრატერთასი, რომელშიაც ღვინოს წყალს ურევდნენ ძელთა ჩვეულებისამებრ, დეკიონის, ზეთის ჭურჭელი, ათას-გვარი სასამო ფიალა, ყანწები და სხვა. წნული არ ჩამოუვარდებოდა თიხიდან ნაკეთებს არც მრავალგვარობითა და არც სილამაზით. ათინელ ქალებს ძაფის მურგისათვის (დახვეული ძაფი) ჰქონდათ პატარა კალათები (ბერძნულად kalathos) ღიღის ხელოვნებით დაწნულები. სხვა კალათები დაჰჰქონდათ თავზე, როგორც ეს ეხლაც არის ხოლმე სამხრეთ ქვეყნებში. ათინისა და ღიღინოსის დღესასწაულზე წარჩინებულ ათინელების ქალებსაც ედგათ თავზე კალათები, სადაც ქადები და გუნდრუკი ეწყო: აქედან წარმოსდგა ამ ქალების სახელი — „კანეფო-

რეს“ ე. ი. კალათის მიმქონნი. სანათიც ბევრგვარი და ხელოვნურად ნაკეთები იყო, მაგრამ ოვითონ განათება კი მეტად პრიმიტიული იყო. პირველში ხმარობდნენ ნაძვის ან ვაზის ლიფლიფას; შემდეგ, სპარსელებთან ომის დროს, შემოღეს მეტად პრიმიტიული ზეთის ლამპა, რომელსაც თრი ნახვრეტი ჰქონდა, ერთი ზეთის ჩასასხმელი და მეორე პატრუქისათვის. მიუხედავათ ჰაზისა და ელექტრონისა, ჯერ კიდევ ხმარებაშია ასეთი ლამპა.

10. ტანისამდენი. ბერძნული ტანისამოსი უბრალო, ბუნებრივი და მოხდენილი იყო. ძველი ბერძენი რომ გაცოცხლდეს და ჩვენი ქუდები და ტანზე შემოტნასული ტანისამოსი დაინახოს, სიცილისაგან მეორეთ მოკვდებოდა. ძველი ბერძნული ტანისამოსი კაცისა და ქალისათვის იყო: 1) ხატონი (პერანგი)—ოთხ კუთხი ნაჭერი, რომელსაც სურვილისამებრ შემოიხვევდნენ. დორიელების ხიტონი გრძელი იყო, იონიელების მოკლე. პელოპონეზის მიმანობის დროს ათინელი კოხტა ყმაწვილები დორიულად იცვამდნენ ან თავისებურ პროტესტის გამოსაცხადებლად (არისტოკრატები იყვნენ) ან და იმიტომ, რომ არ უნდოდათ ისე ჩატანა, როგორც ყველანი იცვამდნენ: 2) ჰიმატიონი—მოსახურავი, რომელსაც დიდის შნოითა და მოხდენილობით გადიგდებდნენ ხოლმე მხარზე. დორიელების ჰიმატიონი მოკლე იყო, იონიელების გრძელი. ჩვენამდე მოუღწევია თხილან გაკეთებულ ქალის ფიგურას, რომელიც სულ ერთიან გამოხვეულია ჰიმატიონში. ამტკიცებდნენ, რომ ეს ფიგურა წარმოადგენს დანიშნულ ათინელ ქალს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ იგი მხოლოდ სიცივისაგან შეწუხებული ქალი იყოს. იყო აგრეთვე ხდამიდა, მოსახურავი, რომელსაც ოში ან მგზავრობის დროს ხმარობდნენ. მასალა, რომლიდანაც იკერავდნენ ბერძები ტანისამოსს, იცვლებოდა დროის მიხედვით—ზამთარში ხმარობდნენ შალს, ზაფხულში წმინდა ტილოს, ბაბას, აბრეშუმს. საზოგადოთ ბერძენს თეთრი ტანისამოსი უყვარდა, მაგრამ ქალები კი რჩეობდნენ ფერად ტანისამოსს. ქუდს მხოლოდ სოფელში ან მგზავრობის დროს ხმარობდნენ; ხელთა-

თმანი, რომელიც სპარსეთში უკვე შემოღებული იყო, ბერძენ-
მა არ იცოდა. რაც შეეხება ფეხსაცმელს, ბერძენს ფეხ-შიშვე-
ლი სიარული ერჩია ან თუ ეცვა გარეთ, შინ მისვლისას უთუ-
ოდ გაიხდიდა, ჩვეულება, რომელიც ეხლაც არის აღმოსავლე-
თში. რომ წვრილმანიც მოვიხსენოთ, ათინელ ქალებს ქოლ-
გაც ჰქონდათ და მარაოც, ვაუები კი უჯოხოთ სახლიდან არ
გამოვიდოდნენ.

11. შეკრის ჭამა. ისტორიულ დროის ბერძენი ჩვეულე-
ბრივ სამჯერ სჭამდა პურის: ერთს დილით ადრე, მეორეს შეა-
დლებზე და მესამეს მზის ჩასვლისას. ნამდვილი სადილი სალა-
მოს პურის ჭამა იყო. ბერძენი იშვიათად სჭამდა სადილს მარ-
ტო. მეგობრებისა და ნაცნობების მიწვევა ჩვეულებრივი იყო
და სადილის დროს ტკბილი და მხიარული საუბარი იცოდნენ.
პლატონის დიალოგი „ნადიმი“ საუკეთესო ნიმუშია იმისი, თუ
როგორ გონივრულად და გემოვნებით ატარებდნენ ბერძენები
სადილს. ხანდახან სადილის დროს შემოჰყვდათ ჯამბაზებიც
გრძელ და სერიოზულ ბასით დაღლილ სტუმრების გასამხია-
რულებლად. ბერძენები მხართებოზე წამოწოლილნი სჭამდნენ.
ეს ჩვეულება აღმოსავლეთიდან გაღმოვიდა და ისე გავრცელდა.
რომ თვით სასტიკი სპარტანელებიც იძულებული შეიქნენ
დამორჩილებოდნენ მას. ქალები და ბავშვები დამსხდარნი
სჭამდნენ და როცა სტუმრები იყვნენ, მონაწილეობას არ იღ-
ებდნენ სადილში. ჩანგალი არ იყო; დანას ცოტას ხმარობდნენ,
რადგან ხორცი დაჭრილი შემოჰქონდათ. წვენზე ყოვე-
ლოვის კოვზს ხმარობდნენ; სხვას კი ხელით სჭამდნენ, რო-
გორც ამას ეხლაც შვრებიან აღმოსავლეთლები; ხელს პურის
გულზე ან დამზადებულ ცომზე იწმენდნენ.

ბერძნული სადილი, როგორც სჩანს, ორ ნაწილად იყო-
ფებოდა: პირველი ნაწილი შესდგებოდა პატარა საუზმისა,
ხორცისა, თევზისა და წვანილისაგან; მეორე ნაწილი დესერ-
ტისაგან შესდგებოდა. ამ ნაწილისათვის მოსადილენი სურნე-
ლებას გადაისხადნენ და გვირგვინებს გაიკეთებდნენ.

ბერძნებს ბევრგვარი საჭმელი ჰქონდათ. პური ქერისა და ხორბლის იცოდნენ; აკეთებდნენ აგრეთვე ქადებსა და ფაფას; ეს უკანასკნელი საჭმელი ძალიან გავრცელებული უნდა ყოფილიყოს ღარიბებ შორის; არისტოფანე ხშირად იხსენიებს ფაფას თავის კომედიებში. მცენარეულობიდან ბერძნები სჭამდნენ ლობიოს, ცერცვს და ყველაზედ უფრო მუხუდოსა და ოსპს, განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი საჭმელი იყო გავრცელებული ათინელებ შორის. ბერძენი წვანილის დიდი მოყვარული იყო. ულისი, აქილესი და აგამენონი სალათს არ სჭამდნენ, მათი ჩამამავალნი კი სიამოგნებით მიირთმევდნენ სალათას, ვარდ-კაქაჭას და არტიშოკს. ხილის ჭამაც ძალიან გავრცელებული იყო ბერძენთა შორის, განსაკუთრებით ლელვი, ნედლი თუ გამხმარი, უყვარდათ ბერძნებს; ბევრ სოფელში ლელვი პურის მაგიერი იყო. ატამი და ლიმონი მხოლოდ ალექსანდრე მაკედონელის დროს შემოვიდა საბერძნეთში. ინდის ხურმა ჯერ კიდევ პერიკლეს დროს მოჰქონდათ ფინიკიელ გემებს. ზეთის ხილს დამარილებულს სჭამდნენ.

რაც შეეხება ხორცეულობას, ჰომიროსის დროს ხარის ხორცი იყო გავრცელებული და ილიადის გმირები დიდის მადით შეექცეუდნენ მას. მაგრამ უკვე ოდისეაში ვხედავთ, რომ ლორის ხორცი უფრო მოწონებაშია. თხისა და ცხვრის ხორცი ნაკლებ გავრცელებული იყო. ყურდეგელი, ბაჭია, ქათამი ხოხობი და სხვა ფრინველი ხშირად ამშვენებდა ბერძნის სუფრას. თევზეულობის ჭამაც დიდათ გავრცელებული ყოფილა. ათინელ დაბალ ხალხის საყვარელი საჭმელი სარდინის თევზი ყოფილა. არისტოფანეს ერთ კომედიაში კლეონის მოცილე ავორაკრიტესი სხვათა შორის იმით სცდილობს გაიმარჯვოს მეტოქეზე, რომ ხალხს სარდინის თევზის ფასის დაწევას ახარებს. რძისა და ყველის ხმარებაც ძალიან გავრცელებული ყოფილია.

12. მეზაგრობა და სტუმართ მოუყარეობა. თემის მიტოვება და ხამოგზაუროთ წასვლა ყველგან თავისუფალი არ იყო. მაგალითად, სპარტაში ეფორების განსაკუთრებული ნებრთვა

იყო საჭირო. ათინაში კი შეტი თავისუფლება იყო და ამ თავისუფლებამ დიდი სარგებლობაც მოუტანა ათინას. მოგზაურობის შენენ შეტ წილად ფეხით, რაც სასარგებლო იყო ფიზიკურ განვითარებისათვის. მოგზაურს უკან დატვირთული მონა მის-დევდა და, რასაკვირველია, მას არაფერად მოსწონდა ფეხით მოგზაურობა. იშვიათად ცხენითაც მოგზაურობდნენ, მაგრამ უნაგირი და უზანვები არ იცოდნენ.

პირველ ხანებში სასტუმროები არ ყოფილა. სამაგიეროთ გავრცელებული იყო სტუმრათ-მოყყარეობა: მოგზაურს უთუ-ოდ ჰყავდა უცხო ქალაქში ისეთი ვინმე, რომელსაც დიდი ხანია კავშირი ჰქონია მის ოჯახთან და რომელიც თავის წმინ-და ბოვალებად სთვლიდა მის მიღებასა და პატივისცემას. ევ-რიპიდეს დრამა „ალცესტა“ ში ჰერკულესი სტუმრად მიღის ადმეტესთან, რომელსაც ისიც იყო ცოლი მოუკვდა. ადმეტესი მეტად მწუხარეა, მაგრამ არც კი ატყობინებს ჰერკულესს თავის უბედურებას, რომ არ შეაწუხოს იგი. ბოლოს სასტუმ-როებიც შემოიღეს, მაგრამ ხალხი მათ ცუდის თვალით უცმე-როდა. არეოპაგმა ერთი თავისი წევრი გააგდო, რადგან მას სასტუმროში ესაუზმა. ეხლაც რომ ეგრე იყოს, არეოპაგი უწევ-როდ დარჩებოდა.

13. მკურნალობა. იმ თავითვე არიან საბერძნეთში მკურ-ნალები და ლეკტები (ხირურებები). ილიადის მახაონი და პო-დალირი ჩვენი მკურნალების წინაპრები არიან. მაგრამ დიდის ხნის განმავლობაში წამლობას შემთხვევითი და ემპირიული ხა-სიათი ჰქონდა. წამლობის საიდუმლო ესკულაპის ქურუმებმა იცოდნენ. თვითონ ტაძარში უვლიდნენ ავათმყოფებს. ჯერ მოამზადებდნენ ავათმყოფს და ამ მოამზადებაში პირველი ად-გილი დიეტას ეკავა. შემდეგ მსხვერპლს შესწირავდნენ ღმერთს და ლოცულობდნენ; ღმერთი თვითონ უნდა გამოცხადებოდა ავათმყოფს და ეთქვა, თუ რა წამალი არგებს. მეხუთე საუკუ-ნეში პიპოკრატ კოსელის წყალობით მკურნალობამ უფრო მეცნიერული ხასიათი მიიღო; გაჩნდნენ საზოგადო და კერძო ექიმები, რომელნიც წამალს თვითონვე ამზადებდნენ.

14. სიკვდილი და დასაფლავება. — ექიმები, როგორც ეხლა, მაშინაც ვერ შველოდნენ ყველა ავათმყოფებს. მოკვდებოდა თუ არა, თვალებს დაუხუჭავდნენ, პირში ერთ ობოლს ჩაუდებდნენ მდ. სტიქსის ბებერ მენავის მისაცემად (ისე არ გადაიყვანდა იმ ქვეყანაში), ტანზე თეორ სუდარას შემოახვევდნენ. თავდაპირველად დასაფლავება ათინაში მეტად უბრალო იყო: დამარხავდნენ მიცვალებულს და საფლავზე პურის მარცვალს მოაბნევდნენ; შემდეგ გაიმართებოდა ქელეხი, რომლის დროსაც გარდაცვალებულის ღირსებებს იგონებდნენ და აკრძალული იყო ვისმე ქეშმარიტებისათვის ეღალატნა. როგორც ვხედავთ, ეს ნამდვილი პირვანდული ზნე-ჩვეულებაა. შემდეგში კი დასაფლავება უფრო რთული და მდიდრული იყო ხოლმე: წინ დაქირავებული მოტირალნი მიდიოდნენ და სინიდისიერად ასრულებდნენ თავიანთ მოვალეობას, მათთანვე იყვნენ ფლეიტის დამკვრელნი, რომელნიც შემთხვევის შესაფერ ხმებს უკრავდნენ; მათ მოსდევდნენ თავმოპარსული და შავში ან ნაცრის ფერ ტანისამოსში გამოწყობილი კაცები; ბოლოს ნათესავებსა და მევობრებს მოჰქონდათ თვით მიცვალებული.

მიცვალებულებს ჩვეულებრივ ასაფლავებდნენ ქალაქის კარებთან შარა გზის გაყოლებით. რაც შეეხება მიცვალებულის დაწვას, ეს ჩვეულება უძველეს დროიდანვე არსებობდა. ილია-დაში აქილესი სწვავს თავის მეგობარ პატროლოსის გვამს და ფერფლს ოქროს ურნაში (ქოთანი) ინახავს. მაგრამ ეს ჩვეულება გავრცელებული არ ყოფილა და მშობლებისა და ნათესავების სურვილისაგან იყო დამოკიდებული, დაეწვათ თუ დაემარხათ მიცვალებული. სიტყვის თქმა დასაფლავების დროს მაშინ იყო მიღებული, როცა დასაფლავება თემის ხარჯით ხდებოდა.

თ ა ვ ი გვ-XXIII-2

„ოცდამთის“ მართველობა ათინაში — „ათი ათასის“
უკან დასკევა. — სპარტას შოღიტიდა ანტალ-
გიდას ხელშეკრულებამდე*).

სარჩევი. 1. ოლიგარქის უკიდურესობანი ათინაში. — 2. განვე-
თქილება ოლიგარქებ ზორის. — 3. ბრძოლა კრიტიასა და თერამე-
ნეს ზორის. — 4 თერამენეს სიკვდილი. — 5. ოლიგარქების ჰალი
უკიდურესობანი; მათი ტიტანის დამხობა. ათინის აღება თრაზიბუ-
ლოსის მიერ. — 6. „ათი ათასის“ გალაშქრება. კიროსის განზრახ-
ვანი. — 7. კიროსის ჯარების გალაშქრება არტაქსერქსეს წინააღმდეგ.
კუნაქის ბრძოლა (401). — 8. „ათი ათასის“ უიმედო მდგომარეობა.
ქსენოფონი ამხნევებს ჯარს; უკან დაბრუნება. — 9. ლიზანდროსის
ძლიერება და ამ ძლიერების დაცემა. — 10. სპარტას პოლიტიკა
აზიაში — 11. აგეზილაოსი. — 12. აგეზილაოსის გალაშქრება მცირე
აზიაში. — 13. საბერძნეთის აჯანყება სპარტას წინააღმდეგ. — 14. აგე-
ზილაოსის აზიდან გამოწვევა. — 15. არტალკიდას ხელშეკრულება. —
17. იონის ქალაქების დამონავება სპარსელების მიერ. სპარტას
ძლიერება ევროპაში.

1. ფლიტარხიას უკიდურესობანი ათინაში. სპარტანელების
გამარჯვების შემდეგ და მათის დახმარებით საბერძნეთის უმრავ-
ლეს ქალაქებში არისტოკრატია გაბატონდა. მაგრამ არსად ისე
დაბლა არ დაცემული იყო, როგორც ათინაში, სადაც ლაზანდ-
როსმა მის დასახმარებლად 700 ლაკედემონელი დასტოვა.

*) ბიბლიოგრაფია: ძევლი აეტორები — პლუტარხოსის ბიოგრაფიე-
ბი — ლიზანდროსი, აგეზილაოსი და არტაქსერქსეს; ქსენოფონი — საბერ-
ძნეთის ისტორია, წ. II და III და ანაბაზისი; კორნელიუს ნეპო — კონინის
ცხოვრება. ებლანდელი აეტორები: კურციუსი ტ. 4 და დიურუი თ. XXVII
და XXVIII.

ტოკრატიამ შეადგინა „30-ის ოჩევა“, რომელიც ტერორის საშუალებით განაგებდა ქალაქს. კრიტიასი, თერამენე და მათი თანამთაზრენი ნამდვილი მტარვალები იყენენ; სახალხო კრება არც ერთხელ არ მოუწვევიათ; ყველა თანამდებობაზე სულ ულირს პირებს ნიშავდნენ, ოღონდ მათი ერთგული მომხრე ყოფილიყო; მაბეჭლრებისა და ჯაშუშების რიცხვი გამრავლდა და დაიწყეს ნაღირობა. დემოკრატების ერთი წილი დაიღუპა; სხვები, როგორც მაგალითად ორაზიმულოსი, გადახვეწილები იყენენ. ალკიბიადე ფარნაბაზს მოაკვლევინეს. არც სიცოც-ხლე და არც ქონება უზრუნველ-ყოფილი არ იყო. მოქალაქეთ აფორებისა და ტაძრების გარეთ მიათრევდნენ და ხოცდნენ; თან ნათესავებს უკრძალავდნენ მათ დასაფლავებას. ბოლოს „ოცდაათნი“ ხოცდნენ მდიდარ ხალხს მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი ქონება ეგდოთ ხელში: გადაწყვეტილი იყო, რომ რჩე-ვის თითეულ წევრს უნდა მოეკლა თითო მეტოქე და მის ქონებას დაპატრონებოდა.

2. განხეთქილება ოლიგარქები შორის. „რჩევის“ წევრებ შორის რომ თანხმობა და ერთობა ყოფილიყო, ათინასრულე-ბით დაღუპული იქნებოდა; მაგრამ თვით მათ შორის იყო განხეთქილება; ერთი წილი ბრმად ემორჩილებოდა კრიტიასს, ამ აღვირ ახსნილ მტარვალს, დანარჩენები შიშით შეჰყურებდნენ მომავალს და სურვილი ჰქონდათ შექერებულიყვნენ. ამათ მო-თავეობდა თერამენე, უმთავრესი იარაღი ოლიგარქების გამარ-ჯვებისა. თერამენე გაქნილი, გაიძევრა, სინიდისს მოკლებუ-ლი და ყალბი კაცი იყო, მაგრამ მას შურდა კრიტიასის გავ-ლენა. ერთი უფრო ურცხვი იყო, მეორე შემპარავი და მოიქ-ვნელი. ერთხელ კრიტიასმა უთხრა თერამენეს: „შენ გინდა გაიმარჯვო და ის კი არ გინდა მოწინააღმდეგენი მოიშორო თავიდან? თუ იმას ჰფიქრობ, რომ, რადგან ჩვენ ოცდაათი გართ და არა ერთი, ტირანსავით არ გვეჭივრება სიფრთხილე, გულუბრუკვილო ბავშვი ყოფილხარ“. გულუბრუკვილობა არ უშ-ლიდა ხელს თერამენეს!

3. ქრისტიანისა და თეოდემენეს ბრძოლა. კრიტიასი და თერამენე მაღვ აშკარა ბრძოლამდე მივიღნენ. მომხრეების უფრო გულის მოსაგებად „ოცდაათმა“ შეადგინა 3000 მოქალაქის სია; მხოლოდ ამათ ჰქონდათ უპირატესობა სამართალში მიუცემელად არ ყოფილიყვნენ დასჯილი; დანარჩენები კი მართველების სრულ თვითნებობის ქვეშ იყვნენ. თერამენე წინააღმდეგი იყო ამ ღონისძიებისა და ამ ღროიდან დაუღალავად ებრძოდა მართველ ოლიგარქების ყოველ ბოროტ-მოქმედებას, თუმცა უფრო ჩვეული იყო ბოროტების მრჩეველად ყოფნას. ეხლა იგი ხელს უშლიდა მტარვალებს და ამათაც გადასწყვიტეს მისი თავიდან მოშორება.

4. თერამენეს სიკედლი. კრიტიასი მოქმედების კაცი იყო; მან დასცა ძირს თავისი ძველი მეგობარი და თანამოაზრე გულცივად, უპირფეროდ, გრძნობიერ სიტყვების წარმოუთქმელად. ერთ დღეს კრიტიასმა მოუწოდა რჩევას, იქვე დააყენა ხანჯლებით შეიარაღებული ახალგაზრდანი და, როცა თერამენე შემოვიდა, იგი წამოდგა და სასტიკის ლოლიკით პირდაპირ დაუწყო ბრალდება: „რევოლუციის მოხდენა უმსხვერპლოდ შეუძლებელია; გარს მტრები გვახვევია და ძირს უნდა დავსცეთ ისინი. თუ მტერი ჩვენ შორისაც არის, არც ის უნდა შევიბრალოთ; თერამენე ჩვენი მტერია და მე ვითხოვ მის სიკედლის. პირველად იგი შეეკრა კავშირით ლაკედომონელებს, პირველად მას სურდა დემოკრატიის დამხობა; სხვაზე უფრო ეგ თხოულობდა ბრალდებულთა სასტიკ დასჯას და ეხლა, როცა ჩვენ ხალხის აშკარა მტერი შევიქენით, მას აღარ მოსწონს, რაც ხდება, რასაკვირველა, იმ მიზნით, რომ ჩვენ გაგვხადოს მომხდარის პასუხის-მგებელი და თვითონ კი განზე გადგეს“. შემდეგ კრიტიასმა ზიზღით დაუმატა: „ეს კაცი იქითკენ არის, საითაც ქარი დაუბერავს. სასაცილო სახელად მას კოტურნს (ქოში) ეძახიან, კოტურნს, რომელიც ორივე ფეხს ერთნაირად უდგება. თერამენე, კაცი, რომელიც ღირსია სიცოცხლისა, არ უნდა ხმარობდეს თავის ნიჭს მომხრეების ისეთ საქმეში ჩათრევისათვის, რომელსაც თვითონ თავს ანებებს, როცა შემა-

ფერხებელი რამ გამოჩნდება. იგი, ეგრე ვსთქვათ, გემზეა და მანამ უნდა იმუშაოს, სანამ საჭირო ქარი ჰქონის. თუ ეს ასე არ იქნება, თუ ყოველ შემაფერხებელ გარემოების გამო უკან დაბრუნდებიან, მიზანს თავის დღეში ვერ მიაღწევენ". დასას-რულ ერთხელ კიდევ მოითხოვა კრიტიასმა თერამენეს სიკვ-დილი: "თუ ეგ დარჩა ცოცხალი, ჩვენი მტრების რიცხვი და გაბედულება იმატებს; თუ მოკვდა, ქალაქში და ქალაქ გარეთ მყოფთათ მოესპობათ ყოველ-გვარი იმედი".

ასეთ საშიშ ბრალდებასა და ადვილად მოხალოდნელ სი-კვდილს არ შეუშინდა თერაძენე და ხერხიანად შეუდგა თავის დაცვას. მან ახსნა, რომ წინააღმდეგა კრიტიასის ღონისძიებათ, რადგან ისინი ააღელვებენ ყველას — არისტოკრატიას, ხალხსა და მეტექებს. „კრიტიასი კოტურნს მედახის იმიტომ, რომ ვი-თომ მე ვსუდილობდე ორივე პარტიის კაცად ყოფნას, მაგრამ, რა დავუძახოთ იმას, რომელიც არც ერთ პარტიას არ ეკუ-თვნის? დემოკრატიის დროს შენ გთვლიდნენ ხალხის უდიდეს მტრად და ეხლა არისტოკრატიის დროს კი ყოველ პატიოსან კაცის უსაშინელესი მტერი ხარ".

რჩევა უფრო თერამენეს მხარეზე იყო მაშინ კრიტიასმა უბრძანა დაქირავებულ ახალგაზღებებს მზად ყოფნა და ხმა მაღლა სთქვა: „ახალ კანონების ძალით სამიათას მოქალაქეთაგან ვერც ერთი ვერ დაისჯება სიკვდილით თქვენ ნება დაურთველად, დანარჩენებს კი „ოცდა ათიც“ გადაუწყვეტს სიკვდილით დასჯას. თანაბმად ყველა ჩემ, ამხანაგებისა, მე ვშლი თერამენეს სამი-ათასის სიიდან და სიკვდილით დასჯას ვუწყვეტო მას.“ ტყვი-ლა ებლაუჭებოდა თერამენე ჰესტიას (ვესტა) საკურთხეველს, ტყვილა უყვიროდა და იწვევდა თანამოქალაქეთ; ყველა გაჩუ-მებული და გაშეშებული იდგა. შემოვიდნენ „თერთმეტნი“ და კრიტიასის ბრძანებით თერამენე საკურთხეველს მეაშორეს. იგი გაიყვანეს მთრთოლვარე ხალხს შუა — არავის ხმა არ ამოულია. საპატიმროში თერამენე დამშვიდდა და როცა საწამლავი და-ლია, რამდენიმე წვეთი მიწაზე დაღვარა და სთქვა — „მშვენიერ კრიტიასის სადღეგრძელოდ“.

5. ადგიგარხების ახალი უკიდურესობანი. მათი ტირანის დამხობა. ათინის აღება თრაზის უკიდუროსის მიერ. თერაძენეს სიკვდილმა ჩააჩუმა ყველა ისინი, ვინც უკიდურეს მტარ-ვალობის წინააღმდეგი იყო. არა საიმედო პირები განდევნეს ათინიდან, მათი ქონება დაურიგებს მთავრობის წევრებს; არსენალები დაანგრიეს; ორატორების ტრიბუნა აკროპოლისისაკენ მიაბრუნეს, რომ ზღვის დანახვა და ათინის წარსულ დიდების მოგონება შეუძლებელი ყოფილიყო. მაგრამ „ოცდაათს“ არც ამან უშველა. ათინიდან განდევნილებმა, თრაზის უკიდუროსისა და ანიტოს მეთაურობით, ხელში იგდეს ციხე ფილე, რომელიც თებაში მიმავალ გზას ბატონობდა; შემდეგ იერიშით მივიღნენ პირეოსზე. კრიტიასი, რომელმაც ელევზიში 300 დემოკრატი ამოჟლიტა, მამაკობას მოკლებული არ იყო—იგი მისი ველ-ზე მოკვდა პირეოსის დაცვის დროს. ოლიგარხებს სპარტანელების დიდი იმედი ჰქონდათ, მაგრამ იმედი გაუცრუვდათ—ამათ არჩიეს ათინის თავის დანებება. ამ გვარად თრაზის უკიდუროსი და მისი ამხანაგები შევიდნენ ათინაში და აღადგინეს ძველი კონსტიტუცია (403).

6. „ათი ათასის“ გადაშქრება. ჭიროსის განზრახვანი. სწორეთ ამ დროს მოხდა საბერძნეთის ისტორიის ერთი შესანიშნავი ეპიზოდი—„ათი ათასის გალაშქრება და უკან დაბრუბება“. ამ ლაშქრობას ჩვენ შევყავართ ნაკლებად ცნობილ აღმოსავლეთის იმპერიის შუა გულში და ამასთანავე იგი მეტად საინტერესო თავია ბერძენთა სამხედრო ხელოვნების ისტორიისა. დარიოსს, რომელიც 404-ში მოკვდა, დარჩა ორი შეილი და ორივე მაცადინი იყო მამის ტახტი ხელში ჩაეგდო: არტაქსერქსე უფროსი იყო, მაგრამ უნცროსს კიროსს ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ დაიბადა იმ დროს, როცა მამა სამეფო ტახტზე იჯდა. არტაქსერქსე გაიმარჯვა და იგი შზად იყო იქვე მოეკვლევინებია თავისი ძმა, მაგრამ დედა მათი პარისატიდა ჩაერია საქმეში და არა თუ იხსნა უნცროსი შვილი, არამედ კარგი თანამდებობაც მიაღებინა: არტაქსერქსემ დანიშნა ძმა მცირე აზიის სატრაპიად (მმართველად). ასეთმა

სულგრძელებამ ვერ დააწყნარა კიროსი — მცირე აზიაში იგი შეთქმულებას აწყობდა ძმის წინააღმდეგ. ვინც კი განდევნილი მოიპოვებოდა, ყველას სარდაში იწვევდა. კიროსი იცნობდა ბერძნებს, ბერძნულსაც კარგად ლაპარაკობდა და იცოდა ბერძნების უპირატესობა სამხედრო საქმეში. მოკლე დროში ქ. სარდი აივსო მრავალ გვარ ბედის მაძიებელთაგან; აქ იყვნენ სამშობლოდან დევნილები, ჯარის კაცები, რომელთაც ხმლისა და ფარის მეტი არ გააჩნდათ რა ცის ქვეშეთში, ძლიერ შთაბეჭდილებათა და უცბად გამდიდრების მსურველნი, ერთის სიტყვით სულ დიდის მაღისა და კალიერ კუჭის პატრონი ხალხი. ესენი ისე მოდიოდნენ მცირე აზიაში, როგორც თაგვები სანოვაგით სავსე საკუჭნაოში. კიროსი ყველას იღებდა. „ვინც ფეხით მოვა, ცხენს მივცემო, ამბობდა იგი; ვინც ცხენს მოიყვანს, ცხენის იარაღს ვაჩუქებ; ერთი ყანის პატრონს, სოფლებს მივცემ, სოფლებისას — ქალაქებს. ქირა დასათვლელი კი არ იქნება, არამედ ჩანახით დასარწყავი“. ასეთი ლაპირება თავბრუს ახვევდა დამშეულ ბედის მაძიებელთ და კიროსთან დიდალი ხალხი მოდიოდა. მაგრამ ბერძენთა უმთავრესი თემები ფრთხილად იყვნენ; მაგალითად, სპარტა შიშობდა საქმეში გარებას.

7. კიროსის ჯარების გადაშეწყება არტაქსერქსეს წინააღმდეგ. კუნაქსის ბრძოლა (401). 401 წლის გაზაფხულზე კიროსი დაიძრა თავის ჯარებითა და 10.000 დაქირავებულ ბერძნის ჯარით. საით მიღიოდა კიროსი, არავინ იცოდა. გალაშქრების მიზანი ჯერ პისიდია ეგონათ, მაგრამ აქ არც კი შეჩერებულან. კილიკიაში ეჭვი აიღეს ექსპედიციის მიზანზე და კიროსმა ჯამაგირი მოუმატა ჯარს დასამშვიდებლადა და დასაწყნარებლად, არტაქსერქსეს თითქოს ეძინა ან შეშინებული იყო და არ იძეროდა. არც ტავრის მთებთან, არც ამანთან, სირიასა და კილიკიას შუა, კიროსს მტრის ჯარი არ შეხვედრია. ბოლოს მიაღწიეს ეფრატამდე, მაგრამ არც აქ შეხვედრიათ მოწინააღმდეგე. წყალი პატარა იყო და მარცხენა ნაპირზე ფონში გავიდნენ. არც აქ იყო არტაქსერქსეს ჯარები. მხო-

ლოდ კუნაქსის ახლო დაინახეს სპარსეთის მეფის უზარ-მაზარი ჯარი—900,000 კაცი: კიროსის ჯარის მარცხენა მხარე არც კი უწვდებოდა მტრის ჯარის შუა ნაწილს. ბერძენთა ჯარის უფროს კლეარხოსს რომ კიროსის დაეჯერებინა და მტრის შუა გულს დაუყოვნებლივ დატაკებოდა, არტაქსერქსე დამარცხებული იქნებოდა, მაგრამ კლეარხოსს შეეშინდა გარს არ შემორტყმოდა მტერი და მარცხენა მხარეს დაეტაკა. გაბრაზებული კიროსი სცდილობდა ვაჟკაცობით გაესწორებინა თავის ჯარის სიმცირე და პირდაპირ არტაქსერქსეს მიაშურა. მივიდა კიდეც ძმასთან, მაგრამ ამ დროს იგი სასიკვდილოთ დასჭრეს (სუკტემბერი 401 წ.).

8. „ათი-ათასის“ უიმედო მდგომარეობა. ქსენოფონი ამხნევებს ჯარს. უქან დაბრუნება. კიროსის მომხრე სპარსელი ჯარი გაიფანტა; ბერძნები კი მტკიცედ იდგნენ ომის ველზე, რაღგან არ დამარცხებულან. კიროსის სიკვდილმა ვერ დასძლია მათი მხნეობა და სპარსეთის ტახტი ამაყად კიროსის მეგობარს არიეოსს შეაძლიეს. არიეოსმა არა თუ უარი სთქვა ბერძნების წინადადებაზე, გასუა კიდეც ისინი. ტისაფერენემ მიიწვია სათათბიროდ ბერძნი სარდლები და უველა დახოცა. ეხლა კი დაინახეს ბერძნებმა თავიანთი უკიდურესი მდგომარეობა: უპატრონოდ დარჩენილი ერთი მუჭა ჯარი მტრულად განწყობილ სპარსელებ შუა. ბერძნების სასოწარკვეთილება აუწერელი იყო მიუხედავათ იმისა, რომ თითქმის ყველა ათას გაქირვებისა და უბედურების მნახველი და გამონაცადი იყო; უასოსოოდ ეყარნენ მიწაზე და არაფერი არ აგონდებოდათ; ძილსაც კი ვერ ახერხებდნენ. რომ ერთი კაცი არა, ბერძნების ჯარი უეჭველად დაიღუპებოდა. ეს კაცი იყო ქსენოფონ ათინელი, სოკრატეს მოწაფე და მეგობარი, რომელმაც დაგვიტოვა ამ სამახსოვრო ლაშქრობის აღწერა—Anabasis'-ი. ქსენოფონი გამოყვა ამ ლაშქრობაში ერთ თავის მეგობარს სარდალ პროქსენეს, გაეცნო კიროსს და დაუახლოვდა. იგი ნამდვილი ათინელი იყო—მოქნილი, გონება მახვილი და შორს გამჭვრეტი, მაგრამ ამასთან ქსენოფონი მეტად მხნე, მტკიცე, დაკვირვებული და სინამდვილის ამწონ-დამწონი

იყო. ამიტომაც „ათი ათასის“ ნამდვილი სარდალიც იგი იყო, თუმცა შორს ეჭირა თავი და მხოლოდ გაჭირვების დროს წამოიწევდა წინ: ბერძნების შურიანობასა და მტრობას ერთანეთისადმი ამ საშინელ მდგომარეობის დროსაც არ მიუძინებია და ქსენოფონს, როგორც ათინელს, ეჭვის თვალით უყურებდა ჯარი, რომელიც მეტ წილად პელოპონეზობისაგან შესდგებოდა.

სარდლების დახოცვის დღეს საღამოთი ქსენოფონმა დაუძახა პროქსენეს ზოგიერთ მხედარებს და უთხრა: „მე არ შემიძლია არც წოლა, არც ძილი, ისე როგორც თქვენ, რადგან გხედავ, თუ რა მდგომარეობაში ვართ. ცხადია, მტკრი ეგრე აშკარად არ გამოგვიცხადებდა ომს, რომ ყოველი ღონისძიება მიღებული არ ჰქონდეს. ჩვენ შორის კი არავინ ჰფიქრობს წინააღმდეგი რამე მოისაზროს“. შემდეგ ქსენოფონმა დაანახდა მათ, რომ სპარსეთის მეფისაგან ცუდის მეტს არაფერს არ უნდა მოელოდნენ და რომ საშინელ მდგომარეობისაგან თავის დახსნისათვის საჭიროა უაღრეს სულის ძალით გამსჭვალვა. უკუდოთ დავაყენოთ ბერძნები სახელისა და პატიოსნების გზაზე. რაც მე შემეხება, მზად ვარ გამოგყვეთ, თუ იქეთ წახვალთ, საითაც მე გეუბნებით; და თუ მიბრძანებთ მე წაგიყვანოთ, მოხუცებას არ მოვიმიზებებ და უარს არ ვიტყვი, რადგან, ჩემის ფიქრით, ჯერ კიდევ საქმით ძალა მაქვს თავიდან ავიყილო მოსალოდნელი უბედურებანი“. მხედრებმა მოიწონეს ქსენოფონის სიტყვა, თან და თან გამხნევლენენ და მალე მთელი ბანაკი მიემხრო მათ. აირჩიეს ახალი სარდლები და მათ შორის საქმის ინიციატორი ქსენოფონიც, დასწვეს ყველაფერი, რაც კი ჯარს დაამძიმებდა, და გაუდგნენ გზას.

მძიმე და სამწუხარო იყო ამ ჯარის ოდისეა. ჯარი ჩრდილოეთისაკენ გაემართა, უკან მისდევლენენ სპარსელების რაზე ბი და მოსვენებას არ აძლევდნენ. მაგრამ აქაც იჩინა ცხადათ თავი ბერძნების ჯარის წესისა და დისციპლინის უპირატესობამ ბარბაროსების პირვანდულ ომის წესთან შედარებით: სპარსელები ახლო მოსვლას ვერ ბედავდნენ და შორი-ახლო მის-

დერძნების ჯარის გაჭირვება მთებისა და ცუდი გზების მიზეზი უფრო იყო, ვიდრე სპარსელ რაზმებისა. ბერძნები მიღიღდნენ მდ. ტიგროსის მარცხენა ნაპირზე იმ მთებამდე, სადაც კარდუქები (ქურთი) სცხოვრობდნენ, რომელნიც, ეხლან-დელების არ იყოს, ძარცვა-ჩბევითა და აბრაგობით სცხოვრობდნენ. კარდუქებმა რამდენიმე ჯარის კაცი მოუკლეს ბერძნებს, მაგრამ ვერ დაუშალეს კი სომხითში გადასვლა. აქ დიდი ზურალი და გაჭირვება ნახეს ბერძნებმა სიცივეების გამო — დაიხოცა ბევრი საქონელი, მონები და ჰოპლიტებიც კი. ქსენოფონმა დიდი სამსახური გაუწია ბერძნების ჯარს ამ ქვეყანაში: მან შეამჩნია, რომ ვინც თოვლში ჩაჯდებოდა დასასვენებლად და დაიძინებდა, მას აღარ შეეძლო ადგომა და იღუპებოდა; ამიტომ როგორც კი შეამჩნევდა, რომ ვინმე დაჯდებოდა დასასვენებლად, ნებას არ აძლევდა, ლანძღვდა, აგინებდა და სცემდა კიდეც, სანამ არ ააყენებდა. ბერძნის ხასიათის გასაცნობად უნდა ესთქვათ, რომ ჯარის სამშვიდობოში გასვლის შემდეგ, როცა სარდლები თავის მოქმედების ანგარიშს იძლეოდნენ, ქსენოფონისაგან სიკვდილს გადარჩენილებმა ბრალდება წამოუყენეს ქსენოფონს — გზაში გვცემდათ. ჯარი სულ ჩრდილოეთისაკენ მიღიოდა; ბოლოს გადაიარეს სომხითი და მიაღწიეს შავის ზღვის სიახლოეს. „როცა ჯარის პირველი წყება ავიდა მთის მწვერვალზე და ზღვა დაინახა, საშინელი ყიფინა შეიქნა. ქსენოფონსა და ჯარის უკანა ნაწილს ეგონა, რომ ახალი მტერი გამოჩნდა საიდგანლაცო... ყიფინა თან და თან უფრო ძლიერდებოდა, რადგან მოწინავეებს ახალი ჯარისკაცები ემატებოდნენ. ქსენოფონი რაღაც საშინელებას მოელოდ; ამიტომ იგი შეჯდა ცხენზე და მისა შველებლად გაეშურა; მაგრამ მისელამდე გაიგონა ჯარის კაცების ყვირილი — „ზღვა, ზღვა“-ო. ჯარის სიხარულს საზღვარი აღარ ჰქონდა — სიხარულის კრემლებ თვალმორეულები ერთმანეროს ეცვევოდნენ და ულოცავდნენ. ... „კმარა ამდენი ბრძოლა, ამდენი ტანჯვა! ჩვენ გვსურს დაგბრუნდეთ საბერძნეთში ოდისესავით — გემზე გაწოლილი და მძინარე“. მაგრამ ეს რომ ოცნება

იყო; ნამდვილად გემზე ავიდნენ ქალები და ბავშვები; ჯარის კაცები კი ბოსფორიამდე ხმელეთით წავიდნენ და ათასი გაჭირვება გამოსცადეს. აქაც კი არ გათავებულა მათი ტანჯვა: საჭირო შეიქნა სპარტიატების მტრობის წინააღმდეგ ბრძოლა და თრაკიის ერთ მეფის სამსახური. მაგრამ ჩვენთვის აქ საინტერესო ჯარის კაცების ბედი როდია, არამედ ის სიმამაცე, მოთმინება, სიმტკიცე და საზოგადოთ ყველა სამხედრო ღირსება, რომელიც „ათი-ათასმა“ გამოიჩინა უკიდურეს გაჭირვების დროს. დანარჩენ ბერძნებმა კი დაინახეს, რომ სპარსეთი სრულებით ისე ძლიერი არ ყოფილა, როგორც ეგონათ: ათი ათასმა ბერძნებმა გაიარა მთელი სპარსეთი ისე, რომ ვერ შეაჩერეს. ეს გაკვეთილი არ დავიწყებია არც აგეზილაოს და არც ალექსანდრეს.

9. დიზანდროსის ძღვიერება და ამ ძღვიერების დაცვა. ლიზანდროსმა სძლია ათინა და არგუნა ჰეგემონია სპარტას. ეს ყველამ კარგად იცოდა და თვით ლიზანდროსმა ყველაზე უკეთ. ამ გარეგნად აღუშფოთებელსა და ცივბუნებოვან კაცს გამარჯვებამ თავბრუ დაასხა. უფრო მძიმე და გონიერ კაცსაც აუბამდა თვალებს ქება-დიდების გუნდრუკი, რომელსაც ასე უხვად უკმევდნენ ბერძნები.

საბერძნეთში და მცირე აზიაში ლიზანდროსი დადიოდა როგორც გამარჯვებული ბატონი; თან ახლონენ ყოველთვის პირფერი მეგობრები, მგოსნები და დამკვრელები. ყველგან, სადაც კი გაივლიდა, საკურთხეველს უდამდნენ და ღმერთივით მსვერპლებს სწირავდნენ, რაც მანამდე წარმოუდგენელი იყო. სამოსლებმა ყველას გადააჭირდეს—ჰერას დღესასწაულს ლიზანდროსის სახელი უწოდეს. ის კი არ გადმოუკიათ, თუ როგორ მიიღო ქალ-ღმერთმა ასეთი უპატივცემულობა. მშვენიერი იქნებოდა, რომ ასე გაღმერთებულ კაცს არ ეღალატნა სპარტანელების ძველ სიმარტივისათვის. მაგრამ ლიზანდროსი ეგეთი არ იყო: იგი სცხოვრობდა სპარსელ სატრაპივით—შეუბრალებელი, ამაყი, ამაოების მოყვარე და აუტანელი. გასაკვირველი იქნებოდა, რომ სპარტაში ყურადღება არ მიექციათ ლიზან-

დროსის ასეთ გაძლიერებისათვის, მით უმეტეს, რომ გაგებული ჰქონდათ, თუ როგორ სცდილობდა ლიზანდროსი მომხრეების შეძენას მეზღვეურთა შორის: ასეთ კიცისაგან მოსალოდნელი იყო სახელმწიფო წესწყობილების წინააღმდეგ მოქმედება. სპარტანელ ეფორების პოლიტიკა ასეთ შემთხვევებში ყოველთვის გაბედული და სწრაფი იყო: ამათ დაუყოვნებლივ გაუგზავნეს ლიზანდროსს „სკიტალოსი“ (ჯოხი, რომელსაც შემოხვეული ჰქონდა დაწერილი ბრძანება) სამშობლოში დაბრუნებისა. რადგან ლიზანდროსს თავის თავი აუცილებელი ეგონა სპარტასთვის, საწინააღმდევოდ არაფერი ჰქონდა მომზადებული. ამიტომაც გადასწყვიტა დამორჩილებოდა ბრძანებას. სპარტაში წასვლამდე იგი მივიდა ფარნაბაზთან და ეფორებთან დახმარება სთხოვა. სპარსელმა მოატყვილა ბერძენი: ჯერ დასწერა ქებით აღსავს წერილი, მაგრამ იქვე შეუმჩნევლად გამოუცვალა და გაატანა მეორე, რომელიც გარეგნად პირველს ჰგავდა, მაგრამ შინაარსი კი სულ სხვა იყო. ლიზანდროსმა დამშვიდებულად და გაბედვით მიუტანა ეს წერილი ეფორებს და წაკითხა: მელა მოტყვილებული შეიქნა, მაგრამ იმდენი ძალა კიდევ გამოიჩინა, რომ არაფრად შეიმჩნია, და მოიგონა, ვითომც მას ძევს ამონის მსხვერპლი ემართა, რისთვისაც იგი ლიბიაში წავიდა.

10. სპარტას პოლიტიკა აზიაში. სპარტამ ათინის ადგილი დაიკავა იონიაში. ამ ახალმა მდგომარეობამ ერთიანად შესცვალა მისი პოლიტიკა; იგი იძულებული შეიქნა გაეჩინა ფლოტი, მზად ჰქონებოდა ფული და საომარ ფეხზე მდგარიყო, რადგან სპარსელები მუდამ სცდილობდნენ იონიის ქალაქების დაპყრობას. საბედნიეროდ, თუ ბერძნები ერთობას იყვნენ მოკლებული, ნაკლები განხეთქილება არც სპარსელებ შორის ყოფილა: თითეული სატრაპი თავის სატრაპიაში დამოუკიდებელ მეფესავით იქცეოდა. ტისაფერნება და ფარნაბაზის შურიანობისა და მეტოქეობის გამო სპარტა გამარჯვებული იყო. მაგრამ ასეთ გამარჯვებას სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია, სანამ არ გამოჩნდა კაცი, რომელიც მიხვდა სპარსეთის ნამდვილ სისუსტეს: ეს კაცი იყო სპარტას მეფე აგეზილაოსი.

11. აგეზილაოსი. მეფე აგისი, პროკლიდების გვარიდან, მოკვდა 399-ში. მას დარჩა ერთი შვილი ლეოტიხილასი და ძმა აგეზილაოსი. ტახტის კანონიერი მემკვიდრე პირველი იყო, მაგრამ ლიზანდროსის მოხერხებით ხალხმა მეფედ იცნო აგეზილაოსი. ლოზანდროსს იმედი ჰქონდა, რომ მისი გაზრდილი აგეზილაოსი სრული მორჩილი იქნებოდა გამზრდელის. შორს გამჭვრეტი სპარტანელები, რომელთაც ეშინოდათ ლიზანდროსის პატივმოყვარეობისა, ბევრს ეცადნენ აგეზილაოსი არ გამხდარიყო მეფედ; სხვათა შორის მოიგონეს მისნის რჩევა, რომელიც უკრძალავდა სპარტანელებს კოჭლ მეფის ყოლას და აგეზილაოსი კი კოჭლი იყო. „თქვენ არ გესმისთ მისანის სიტყვებიო, უთხრა მათ ლიზანდროსმა თავისებურის ურცხვობით; მისნის „კოჭლი მეფე“ ნიშნავს უკანონოდ შობილს და არა ჰერკულესის ჩამომავალს“. ხალხმა მიიღონა ლიზანდროსის მოხერხებული ახსნა და აგეზილაოსი შეიქნა მეფე.

არჩევანი მეტად კარგი გამოდგა, მაგრამ არა ისეთი, როგორსაც ლიზანდროსი მოელოდა. ამას ეგონა რომ აგეზილაოსი მისი მონა მორჩილი იქნებოდა, მაგრამ აღმოჩნდა. რომ სუსტ სხეულში ძლიერი სული იფარებოდა. ენერგიული და მტკიცე ხასიათის პატრონი სპარტანელი ბავშობიდან პატიოსნების მიმდევარი იყო; გონება მახვილი და მოქნილი მეფე ადამიანის კარგი მცნობი იყო. ლიზანდროსმა მალე იგრძნო, თუ რა კაცი იყო მის დახმარებით გამეფებული აგეზილაოსი. ლიზანდროსი გაჰყენა მეფეს იონიაში, ისე როგორც აღმზრდელი გაზრდილს გაჰყენდა ხოლმე. ყველგან, სადაც კი გაიარეს, ლიზანდროსს დიდის ამბით დახვდნენ; ყველა მას მისღევდა და პატივს სცემდა; აგეზილაოსი კი მარტო რჩებოდა. ასეთი მდგომარეობა დიდ ხანს ვერ გასტანდა და ეს მალე აგრძნობინა აგეზილაოსმა ლიზანდროსს: მეფემ არ მიიღო არც ერთი წინადაღება ლიზანდროსისა. ერთ დღეს გულმოსულმა ლიზანდროსმა უთხრა: „აგეზილაოს, შენ მეგობრების დამდაბლება გისწავლია“. — „ძევსსა ვფიცავ, რომ მართალია, მაგრამ მე ისეთებს ვამდაბლებ, ვინც თავის თავს ჩემზე მაღლა აყენებს; რაც

შეეხება იმათ, ვინც ჩემ განდიდებას სკულპტორს, მათი პატივის-ცემა რომ არ ვიცოდე, ჩემი თავი მევე შემზიზღდებოდა”-ო, უპასუხა აგეზილაოსმა. ლიზანდროსი მიხვდა, თუ რისი თქმა უნდოდა აგეზილაოსს, და რადგან მისთვის მოუხერხებელი იყო მეორე პირად ყოფნა, ჰელესპონტში გააგზავნინა თავი. მის მაგიერ მრჩევლად აიყვანა მეფემ ქსენოფონ ათინელი, რომელმაც სოკრატეს სიკვდილის შემდეგ თითქმის სრულებით მიატოვა თავისი საშმობლო.

12. აგეზილაოსის გადაშექვება მცირე აზიაში. აგეზილაოსი ამ დროსათვის მზად იყო მცირე აზიაში გასალაშექრებლად და არც საკვირველია—სატრაპები ერთმანერთს ეომებოდნენ, ქეყანა მდიდარი იყო და სამეფო კი დასუსტებული, როგორც ეს „ათი ათასის“ ნამშობიდან სჩანდა. სპარტას მეფე წავიდა მცირე აზიაში 396 წელს. ჯერ ჰელესპონტის მხარე მოიარა, შემდეგ აგეზილაოსი გამაგრდა ეფესში და აქედან იწყო ლაშექრობა. საბერძნეთის ყოველ კუთხიდან მოდიოდნენ მეფესთან მეომრები. 20,000 ჯარის კაცით გასწია აგეზილაოსმა მდ. კაისტაროსის ჭალისაკენ; აქედან იგი გადავიდა მდ. ჰერმოსის ჭალაში, სადაც ტისაფერნეს ჯარი დაამარცხა. დავლა აუარებელი იყო. აღმოსავლეთის ჩვეულებისამებრ ტისაფერნემ დამარცხებისათვის თავი წააგო. მისმა მემკვიდრემ ოკდათი ტალანტი მისცა აგეზილაოსს და სოხოვა ფარნაბაზის სატრაპიაში გადასულიყო. მაგრამ რადგან ასეთი საშუალება ყოველთვის გამოსადევი არ იქნებოდა, უფრო საზრიან ხერხს მიჰმართა: მისმა აგენტმა ტიმოქრატემ შემოიარა საბერძნეთის ჭალაქები და ბევრი სპარსული ოქრო დაარიგა. ათინას, თებას კორინთს და სხვებსაც ერგოთ წილი. შედეგმაც მაღვ იჩინა თავი.

13. საბერძნეთის აჯანყება სპარტას წინააღმდეგ. ქ. თებამ, რომელიც შურის თვალით უყურებდა სპარტას გალავებულ ბატონობას, პირველმა აიღო იარაღი ხელში და კავშირით შეეკრა ათინას. ეს კაი გაბედვა იყო; ლიზანდროსი საჭირო შეიქნა სპარტასთვის; იგი გაელაშექრა ჰალიარტას სიმა-

გრისაკენ ბეოტიაში. ბრძოლა სიმაგრის კედლების ახლო მოხდა და ლიზანდროსი მოჰკვლეს. ამ ამბავმა გაამხნევა აჯანყებულები. ოებამ, არგოსმა, კორინთმა და ათინამ შექმნეს ლიგა, რომელსაც საერთო კასა ჰქონდა; ლიგის საბჭო კორინთში იყო. მაღვე ლიგის სხვებიც შემოუერთდნენ, მაგალითად ოესალიელები. სპარტა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდა. ქ. კორინთს კორინთის ყელი ეჭირა და სპარტა პელოპონეზში მოემწყვდა. ეფორებმა ბრძანება გაუგზავნეს აგეზილაოსს საბერძნეთში დაბრუნებულიყო.

14. აგეზილაოსის ავიდან გამოშვევა. ბრძანება მიუვიდა აგეზილაოსს მიზის ბანაკში. გული სიბრაზით ევსებოდა მეფე, როცა იგი სტოვებდა ასე მდიდარსა და ადვილ საშოვარს. მეფე წამოვიდა იმ გზით, რომელიც წინეთ ქსერქსემ გაიარა. ამტიპოლისში მან გაიგო, რომ ლიგის ჯარი დამარცხდა ნემეის წყაროსთან, კორინთსა და სიკიონს შუა. გამხნევებულმა აგეზილაოსმა გაიარა მაკედონია და ოესალია, თუმცა თესალიელები ბეერს ეცადნენ მის შეჩერებას. ოერმოპილიც ადვილად გადაიარა და მოვიდა ბეოტიაში, სადაც მას კორინეს ველზე დაბანაკებული შტერი ელოდა. შეტაკება საშინელი იყო და აგეზილაოსი დასჭრეს. მართალია, გამარჯვება უფრო აგეზილაოსის მხარეზე იყო, მაგრამ მაინც სპარტას ვარსკვლავს ბრწყინვალება ეკარგებოდა: ეკროპაში იგი გაჭირვებით ებრძოდა ლიგის და აზიაში კი ერთბაშად გამოჩნდა ძველი მისი მეტოქე—ათინა. გონიერმა და ხერხიანმა კონონ ათინელმა მიიმხრო ფარნაზაზი, დაამარცხა ლაკედემონელების ფლოტი და შეუდგა ათინის სიმაგრის ნანგრევების აღდგენას სპარსეთიდან მოტანილ ფულით.

15. ანტალგიდს ხედშეკრულება. სპარტანელები ხედავ-დნენ თავიანთ საშიუ მდგომარეობას. კონონის გამარჯვება სახეს უცვლიდა საბერძნეთს და ხანგრძლივ ომიანობის მთელი შედეგი იღუპებოდა. ათინამ თავი მაღლა აიღო: ზღვაზე კონონი სცდილობდა ძეელ ძლიერების აღდგენას, ხმელეთზე სარდალი იფიკრატოსი მარჯვედ ებრძოდა აგეზილაოსს. თუ ასეთი

მდგომარეობა გაგრძელდებოდა, სპარტი დაღუპული იყო. ერთმა პარტიამ ანტალკიდას მეთაურობით გადასწყვიტა დაბრუნებოდნენ ლიზანდროსის პოლიტიკას და ეფორებმაც გაგზავნეს ანტალკიდა სარდში სპარსეთთან ახალ ხელშეკრულების შესაკვრელიდ. აქ იგი კარგად მიიღეს, მაგრამ სუზაში უნდა წასულიყო თვით სპარსეთის მეფესთან მოსალაპარაკებლად (388). ყველა მისი წინაღადება მოიწონეს და სატრაპ ტირიბაზემ მოიწვია სარდში საბერძნეთის უძთავრეს თემების წარმომადგენელნი იმ ხელშეკრულების მისაღებად, რომელიც ცნობილია ისტორიაში ანტალკიდას სახელით. ქსენოფონი ასე გადმოვცემს მის შინაარსს: „მეფე არტარქსერქსე სამართლიანად სთვლის, რომ აზიაში მდებარე ქალაქები, აგრეთვე კლაძომენი და კიბროსი მისი საკუთრება იყოს. საბერძნეთის დანარჩენი ქალაქები კი, დიდი და პატარა, ყველა დამოუკიდებელი უნდა იქნეს, გარდა ლემნოსისა, იმბროსისა და სკიროსისა; ესენი, როგორიც წინეთ იყო, ათინელების საკუთრება იქნება. ვინც არ მიიღებს ამ ხელშეკრულებას, ომს დავუწყებ იმათთან ერთად, ვინც მიიღებს.“

16. ანტალკიდას ზავის შედეგი. საბერძნეთის არც ერთ თემს არ შეეძლო წინააღმდეგობა გაეწია ამ ხელშეკრულებისათვის. ათინას ჯერ არ მორჩინოდა ძველი იარები — ერთი სპარტანელი სარდალი უომრად მივიდა პირეოსში და გადაწვა სურსათისა და იარაღის საწყობები. დანარჩენი თემებიც უძლურები იყვნენ. ამიტომაც ყველა იძულებული შეიქნა დამორჩილებოდა სპარსეთის მეფისა და სპარტას სურვილს. საბერძნეთის ყოველი თემი დამოუკიდებელი შეიქნა; არგოსი იძულებული შეიქნა უარი ეთქვა კორინთზე, რომელიც მას შემოერთებული ჰქონდა; თებამ უარი სთქვა ბეოტიის ქალაქების ბატონობაზე. მარტო სპარტა იყო მოგებული, რადგან მისი მოკავშირე ქალაქები წინედაც სარგებლობდნენ ავტონომიით. აგზილაოსის სიტყვებიც ამას ხატვენ: ერთხელ მასთან სთქვეს — „რა სირცხვილია! სპარტანელები სპარსეფლობენ;“ — სრულებითაც არა, უფრო სპარსელები დაქონელთანენც, უპასუხა აგვ-

ზოლაოსმა. მაგრამ ნამდვილად მოგებული სპარსეთის მეფე იყო; იგი მთელ საბერძნეთის სიუზერენი (უაღრესი ბატონი) შეიქნა. ეს შედევე მოჰყვა ბერძნების დაუსრულებელ შურიანობას და უთანხმოებას.

17. თანაც ქალაქების დამთანავება სპარსეფების მიერ. სპარსების ძღვიერება ეგრობაში. იონიის ქალაქებმა მაღლე იგრძენეს ხელშეკრულების სიმძიმე: სპარსელებმა ისევ დაიპყრეს ისინი და დიდი ხარკიც შეაწერეს. ევაგორასის წინააღმდეგობის მიუხედავად სპარსელებმა დაიკავეს (385) კუნძული კიპროსი, რომელსაც დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა და და აქვს. საბერძნეთში სპარტა ისე ძლიერი სიანდა, როგორც სპარსეთი აზიაში: სასტრიკად დასაჯა ყველა, ვისიც ჯავრი სჭირდა. არკადიაში აგეზიპოლისმა აიღო ქ. მანტინეა, დაანგრია სახლები და მცხოვრებლები ოთხ პატარა ქალაქად დასჭირო, როგორც ერთ დროს ყოფილა. ქსენოფონი გვარწმუნებს, ვითომც მანტინეელები აღტაცებაში იყვნენ პირვანდულ ცხოვრების დაბრუნებით, მაგრამ ქსენოფონი, სპარსეთის მეფის არ იყოს, ლაკონელობდა. ასეთივე ბედი ეწვია ყველა იმ ქალაქებს, რომელნიც კი წინააღმდეგობას ბედავდნენ, მაგალითად ფლიონტს პელოპონეზში და ოლინთს თრაკიაში. თვით თებაში არისტოკრატებმა გადასცეს ციხე სპარტანელ სარდალს ფეხიდასს. სპარტა ყველგან გაბატონებულ იყო: აზიაში სპარსეთის მეფე მევობრობდა, საბერძნეთის ქალაქებში მისი მხარე ეჭირა ყველა არისტოკრატებს; მისივე მომხრე იყო სირაკუზის ტირანი დიონისი და მაკედონიის მეფე ამინტა. სპარტა დარწმუნებული იყო, რომ ასეთი მისი მდგომარეობა დიდხანს გასტანდა. მაგრამ თებას აჯანყებამ დაანახვა მას, რომ სცდებოდა.

თავი XXIV.

თებას დროებითი მღიერება — ეპამინონდა
და შეღობიდა.

სარჩევა. 1. თება და ბეოტია ეპამინონდამდე. — 2. ეპამინონდა და პელოპიდა. — 3. სპარტიატებმა დაიკავეს კადმეა; ამათი გაძევება (379). — 4. ათინას გამარჯვება ზღვაზე; თება მოშორდა სპარტას. — 5. თებას ჯარის ოქონებანისაცა. — 6. ლევკოტრას ბრძოლა; თებელების გამარჯვება. (371). — 7. სპარტამ გაიგო ლევკოტრას ამბავი. — 8. შეღები ეპამინონდას გამარჯვებისა. — 9. თებელები პელოპონეზში; მეგალოპოლისის დაარსება. — 10. ეპამინონდა სპარტას წინ (370). — 11. თესალიის საქმეები; მეფე იაზონის განზრახვანი. — 12. პელოპიდა თესალიაში. — 13. ახალი ბრძოლა პელოპონეზში. — 14. ეპამინონდა და არკადიელები. — 15. მანტინეას ბრძოლა (362). — 16. დიდი საბერძნების (სამხრეთი იტალია) არეული მდგომარეობა. კართაგინელები სიკილიაში. — 17. დიონის უფროსი, სირაკუზის ტირანი (405-368). — 18. დიონისის ბრძოლა კართაგინელებთან. — 19. დიონის უმცროსი (368-358). — 21. ტიმოლეონი.

1. თება და ბეოტია ეპამინონდამდე. ბეოტიას, გეორგიაფიულ მდებარეობისა და მიწის ნაყოფიერების მიხედვით, მეტი ადგილი უნდა ჰკავებოდა საბერძნების ისტორიაში. დორიელების შემოსევიდან ბეოტიაში დიდი განხეთქილება იყო მოსულებსა და მკვიდრ მცხოვრებლებ შორის. იქაც კი, სადაც დორიული ელემენტი გაბატონებული იყო, განსაკუთრებით თებაში, ბატონობა გაუნათლებელსა და მოუხეშავ არის-ტოკრატიის ხელში იყო. ხალხი სრულებით მოშორებული იყო ქვეყნის მართვა-გამგეობას. ქსერქსეს არ ჰყოლია თებელ არის-ტოკრატებზე უფრო ერთგული მოკავშირე. სპარსელების

შემდეგ ოებელების პოლიტიკის ხელმძღვანელი შურიანობა იყო, რომელმაც მოწამლა საბერძნეთის ოემების ისტორია. ყველაზედ უფრო ათინა იყო თებას მეტოქე და მტერი და სწორედ თებელი მეომრები იყვნენ, რომ ევოსპოტამოსის ბრძოლის შემდეგ თხოულობდნენ მშვენიერებისა და განათლების დედაქალაქის ძირიანად დანვრევის. ათინის დაცემის შემდეგ თებელებმა შურის თვალით დაუწყეს ცქერა სპარტა: გაიღვიძა დემოკრატიულმა პარტიამ ხანგრძლივის ძილის შემდეგ და გაჩნდა ახალგაზდა ბერტია, რომელიც წინააღმდეგი იყო ძველის თაობისა. ორი პიროვნება, ორი მეგობარი იყო თებას აღორძინების იარაღი; ესენი იყვნენ ეპამინონდა და პელოპიდა.

2. ეპამინონდა და შეღობიდა. თავისებურობას და განსაკუთრებულ ადგილს საბერძნეთის გმირთა შორის აძლევს ეპამინონდას მისი მაღალი ზნეობა. იგი იყო აღზრდილი სერიოზულ დისკიპლინის ზედ-გავლენის ქვეშ, რამაც განვითარა მისი გონება და განამტკიცა ბუნება, რომელიც იმ თავითვე გაჩენილი იყო აზოვნებისა და მოვალეობისა და პატიოსნების გრძნობისათვის. მამა მისი კარგის ჩამომავლობისა იყო, მაგრამ შეძლება ნაკლები ჰქონდა. მიუხედავათ ამისა შვილის აღმზრდელად ჰყავდა პითაგორას ფილოსოფიის მიმდევარი ლიზიასი. ისეთ აღმზრდელის შრომას შესაფერი ნაყოფი მოჰყა: ზოზლი სიმღიღრისაღმი, საშობლოსათვის თავდადება, საკვირველი მეგობრული გრძნობა, იმ ღროს მეტად გავრცელებული მთელ საბერძნეთში, თავდაბლობა და თავის-თავის უარისყოფა; თავის დასაქმაყოფილებლად როდი უნდოდა ეპამინონდას ყველა ეს ლირსებები, არამედ სამშობლოს სამსახურისათვის. იგი მეტად შეწუხებული იყო თებას დაცემით და გადაწყვიტა მისი აღორძინება სპარტას უღლის დამსხვრევით და შეასრულა კიდევ ეს თავისი გადაწყვეტილება. მისი მეგობარი და თანამშრომელი ამ სახელოვან საქმეში იყო პელოპიდა. არასოდეს არ ყოფილა ორი ისეთი მეგობარი და თან ასე განსხვავებული ერთმანერთისაგან. პელოპიდა გულლია და გატაცებული კაცი იყო; ვაჟკაცობა მისი სიგიურემდე მი-

დიოდა; იგი ყოველთვის მზად იყო შუაგულ ბრძოლაში გადავარდნილიყო; მას აკლდა ეპამინონდას ზომიერება; სამაგიეროდ აღსავსე იყო მხურვალებითა და სიცოცხლით; მას ყველაფერი მოსწონდა, რაც მშვენიერი იყო და ყოველივე დიდებული და კეთილშობილი საოცარის ძალით იზიდავდა. პელოპიდა არისტოკრატი იყო, მაგრამ არისტოკრატიის უკიდურესობამ მოწინააღმდეგე პარტიაში გადაიყვანა; იგი მდიდარი იყო, მაგრამ თავის მეგობრის სიღარიბე შურდა და ძალ დაუტანებლად კარგის ქმნის სურვილისა და კეთილ მაგალითის მიბაძვისათვის ეპამინონდასავით უბრალოდ ცხოვრობდა. სიმდიდრე სხვის სასამსახუროდ უნდოდა და „გონიერი“ თებელები თავის ქნევით უყურებდნენ მის ხელგაშლილობას. მით უარესი ამ „გონიერებისათვის“!

3. სპარტიატებმა დაიჯაჭვს კადმეა; ამათი გამეგება (379). ეპამინონდას და პელოპიდას მეგობრობა დაიწყო მანტინეს ბრძოლის ველზე, სადაც ორივენი სპარტას მხარეზე იბრძოდნენ და ეპამინონდამ თავგანწირულებით სიკვდილიდან დაიხსნა დაჭრილი პელოპიდა. როცა სპარტამ კადმეა დაიკავა, პელოპიდა და ბევრი სხვაც იძულებული შეიქნენ ათინაში გაქცეულიყვნენ, რადგან ვერ დაჰფარეს თავიანთი აღშფოთება ასეთ ძალმომრეობის გამო. ეპამინონდასთვის ხელი არავის უხლია—მისი მშვიდობიანი ქცევა საეჭვოდ არ მიაჩნდათ თების ბატონებს. ორივე მეგობარი, ერთი ათინაში და მეორე თებაში, ემზადებოდნენ სპარტასთვის სამაგიეროს გადასახადელად; მაგრამ სანამ მიზანს მიაღწევდნენ, ოთხი წელი გავიდა. ბოლოს გაძევებულებმა გადაწყვიტეს პირდაპირ საქმეს შედგომოდნენ. ასამდე შეთქმული შეიკრიბა კითერონის ახლო; ამათგან თხუთმეტი გამოიყო და სტადა თებაში შესვლა, რომ ტირანებს მოულოდნელად თავს დასხმოდნენ. ამ თხუთმეტში პელოპიდაც ერია და სწორედ იგი იყო მიზეზი, რომ შეთქმულებმა გაიმარჯვეს. შეთქმულები წავიდნენ თებასაკენ ზამთრის ერთ ბნელ ღამეს და თან მონადირე ძალლები და ბადეები მიჰქონდათ მტრის თვალის ასახვევად.

ცივი ქარი ჰქონდა, ცა ბნელი იყო და დიდი თოვლიც მოდიოდა. შეთქმულები შეუმჩნევლად შევიღნენ ქალაქში და თავი მოიყარეს განზრახულ პირთან, რომელსაც ხარონი ერქვა. იმ წამსვე კარის კაკუნი მოისმა: პოლემარხები იბარებდნენ ხარონს. ხარონი წავიდა იმ სახლში, სადაც ტირანები სანადიმოდ იყვნენ შეკრებილი, და იმდენი მოახერხა, რომ მათი ეჭვი გააქარწყლო. როგორც კი ხარონი წამოვიდა, პოლემარხებს ათინიდან მოუვიდათ წერილი, სადაც დაწვრილენით იყო მოთხრობილი განზრახულ შეთქმულების ამბავი; მაგრამ პოლემარხები ბედის წერას აჰყოლოდნენ: ერთმა მათგანმა, არხისმა, არც კი წაიკითხა წერილი, აიღო ღვინით სავსე ფიალი და სთქვა — „სერიოზული საქმეები ხვალისთვის იყოს“ და განაგრძო სმა. პოლემარხები და მათი სტუმრები კარგად შექეიფიანებული იყვნენ, რომ ქალურად გამოწყობილი და პირბადე ჩამოფარებული შეთქმულები მოვიდნენ. პოლემარხებმა სუფრაზე მიიწვიეს ვითომდა ქალები, მაგრამ შეთქმულებმა გადიძერეს პირბადე, მიცივდნენ ტირანებს და ხანჯლებით დაჭხოცეს. შემდეგ ქუჩაში გამოვიდნენ, დაუძახეს ხალხსა და ტირანებისაგან განთავისუფლება გამოუცხადეს. კადმეას გარნიზონი რომ დაუყოვნებლივ დატაკებოდა შეთქმულებს, საქმე დაღუპული იქნებოდა, მაგრამ სპარტანელებმა ეს ვერ გაბედეს და გათენებას უცდიდნენ. მაშინ კი გვიან იყო და გარნიზონი იძულებული შეიქნა შეთქმულებს დანებებოდა (379).

4. ათინის გამარჯვება ზღვაზე; თება მოშორდა სპარტას. თებას განთავისუფლებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელ საბერძნეთში, მაგრამ ნამდვილი შედეგი თებელების გამარჯვებისა მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ გამოჩნდა. თება არ იყო იმდენად ძლიერი, რომ მოუმზადებელად გამკლავებოდა ლაკონელების საშინელ ფალანგას; დანარჩენი თემები არ ინძრეოდნენ, რადგან ყველას ეშინოდა. მხოლოდ ათინამ ისარგებლა თებელების გამარჯვებით. ათინა ისევ დაადგა აკტიურ პოლიტიკის გზას, სამხედრო სახელოსნოებში გაცხარებული მუშაობა იყო და პირეოსსაც დროებით დაუბრუნდა

ძელი ბეჭნიერი დრო. სამი ნიჭიერი სარდალი — იფიკრატე ხაბრიასი და კონონის შვილი ტიმოთე — მარჯვედ უძლოდნენ ათინელებს. ათინა ისევ გაჩნდა ეგეის ზღვაში და დაარსდა ახალი საზღვაო ლიგა, რომელშიაც შევიდნენ ქიოსი, მიტილენე, ბიზანტიონი, ტენედოსი, როდოსი და სხვანი. ხაბრიასში, რომელსაც მხარს აძლევდა თავის საკირველის მამაცობით ახალგაზდა ფოკიონი, დაამარცხა სპარტას ფლოტი ნაჟეოსსა და პაროსს შუა და სამი ათასი ტყვე მოიყვანა ათინაში (376). ტიმოთემა და იფიკრატემ გაიმარჯვეს იონიის ზღვაში; მაგრამ ას მშენიერად დაწყებული საქმე მაღლე ისევ უკან-უკან წავიდა. ათინას შემთაკლდა ფული და გარდა ამისა თებას გაძლიერება ბეოტიაში სასურველიად არ მიაჩნდა. 371 წელს ათინაში მოციქულები გაუგზავნა სპარტას ზავის ჩამოსაგდებად და წინადადება მისცა თებასა და მოკავშირეებს მონაწილეობა მიელოთ მოლაპარაკებაში. თათბირის შემდეგ გადაწყვიტეს დაბრუნებოდნენ ისევ ანტალკიდას ზავის პირობებს, მხოლოდ იმ ცვლილებით, რომ სპარტას არ ჰქონებოდა უფლება ზავის პირობების ასრულების ყურის გდებისა; ყოველ თემს შეეძლო თავის სურვილისამებრ მოქცეულიყო, როცა რომელიმე თემის უფლება შელახული იქნებოდა ვისმესაგან. ნამდვილად კი სპარტა მაინც რმჩებოდა პელოპონეზის ლიგის მეთაურად და მეტი არც მას უნდოდა. მაგრამ როგორი უნდა ყოფილიყო თებას მდგომარეობა? იგიც ხომ ჰყოქრობდა ბეოტიაში ბატონობას, როგორც სპარტა პელოპონეზში. თებას წარმომადგენელმა ეპამინონდამ, რომელმაც ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას, გამოაცხადა, რომ თებას გარეშე ბეოტია არ არსებობსო. ასტყდა ცხარე კამათი: აგეზილაოსში ჰკითხა ეპამინონდას, სთვლის თუ არა იგი სამართლიანად რომ ბეოტია თავისუფალი და დამოუკიდებელი იყოს. „შენ როგორ ჰყოქრობ, ჰკითხა ეპამინონდამ, სამართლიანია თუ არა რომ ლაკონია თავისუფალი და დამოუკიდებელი იყოს?“ სიბრაზისაგან გაცეცხლებული აგეზილაოსი წამოდგა და სოჭვა „პირდაპირ სთქვი, დასტოვებთ თუ არა თავისუფლად ბეოტიას?“

— „და თქვენ ეპამინონდა ლით ამოში სახელი. ეს მ. თუ ტყვები, რა გამოდგინ საბრძოლვები ბის შემდეგ საქმეში. პეტ რომელიც ესენი ერთ რაზმში იძინდნენ. გა სამხედრო ერთი სისქერი ტიკა არც ვაკაცობას დღის მოსახური დამ ახალი ზმული ჯა ეპამინონდა რომელიც სტემამ დღის ლაში, რაც დგენდა ძალა გააძლიერა იყო ბერძნების 6 ლა რაღ მომზად ვალს და არ ტოსი ამ და ნაკლა ველ

— „და თქვენ კი მისცემთ ლაკონიას თავისუფლებას?“ შეეკითხა ეპამინონდა. აგეზილაოსმა თავი ვეღარ შეიკავა და თავის ხელით ამოშალა ხელშეკრულებიდან თებას წარმომადგენერის სახელი. ეს ომის გამოცხადება იყო.

5. თებას ჯარის რეაციანიზაცია. ეპამინონდას ამაყი სიტყვები, რომელიც მან აგეზილაოსს უთხრა, ცალიერი სიტყვები არ გამოდგა. თება მზად იყო საბერძნეთის უძლიერეს თემთან საბრძოლველად. პელოპიდამ და ეპამინონდამ, კადმეს აღების შემდეგ, ნამდვილი რევოლიუცია მოახდინეს სამხედრო საქმეში. პელოპიდამ ახლად მოაწყო „სამასი“-ს წმინდა რაზმი, რომელიც საუკეთესო გვარის ახალგაზღდებისაგან შესღებოდა. ესენი ერთმანერთთან გაფიცულები იყვნენ, ყოველთვის წინა რაზმში იბრძოდნენ და დანარჩენებს მამაცობის მაგალითს უჩვენებდნენ. ეპამინონდამ გამონახა საშუალება სპარტანელების სამხედრო უპირატესობის წინააღმდეგ. სპარტანელების ფალანგა ერთი სისქისა იყო გვერდებზე და შუაშიც; ნამდვილი ტაკტიკა არც კი იცოდნენ სპარტანელებმა; ყველაფერი პირად ვაჟაცობასა და მოხერხებაზე იყო დამყარებული; მთავარ სარდლის მოსაზრებას დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ეპამინონდამ ახალი ტაკტიკა შექმნა: იმის მაგიერ რომ საომრად დარაზმული ჯარი ერთის სისქისა ყოფილიყო ყველა ნაწილებში, ეპამინონდამ მოუმატა ჯარის მარცხენა ან მარჯვენა მხარეს, რომელიც სოლივით შეიჭრებოდა მტრის რაზმში. ასეთმა სისტემამ დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა სპარტანელებთან ბრძალაში, რადგან სპარტანელების რაზმი მხოლოდ მაშინ წარმოადგენდა ძალას, როცა იგი გაურღვეველი იყო. ეპამინონდამ გააძლიერა ცხენოსანი ჯარიც, რაც ყოველთვის სუსტი მხარე იყო ბერძნების ჯარისა.

6. დევეტრას ბრძოლა; თებეღების გამარჯვება. ამ გვარად მომზადებული ეპამინონდა იმედით შესცემროდა მომავალს და არც გაცრუებია ეს იმედი. სპარტას მეფე კლეობროტოსი ამ დროს ფოკიდაში იყო. იგი წარმოვიდა იქიდან და დაბანაკდა ველზე პელიკონსა და კითერონს შუა. ეპამინონდას ჯარი

რიცხვით ნაკლები იყო, მაგრამ თებელების სარდალი ამას არ დაუშენებია; თავის ჯარით მტრისაკენ გასწია და პატარა ქილოქ ლევეტრას ახლო დაბანაკდა. ბრძოლის დაწყებამდე სარდალმა გაუჰვა თესპიელების ჯარი, რადგან უგულოდ იღებდნენ მონაწილეობას საქმეში. ბრძოლა სასტიკი იყო. პირველად თებელებმა ვერც კი შეარტირეს სპარტანელების სქელი კედელი. ბოლოს თვით ეპამინონდა გაუძღვა გაძლიერებულ მარცხენა მხარეს; საშინელის სიმძიმით დაეტაკა სპარტანელების მარჯვენა მხარს და გაარღვია იგი; მტერი აირია და გაიქცა. სპარტანელებს საშინელი ზარალი მოუვიდათ: 700 სპარტიატიდან 400 ბრძოლის ველზე დარჩა.

7. სპარტამ გაიგდა ლეგეტრას ამბავი. ლევეტრას ბრძოლის ამბავი მოვიდა სპარტაში ერთ დღესასწაულის დროს, როცა სპარტანელები მხიარულებასა და ცეკვა-თამაშში იყვნენ გართული. საშინელ დამარცხების ამბავი სპარტანელებმა არა ადამიანურის სიმტკიცით მიიღეს; ასეთი სიმტკიცე სპარტანელის მეორე ბუნება იყო და მან სამართლიანად მოუპოვა სპარტანელებს დაუკიტყარი სახელი კაცობრიობის მახსოვრობაში. დღესასწაული და ცეკვა თამაში არ შეწყვეტილა; დედები და დები მტკიცედ ჰყარავდნენ თავიანთ მწუხარებას და არ სტიროდნენ. მეორე დღეს, დილით, მოედანზე მხიარულის სახით გამოვიდნენ ისინი, რომელთა ახლობელნი ომის ველზე დაიხოცნენ; ისინი კი, ვისიც ნათესავები გამოიქცნენ და ცოცხალი გადარჩნენ, მწუხარე და დარცხვენილი იყვნენ. მაგრამ ბოლომდე მაინც ვერ მიიყვანეს ეს საოცარი სიმტკიცე: ომიდან გამოქცეულებს კანონით მოქალაქის უფლება უნდა დაეკრათ; ეს კანონი რომ სისრულეში მოეყვანათ, სპარტა თავის თავის მკვლელი იქნებოდა. აგეზილაოსმა წინადადება შემოიტანა, რომ ერთ დღეს კანონი მძინარე დაეტოვებინათ. ეს წინადადება მიიღეს.

8. შედეგი ეპამინონდას გამარჯვების . ლევეტრას ბრძოლის შედეგმა დაუყოვნებლივ იჩინა თავი: ბეოტია დამორჩილდა თებას, მეზობელი თემები შეეკვრნენ მას კავშირით, რომლის

ცენტრი დელფი იყო. ბოლოს, როცა სპარტამ არ მიიღო წინადადება ზავის ჩამოგდების შესახებ, ეპამინონდამ გადასწყვიტა გამოეგდო ლომი პელოპონეზის სოროდანაც, როგორც გააგდო იგი შუა საბერძნეთიდან. უბრალო შესევა როდი ჰქონდა განზრახული თებას სარდალს; არა, იგი უფრო შორს ხედავდა, აზრი მისი უფრო ვრცელი იყო. ეპამინონდას განზრახვა იყო მთელ ნახევარ კუნძულის რეორგანიზაცია და სპარტას ძლიერების საბოლოო დაცუმა სტრატეგიულ პუნქტების წარმოევითა და მესენის აღდგენით. გარემოებამ ხელი შეუწყო ეპამინონდას. ამ დროს მთელი პოლოპონეზი არეულ - დარეული იყო. მიწის ძვრას, რომელიც ეხლაც ასე ხშირია ამ მხარეზე და რომელიც მეტად აშინებდა ცრუმორწმუნე ძველ ბერძენს, მიემატა უკიდურესი არეულობა, რომელიც გამოწვეული იყო ერთის მხრივ ქალაქების ერთმანეთთან მეტოქეობით და მეორეს მხრივ საზოგადოების სხვა და სხვა კლასების ბრძოლით. ყოველ ქალაქში დემოკრატია ებრძოდა არისტოკრატიას, რომელსაც მხარს აძლევდა სპარტა. სამარცხვინო და შემაძრწუნებელ უკიდურესობამდე მივიდა ბერძენთა კეთილშობილი და გონება მახვილი ტომი. ამ დროის ყველაზე ცნობილი და საოცარი შეთქმულება ეგრედ წოდებული „სკიტალისმოსი“ იყო: დემოკრატები ჯოხებით („სკიტალოს“) ხელში მივარდნენ მათოვის საეჭვო პირებს და დახოცეს. ათას ორასი მოქალაქე დაიღუპა ერთ დღეს. საბერძნეთის ისტორია სავსეა ასეთის კონტრასტებით, რომელიც შესაზრად გვიხატავენ ამ სიმპატიურ, გონიერსა და ფაქიზმს.

9. თებეღები პელოპონეზში. მეგალოპოლისის დაანსება. ლევკოტრასთან დამარცხების შემდეგ დასუსტებული სპარტა იძულებული შეიქნა გამოეყვანა თავის გარნიზონები დაპყრობილ სიმაგრეებიდან. ამით ისარგებლეს სპარტას მოკავშირეებმა და ქვეშევრდომებმა მძიმე ულლის თავიდან მოსაშორებლიად. ყველას დაასწრო არყადიამ, საღაც მწყემსებისა და მეომრების ძლიერი რასა ცხოვრობდა. ამ ქვეენის ერთად-

ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი მანტინეა სპარტანელებმა დაანგრიეს. მაგრამ გაიგეს თუ არა ლევკი რას ამბავი, ქალაქი ისევ აღადგინეს. აქამდე დაქაქესული არკადიელები ეხლა გაერთიანებაზე ჰფიქრობდნენ; მაგრამ ამ გაერთიანებულ თემისათვის საჭირო იყო სატახტო ქალაქი. ეპამინონდას შეგონებით არკადიელებმა დაარსეს ქ. მეგალოპოლისი („დიდი ქალაქი“) თვით ლაკონიის საზღვარზე. თვითონ თებას სარდალი მოვიდა ჯარით, რომ საქმე არ შეფერხებულიყო; გამოიარა კორინთის ყელი და უკუაგდო აგეზილაოსი, რომელიც მის შეჩერებას ლამობდა. ეპამინონდას სარდლობას ვადა გაუდიოდა, მაგრამ მაინც უკინ დაედევნა სპარტას მეფეს, შევიდა ლაკონიაში და ევროტასის ქალით სპარტამდე მივიდა; მხოლოდ ხიდი იყო თებელების ჯარსა და ქალაქ შეუა; სპარტა ხომ გამაგრებული არასოდეს არ ყოფილა.

10. ეპამინონდა სპარტას წინ (37). ეს პირველი შემთხვევა იყო. რომ ჰერაკლიდების შემდეგ ევროტასის ქალაში მტრის ჯარი გაჩნდა. სპარტაში პირველად აუწერელი მდგომარეობა იყო: ქალები ტიროლენ, მოხუცები აღმფუოთებული იყვნენ, ვაჟეკაცებს გული აღარ ერჩოდათ; ჰერიეკები თებელების ბანაკში გადავიდნენ; პილოტები სრულებით არ იყვნენ საიმედონი. აგეზილაოსმა საქმე გამოაბრუნა თავის საკვირველის შრომითა და მაცადინობით. სპარტას მეფე ამ დროს 76 წლისა იყო. მან დაიკავა სიმაღლეები, რომელნიც ქალაქს დაჰყურებდნენ და იქ უცდიდა თებელებს; შეთქმულები, რომელთაც მოინდომეს ესარგებლნათ არეულობით და მართველობის წესი შეეცვალათ, კველა სიკვდილით დასაჯა. ეპამინონდა სცდილობდა ევროტასის გადასვლას და ბოლოს მოახერხა კიდევ სპარტას ქვემოდ. თებელები ამიკლეს ახლო დაბანაკდნენ. ბევრი ეცადა ეპამინონდა, მაგრამ ქალაქში შესვლა ვერ მოახერხა და იძულებული შეიქნა უკინ გამრუნებულიყო. მაგრამ ჰელოპონეზიდან გასვლამდე ერთჯე მწარე სამახრაფში დაუტოვა სპარტანელებს: აღტაცებულ მჭერიელებიდან გარშემორტყმულმა სარდალმა ააშენა ითომეს მთავრი ძალაში გადატანილი მეტენია. შემდეგ ისევ

